

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
АГРАРНИХ НАУК
УКРАЇНИ



ЧЕРКАСЬКА
ДОСЛІДНА
СТАНЦІЯ
БІОРЕСУРСІВ

Олександр БОЙКО, Олександр ГАВРИШ,
Олексій ГОНЧАР, Микола НЕБИЛИЦЯ,
Юлія СОТНІЧЕНКО, Тетяна ОСОКІНА

**Ключові території
екологічної мережі
Черкаської області
в межах
КРЕМЕНЧУЦЬКОГО
ВОДОСХОВИЩА:
вивчення, збереження, відтворення**

МОНОГРАФІЯ

Київ
Аграрна наука
2025

УДК 502.7.502.4

DOI: 10.31073/978-966-540-650-1

К47

*Рекомендовано до друку вченою радою
Черкаської дослідної станції біоресурсів НААН
16 липня 2025 р. (протокол № 7)*

Рецензенти:

В. Лавров – доктор сільськогосподарських наук, професор, професор кафедри екології, природничих та математичних наук Комунального закладу вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти»;

О. Спругайло – кандидат біологічних наук, доцент, проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Бойко О., Гавриш О., Гончар О., Небилиця М., Сотніченко Ю., Осокіна Т.
К47 Ключові території екологічної мережі Черкаської області в межах Кременчуцького водосховища: вивчення, збереження, відтворення: монографія. Київ: Аграрна наука, 2025. 136 с. [Boyko O., Havrish O., Honchar O., Nebylytsia M., Sotnichenko Y., Osokina T. Key territories of the ecological network of the Cherkasy region within the Kremenchug reservoir: study, preservation, reproduction: monograph. Kyiv: Agrarna nauka, 2025. 136 p].

ISBN 978-966-540-650-1

У монографії охарактеризовано біорізноманіття окремих ключових територій екологічної мережі Черкаської області – об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення, розташованих в акваторії Кременчуцького водосховища. У роботі використано літературні та наукові дані, власні дослідження з питань біорізноманіття заповідних територій Черкащини, охарактеризовано збереження й тенденції зміни біорізноманіття.

Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів екологічного профілю, спеціалістів, природокористувачів, громадських діячів у сфері охорони навколишнього природного середовища.

The monograph describes the biodiversity of individual key areas of the ecological network of the Cherkasy region, these are objects of the natural reserve fund of local importance, located in the water area of the Kremenchuk reservoir. The work uses literary and scientific data, own research on the biodiversity of protected areas of the Cherkasy region, describes the preservation and trends in biodiversity change.

For scientists, teachers, postgraduates and students of the ecological profile, specialists, nature users, public figures in the field of environmental protection.

УДК 502.7.502.4

DOI: 10.31073/978-966-540-650-1

© О. Бойко, О. Гавриш, О. Гончар,
М. Небилиця, Ю. Сотніченко, Т. Осокіна, 2025
© Черкаська дослідна станція біоресурсів
НААН, 2025

© Державне видавництво
«Аграрна наука» НААН, 2025

ISBN 978-966-540-650-1

Зміст

Перелік скорочень та термінів	4
ВСТУП	7
Розділ 1. Формування законодавчих норм екологічної мережі ...	11
Розділ 2. Природно-заповідний фонд та формування екологічної мережі Черкаської області	15
2.1. Про формування української частини Смарагдової мережі Європи.....	16
Розділ 3. Дослідження об'єктів природно-заповідного фонду, розташованих в акваторії Кременчуцького водосховища	20
3.1. Ботанічний заказник місцевого значення «Пташині острови».....	21
3.2. Загальнозоологічний заказник місцевого значення «Осокіньські острови»	32
3.3. Ландшафтний заказник місцевого значення «Рогозинські острови»	39
3.4. Загальнозоологічний заказник місцевого значення «Плавучий».....	44
3.5. Ботанічний заказник місцевого значення «Коробівський»	47
Розділ 4. Біорізноманіття та умови його існування на ключових територіях суходолу й акваторії Кременчуцького водосховища в межах Черкаської області.....	50
4.1. Біологія, поширення та господарське значення основних видів тварин	50
4.2. Біологія основних видів риб в акваторії Кременчуцького водосховища у межах Черкаської області	55
4.3. Біологія основних видів перелітних птахів Кременчуцького водосховища у межах Черкаської області	61
4.4. Характерна флора території.....	87
Висновки та пропозиції.....	103
Список використаних джерел.	132

Перелік скорочень та термінів

ЄС – Європейський Союз.

ПЗФ – природно-заповідний фонд.

Біорізноманіття – це міра відносного різноманіття серед сукупності живих організмів, що входять до деякої екосистеми.

Біота – сукупність усіх живих організмів, які населяють певну територію.

Біотоп – територія суші або водойми з однорідними умовами існування, зайнята певним біоценозом, наприклад, біотоп популяції козулі в сосновому лісі Середнього Придніпров'я.

Біоценоз – будь-яка сукупність взаємопов'язаних популяцій мікроорганізмів, рослин, тварин, що населяють певну територію чи біотоп.

Водна ерозія – змив ґрунту і підстелаючих порід потоками, талими і дощовими водами.

Деградація ґрунту – процес, що призводить до втрати ґрунтом родючості під впливом водної і вітрової ерозії, засолення, підтоплення, заболочення та ін.

Екологія – розділ біології, наука про закономірності взаємовідносин популяцій тварин і рослин та навколишнього природного середовища.

Екосистема – сукупність живих організмів, пов'язаних трофічними зв'язками, і неживих компонентів їхнього середовища, які залучаються ними в процеси взаємного обміну речовин та енергії.

Екологічна мережа – (далі – екомережа) єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення і зростання цінних видів тваринного й рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду,

а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні.

Ландшафт – природний географічний комплекс, який визначається як загальний вид місцевості, пейзажу.

Моніторинг – комплексна система спостережень і контролю за змінами стану навколишнього природного середовища під впливом антропогенних факторів.

Навколишнє природне середовище – складовий елемент відтворення матеріальних цінностей, який водночас виконує функцію життєвого простору і природних ресурсів.

Природні ресурси – компоненти природи, що можуть бути використані для задоволення потреб суспільства (водні й земельні ресурси, повітря, гірські породи, корисні копалини, сонячна енергія, рослини і тварини).

Рекреаційна зона – частина простору навколишнього природного середовища, призначеного для відпочинку і туризму.

Резерват – охоронна природна територія з режимом, близьким до заказника, де головним об'єктом охорони є один з елементів природного комплексу.

Рекреаційна територія – територія, яка використовується для оздоровлення, масового відпочинку, туризму й екскурсій. Розрізняють короткочасні та тривалі рекреаційні території (національні парки, лісові урочища тощо).

Релікти – рідкісні рослини або тварини, що існують на обмеженій території та збереглися з минулих геологічних епох, в яких вони були досить поширені. До реліктів в Україні належать хохуля звичайна, перев'язка.

Структурні елементи екомережі – території екомережі, що відрізняються за своїми функціями. До структурних елементів екомережі належать ключові, сполучні, буферні та відновлювані території. Ключові території забезпечують збереження найбільш цінних і типових для регіону компонентів ландшафтного та біорізноманіття.

Сполучні території (екологічні коридори) поєднують ключові території, забезпечують міграцію тварин та обмін генетичного матеріалу. Буферні території забезпечують захист ключових і сполучних територій від зовнішніх впливів. Відновлювані території забезпечують формування просторової цілісності екомережі, для яких має бути вжито першочергових заходів щодо відтворення первинного природного стану.

Ключові території екомережі – території та об'єкти природно-заповідного фонду, водно-болотні угіддя міжнародного значення, інші території, у межах яких збереглися найцінніші природні комплекси.

Вступ

Збереження біологічного різноманіття як основних властивостей живого потребує розроблення нових підходів до реалізації практичних засад охорони навколишнього природного середовища, які б забезпечували сталий розвиток умов середовища з урахуванням постійного антропогенного впливу на довкілля і подальшої трансформації ландшафтів.

Екологічна мережа – комплексне явище, яке на законодавчому рівні трактують по-різному, але водночас воно несе в собі загальне значення про призначення цих територій та їх цінність у сучасному світі.

На законодавчому рівні закріплено, що екологічна мережа це єдина територіальна система, яку утворюють з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення і зростання цінних видів тваринного й рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні [27, 28].

У Законі України «Про екологічну мережу України» (ст. 5) визначено структурні елементи, які включено до складових екологічної мережі:

- а) території та об'єкти природно-заповідного фонду;
- б) землі водного фонду, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони;

- в) землі лісового фонду;
- г) полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, які не віднесені до земель лісового фонду;
- г) землі оздоровчого призначення з їх природними ресурсами;
- д) землі рекреаційного призначення, які використовують для організації масового відпочинку населення і туризму та проведення спортивних заходів;
- е) інші природні території та об'єкти (ділянки степової рослинності, пасовища, сіножаті, луки, кам'яні розсипи, піски, солончаки, земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу природну цінність);
- є) земельні ділянки, на яких зростають природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України;
- ж) території, які є місцями перебування чи зростання видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України;
- з) частково землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання: пасовища, луки, сіножаті тощо;
- и) радіоактивно забруднені землі, що не використовуються та підлягають окремій охороні як природні регіони з окремим статусом.

Виходячи з аналізу законодавчих вимог, можна стверджувати, що з усіх структурних елементів екомережі найбільшої охорони потребують саме її ключові території. Їх перелік містить території та об'єкти природно-заповідного фонду, водно-болотні угіддя міжнародного значення, інші території, у межах яких збереглися найбільш цінні природні комплекси [28, 29]. Ключові території екомережі забезпечують збереження найбільш цінних і типових для регіону компонентів ландшафтного та біорізноманіття.

Розвиток наукових та організаційних засад заповідної справи значною мірою зумовлений денатуралізацією природних екологічних систем, яка дедалі посилюється у глобальному та регіональному масштабах. Тому особливого значення набувають підтримання природного ходу основних екологічних процесів, збереження унікальних та типових екологічних систем, усього різноманіття генетичних ресурсів біосфери, які нині перебувають під загрозою

знищення через надмірну експлуатацію природних ресурсів та деградацію ландшафтів.

Найефективнішим засобом охорони видів тваринного і рослинного світу, унікальних та типових природних комплексів є розширення й підвищення репрезентативності мережі природно-заповідного фонду як-однієї з основних складових екологічної мережі області.

У монографії опрацьовано матеріали з метою дослідження стану ключових територій, розташованих уздовж Кременчуцького водосховища Черкаської області та їх подальше використання в заходах щодо розширення територій і об'єктів природно-заповідного фонду області.

У монографії використано результати таких методів дослідження:

- *камеральних* (аналізу літературних, картографічних, фондових матеріалів для вибору оптимальної методології виділення основних складових екомережі, укладання картографічних матеріалів);
- *польових* (методи експедиційних досліджень використовували для оцінювання геокомпонентної репрезентативності ландшафтних екоядер, екокоридорів, буферних зон);
- *загальнонаукових* (ретроспективного, статистичного, ландшафтознавчого, оцінювання) та спеціальних (геоекологічного аналізу, типології, картографічного) на етапі узагальнення напрацьованих даних.

У ході дослідження також використано формально-логічний метод, за допомогою якого досліджували міжнародне та національне законодавство, пов'язане з формуванням, збереженням і використанням екологічної мережі області України загалом. Метод порівняльного аналізу застосовували в дослідженні правового регулювання управління ключовими територіями екологічної мережі.

У монографії викладено результати тривалих досліджень стану ландшафтів, біотичних та абіотичних ресурсів природно-заповідних територій Черкаської області, розташованих у межах Кремен-

чуцького водосховища, які дали змогу оцінити території, що мають особливу цінність, види, які потребують охорони, а також основні екологічні загрози природно-заповідному фонду.

Формуючи ілюстративні матеріали, ми використали фотографії з власних напрацювань, а також з інтернет-ресурсу [46–48].

Висловлюємо щиру подяку Управлінню екології та природних ресурсів Черкаської обласної державної адміністрації за допомогу в наданні та опрацюванні архівних матеріалів щодо створення об'єктів природно-заповідного фонду Черкаської області.

Розділ 1

Формування законодавчих норм екологічної мережі

Відносини, пов'язані з формуванням, збереженням та раціональним, невиснажливим використанням екомережі, регулюються відповідно до Конституції України, Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки», Закону України «Про екологічну мережу України», а також інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до законів України, та міжнародних договорів України [27–29].

Завданням законодавства стосовно екомережі є регулювання суспільних відносин у сфері формування, збереження та раціонального, невиснажливого використання екомережі як однієї з найважливіших передумов забезпечення сталого, екологічно збалансованого розвитку України, охорони навколишнього природного середовища, задоволення сучасних та перспективних економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства [28].

До введення терміну «екологічна мережа» в науковій літературі використовували такі близькі за змістом поняття:

- «територіальна система екологічної стабільності ландшафту» (А. Бучек, 1985);
- «екологічний каркас ландшафту» (П. Кавалаяускас, 1987);
- «екологічний каркас» (М.Є. Кулішова, 1999);
- «природно-екологічний каркас» (В.І. Преловський, 1996);
- «природоохоронний каркас» (А.А. Тішков, 1994);
- «природно-заповідний каркас» (А.А. Чибільов, 1997);
- «каркас стійкості» (А.С. Шестаков, 1995);
- «геоекологічний каркас» (Є.С. Зархіна, Е.Н. Сохіна, 1989);
- «еколого-геосистемний каркас» (Є.Г. Матіс, 1991);

- «регіональні системи природоохоронних територій» (В.П. Брусак, 1998);
- «регіональні еколого-стабілізаційні системи» (Л.П. Царик, 1999) [37].

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», який у різних джерелах називають «екологічною конституцією» чи «екологічною біблією», став базовим для подальшого регулювання відповідних відносин в Україні. У зазначеному Законі від 25 червня 1991 р. введено таке поняття, як об'єкти особливої державної охорони, якій підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду (ст. 5 Закону) [26].

Разом із курортними, лікувально-оздоровчими, рекреаційними, водо- та полізахисними, деякими іншими типами територій природно-заповідний фонд утворює єдину територіальну систему.

Створюваний у подальші роки правовий масив екологічного законодавства і далі розвивав та поглиблював базові принципи і норми, закладені в цьому Законі. Охорона навколишнього природного середовища розглядається в ньому як неодмінна умова сталого розвитку суспільства, як інтегральне поняття, що поєднує класичне, суто охоронне, його розуміння і питання раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Крім розроблення адміністративних методів впливу на розв'язання проблем у цій сфері, вперше на рівні закону набули широкого розвитку економічні важелі природокористування та охорони довкілля.

Дієвим заходом у формуванні організаційно-правових засад заповідної справи в Україні, охорони навколишнього середовища засобами територіальної охорони стало прийняття у червні 1992 р. Закону України «Про природно-заповідний фонд України».

У зазначеному правовому акті систематизовано раніше діючі норми з цього питання, підвищено їх правовий статус з відомчого до законодавчого рівня. Затверджено класифікацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду, врегульовано питання власності на природні ресурси в їх межах, встановлено порядок визначення правових засад функціонування, управління природ-

ними комплексами з метою їх збереження та відтворення, види використання, спеціально уповноважені державні органи в цій сфері. З погляду формальної визначеності правового режиму окремих категорій територій та об'єктів, що охороняються, закладених наукових засад «консервативної» охорони природи (тобто охорони завдяки збереженню), цей закон і сьогодні є одним із найбільш детально регламентованих актів відповідного спрямування, прийнятих в Європі.

Істотно вплинула на подальший розвиток законодавства про природно-заповідний фонд кодифікація природоресурсного законодавства України, а саме прийняття Земельного кодексу (спочатку в редакції від 18.12.1990 р., згодом у новій редакції від 13.03.1992 р. і нарешті – нового ЗКУ від 25.10.2001 р., Лісового кодексу (1994 р.), Водного кодексу (1995 р.), Кодексу України про надра (1994 р.), Законів України «Про охорону атмосферного повітря» (від 16.10.1992 р. та нової редакції від 21.06.2001 р.), «Про тваринний світ» (спочатку від 3.03.1993 р., а згодом нового закону за такою самою назвою від 13.12.2001 р.), «Про рослинний світ» (1999 р.), а також прийняття інших, некодифікаційних актів екологічного законодавства, як-от: Закони «Про екологічну експертизу» (1995 р.), «Про мисливське господарство і полювання» (2000 р.) «Про оцінку впливу на довкілля» (2017 р.) та низки інших.

Крім законів, що є нормативно-правовими актами найвищої юридичної сили в державі, Верховна Рада України приймає також постанови, які, як правило, затверджують загальнодержавні та регіональні екологічні програми, підбивають підсумки реалізації законодавства та регулюють деякі інші питання. Так, у системі правових заходів, вжитих з метою збереження та відтворення біологічного різноманіття, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу від 29.10.1992 р. Верховна Рада України затвердила Положення про Червону книгу України, яке стало основою правового регулювання відповідної сфери, отримавши згодом вищий законодавчий статус у Законі України «Про Червону книгу України» (від 07.02.2002 р.) [38, 39].

Особливо значущою подією стало прийняття Верховною Радою України від 22.09.1994 р. Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні. Метою програми було визначення поліпшення умов для збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду як національного надбання. Передбачалося також забезпечення подальшого наукового обґрунтування розвитку заповідної справи в державі на основі визнання її соціального, економічного та екологічного значення для сталого розвитку держави та народу України.

Вчасно та якісно сформована екологічна мережа має важливе значення для підвищення стійкості природних екосистем, що допомагає розробляти адекватні стратегії адаптації й пом'якшувати негативні наслідки зміни клімату.

Розділ 2

Природно-заповідний фонд та формування екологічної мережі Черкаської області

Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття є важливим для досягнення сталого розвитку та відіграє значну роль у всіх сферах діяльності (економічній, соціальній, екологічній), визначаючи культуру, духовність і менталітет суспільства. Цей багатоаспектний процес передбачає законодавче, науково-методичне та соціально-економічне забезпечення програм і заходів у цій сфері. Один із перспективних напрямів втілення стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття пов'язаний із розбудовою екологічної мережі.

Формування екологічної мережі передбачає зміни в структурі земельного фонду області завдяки віднесенню частини земель господарського використання до категорій, що підлягають особливій охороні з відновленням притаманного їм різноманіття природних ландшафтів. Фактично це загальнодержавний механізм досягнення гармонізаційного співіснування суспільства і природи в її територіальному й біотичному різноманітті.

Регіональна екомережа Черкаської області відповідає основним ландшафтознавчим принципам і є складовою національної екомережі. Варто зазначити, що природні комплекси, що перебувають під охороною в межах територій природно-заповідного фонду, є найбільш захищеними. Розбудова екологічної мережі області відбувається з урахуванням принципів формування, збереження, використання екомережі та результатів дослідження особливостей ландшафтних комплексів, локалітетів раритетних видів біоти, рідкісних біотопів, міграційних шляхів тварин як природного каркасу перспективної регіональної екомережі.

Природно-заповідний фонд Черкаської області є важливою складовою екологічної мережі України. Він забезпечує підтримання Галицько-Слобожанського (лісостепового) широтного екологічного коридору та Дніпровського меридіонального екологічного коридору. Станом на 01.01.2024 р. природно-заповідний фонд області налічував 590 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею понад 83,1 тис. га (фактична площа становить 70,4 тис. га), з них 23 – загальнодержавного та 567 – місцевого значення [26, 30].

Показник заповідності (частка площі територій та об'єктів природно-заповідного фонду до площі області) доведено до 3,4% [26, 30].

Водно-болотні угіддя міжнародного значення на території області відсутні [26, 30].

2.1. Про формування української частини Смарагдової мережі Європи

Через урбанізацію та індустріалізацію природні території зайняті населеними пунктами й містами, автомобільними дорогами і підприємствами, велика частина земель обробляється у сільському господарстві чи використовується для видобування корисних копалин. І тому масиви дикої природи тепер поділені на так звані острови, між якими немає безпечних шляхів для міграції тварин чи рослин, пошуку кращої кормової бази, партнерів тощо.

Мотив забезпечення збереження дикої природи є основою для біогеографічного підходу до збереження видів у рамках екологічної мережі Natura 2000 в країнах Європейського Союзу. Рада Європи фактично заснувала її в 1989 р. і офіційно затвердила у 1996 р. в рамках Бернської конвенції. Цей підхід до збереження біорізноманіття заснований на екологічних принципах і водночас допускає деяке господарське використання ландшафту. Основою екологічної мережі можна визначити 3 компоненти, як-от:

1) ключові території як основне місце існування виду – часто це вже наявні природоохоронні об'єкти, які створюють умови для збереження важливих екосистем, середовищ існування і популяцій видів;

2) екологічні коридори – забезпечують взаємозв’язок між ключовими територіями;

3) буферні зони – забезпечують захист екологічної мережі від несприятливих зовнішніх впливів.

Для формування екологічної мережі слід дослідити, які території мають бути ключовими та потребують особливої охорони. Зазвичай цю роботу проводять досвідчені науковці, які обґрунтовують важливість збереження певних територій та об’єктів і подають на розгляд комітету Бернської конвенції, що приймає рішення щодо включення тієї чи іншої території до екологічної мережі.

Природа не має кордонів, тому країни, що не входять до складу ЄС, але ратифікували Бернську конвенцію, теж почали розробляти аналогічну мережу – Смарагдову мережу, яка формується аналогічно до Natura 2000.

В Україні створення Смарагдової мережі розпочалось понад 15 років тому. Перший офіційний етап розробки мережі в Україні тривав з 2009 по 2016 р., коли до її складу включили передусім вже наявні території природно-заповідного фонду (національні природні парки, природні та біосферні заповідники), а також каскад дніпровських водосховищ.

Подальше розширення мережі вже стосувалось переважно природних територій, які раніше не мали охоронного статусу. Після підписання Угоди про асоціацію з ЄС Україна зобов’язалась завершити розробку мережі та ухвалити відповідне законодавство. Після вступу до ЄС Смарагдова мережа стане частиною Natura 2000, що створить передусім нові можливості і фінансування збереження довкілля.

Проект Ради Європи та ЄС дозволив визначити та описати 146 потенційних об’єктів Смарагдової мережі в Україні, які займають площу близько 4 млн га. Ще 5 Смарагдових об’єктів були визначені й описані в межах теми «Визначення територій спеціального інтересу щодо їх збереження в межах та за межами природно-заповідного фонду України згідно з Конвенцією про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі», яку виконував Інтерекоцентр та фінансувало Мінприроди України у 2011 р.

У результаті проведених робіт отримано необхідну інформацію для проведення наукового оцінювання рівня відповідності запропонованих територій умовам для надання їм статусу Смарагдових об'єктів. Ця інформація була надана Раді Європи та розміщена в Common Data Repository Європейського агентства з охорони довкілля для прийняття рішення Постійного комітету (ПК) Бернської конвенції.

На території Черкаської області виділено такі об'єкти Смарагдової мережі:

- Канівський природний заповідник (UA0000012);
- Національний природний парк «Нижньосульський» (UA0000082);
- Кременчуцьке водосховище (UA0000110);
- Канівське водосховище (UA0000111);
- Долини річок Супій (UA0000302) і Рось (UA0000272), Золотоношки (UA0000329), Кропивни (UA0000331);
- території Холодного Яру (UA0000261) на час проведення робіт перспективної для створення національного природного парку;
- територія Черкаського Бору (UA0000254);
- Шуляцького (UA0000162) і Михайлівського (UA0000256) боліт [25, 29].

Потенційними об'єктами на території Черкаської області, занесеними до «тіньового списку» територій, які запропоновано включити до мережі Емеральд (Смарагдової мережі) України, є:

- басейн річки Гірський Тікич (UA0000385) (рис. 2.1);
- межиріччя річок Рось і Росава (UA0000561);
- межиріччя річок Серебрянка та Медянка (UA0000567);
- балки середньої частини річки Тясмин (UA0000568);
- Чигирин – Світловодські степові балки (UA0000415);
- долина річки Ірклій (UA0000382);
- долина річки Бурімка (UA0000396);
- ржищівські балки (UA0000566) [25, 29].

Смарагдові об'єкти, розташовані на території області, характеризуються специфічними біотопно-екотопними, екотонними властивостями та мають певні відмінності й особливості в поши-

ренні природного, антропогенного та спонтанного рослинного покривів, у різноманітті яких зберігається значна кількість зникаючих і рідкісних видів флори і фауни.

Усі об'єкти мають важливе природоохоронне значення і містять усі типи біотопів (оселищ) цієї території.

На території об'єктів Смарагдової мережі трапляються види рослин і тварин, які охороняються Бернською конвенцією [26, 30].

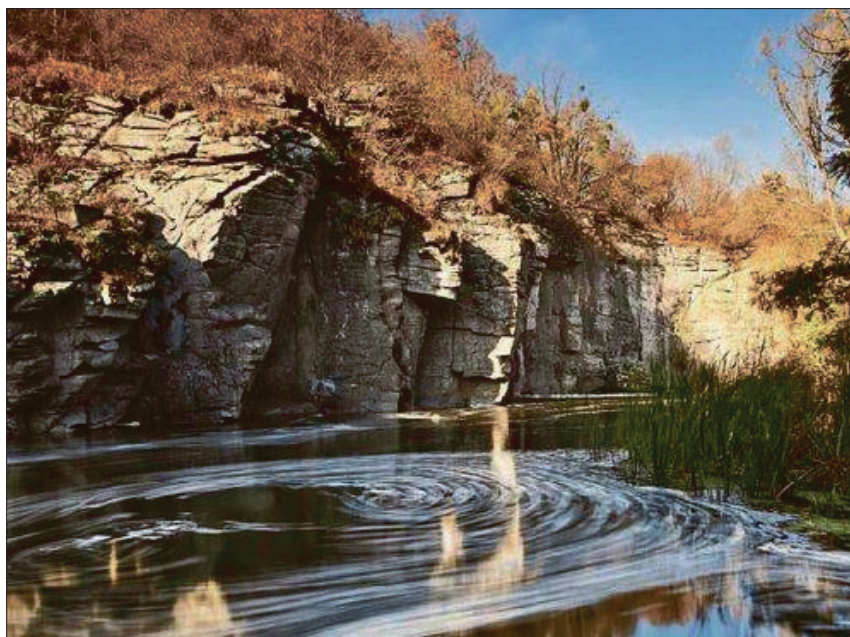


Рис. 2.1. Акваторія річки Гірський Тікич

Розділ 3

Дослідження об'єктів природно-заповідного фонду, розташованих в акваторії Кременчуцького водосховища

Кременчуцьке водосховище є найбільшим за площею серед каскаду дніпровських водосховищ. Від моменту створення воно стало одним із ключових місць для існування популяцій водоплавних та навколоводних видів птахів у різні сезони. Завдяки цьому верхів'я Кременчуцького водосховища віднесено до перспективних для внесення до Рамсарського списку [16, 17, 20, 21].

На цій ділянці розташовані об'єкти природно-заповідного фонду місцевого значення, як-от:

- ботанічний заказник місцевого значення «Пташині острови»;
- загальнозоологічний заказник місцевого значення «Осокінські острови»;
- ландшафтний заказник місцевого значення «Рогозинські острови»;
- загальнозоологічний заказник місцевого значення «Плаучий» [50].

Найбільшою чисельністю водоплавних та навколоводних птахів буває тут у періоди сезонних міграцій. Зміна гідрологічного режиму, рослинності та інші чинники призводять до змін у видовому складі та чисельності птахів на водосховищі. Ці процеси потребують постійного моніторингу з огляду на те, що більшість видів водоплавних і навколоводних птахів належать до мисливських, серед них також багато рідкісних [3, 5, 21]. Кременчуцьке водосховище відіграє важливу роль у підтриманні популяцій водоплавних і навколоводних птахів у період міграцій – тут вони зупиняються для відпочинку та годування. Результати досліджень різних наукових установ це підтверджують.

Ключовою територією є об'єкти місцевого, а також загальнодержавного значення – Липівський орнітологічний заказник, де

сконцентровано більше птахів, ніж на прилеглих ділянках. Такі уподобання пов'язані з привабливішими умовами для годування і відпочинку масових видів [20–22].

Ядро орнітофауни складають крижень (*Anas platyrhynchos* L.), лиска (*Fulica atra* L.), чернь чубата (*Aythya fuligula* L.) та баклан великий (*Phalacrocorax carbo* L.), які разом у різні роки становили 82,3–86,1% загальної чисельності птахів.

Орнітокомплекс характеризує слабка вирівняність: індекс Пієлу становив 0,31–0,66, індекс Шеннона коливався в межах 1,17–2,63 [17, 21].

Максимальна кількість птахів, які зупинялися для відпочинку та годування у центральній частині Кременчуцького водосховища, в різні роки становила від близько 13600 до близько 29500 осіб.

Протягом 2015–2017 рр. серед масових видів у трьох (пірникоза велика (*Podiceps cristatus*), чернь чубата (*Aythya fuligula* L.) та мартин звичайний (*Larus ridibundus*) – було виявлено найбільшу чисельність за понад 20 років досліджень. Підтверджено наявність 6 видів, що занесені до Червоної книги України. Серед них досліджені ділянки відіграють відчутну роль у підтриманні популяцій гоголя (*Bucephala clangula* L.) та орлана-білохвоста (*Haliaeetus albicilla* L.) [21, 22, 25, 29].

Далі наведено характеристики за даними архівних матеріалів (обґрунтування, картографічні матеріали, охоронні зобов'язання тощо) щодо створення об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення, розташованих в акваторії Кременчуцького водосховища та на прилеглих територіях, і за матеріалами досліджень наукових установ.

3.1. Ботанічний заказник місцевого значення «Пташині острови»

Ботанічний заказник місцевого значення «Пташині острови» оголошено об'єктом природно-заповідного фонду рішенням Черкаської обласної ради від 28.08.2009 р. № 28-8/V «Про території та об'єкти природно-заповідного фонду області» на площі 7500 га.

У 2012 р. рішенням Черкаської обласної ради від 16.10.2012 р. № 17-5/VI «Про території та об'єкти природно-заповідного фонду області» площу заказника розширено до 9654,36 га [51].

Заказник розташований у верхній частині Кременчуцького водосховища в межах Золотоніського району Черкаської області (рис. 3.1). Загальна площа заказника становить 9654,36 га.

Головна мета створення та подальшого розширення об'єкта природно-заповідного фонду – забезпечення охороною ділянок мілководь в акваторії Кременчуцького водосховища, які є територією скупчення великих зграй перелітних водно-болотних птахів та місцями їхньої гніздівлі.



**Рис. 3.1. Ботанічний заказник місцевого значення
«Пташині острови»**

Окрім цього, територія заказника репрезентує у природно-заповідному фонді Черкаської області цілий перелік рідкісних елементів природного комплексу краю.

За фізико-географічним районуванням ця місцевість розташована у північно-лісостеповій області Дніпровської терасової рівнини. Абсолютна відмітка дорівнює 82 м.

Клімат – помірно континентальний, середня річна температура повітря становить $+7-7,7^{\circ}\text{C}$.

Затоплені водосховищем ділянки заплави річки Дніпро являють собою мілководдя і залишки заплавного суходолу у вигляді островів із чагарниковою, частково лісовою рослинністю, штучними насадженнями сосни звичайної та зарості прибережно-водної рослинності.

Акваторія та островні суходільні ділянки заплави мають велике природоохоронне значення з огляду на їх високе біотопічне й видове різноманіття.

Екологічна система заплав збереглась у природному вигляді.

Найвищі ділянки, що відокремлені у формі островних територій, являють собою сегменти центральної та прируслової заплави, на яких після зміни гідрологічного режиму, викликаного створенням Кременчуцького водосховища, відбулася трансформація рослинного покриву.

Територія островів сформована алювіально-делювіальними й орґано-акумулятивними відкладами та вкрита дерево-чагарниковою рослинністю, серед якої домінують:

- верба біла (синоніми: верба плакуча, верба срібляста, верболіз, білоліз, ветлина) (*Salix alba* L.);
- тополя біла (*Populus alba* L.);
- чагарники аморфи: аморфа кущова, крутик кущовий (*Amorpha fruticosa* L.).

На момент обстеження території островів вони були зайняті фрагментами вербово-тополевих лісів та угрупованням прибережно-водної рослинності.

Загалом це типові для заплави середньої течії Дніпра ліси класу *Salicetea purpurea* з участю популяцій рідкісних для регіону видів рослин:

- кремени несправжньої (*Petasites spurius* L.) (рис. 3.2);
- півників сибірських (*Iris sibirica* L.).



Рис. 3.2. Кремена несправжня
(*Petasites spurius* L.)



Рис. 3.3. Півники сибірські
(*Iris sibirica* L.)



Рис. 3.4. Козельці українські
(*Tragopogon ucrainicus* L.)



Рис. 3.5. Жовтозілля дніпровське
(*Senecio borysthenicus* L.)

На обводнених ділянках представлені фрагменти прибережно-водної рослинності (класи *Potametea*, *Phragmito-Magnocari-cetea*), де також зростають регіонально рідкісні та червонокнижні види, зокрема півники сибірські, або ірис сибірський (*Iris sibirica* L.) (рис. 3.3).

Підвищення зайняті заростями шелюги та псамофітної рослинності (клас *Festucetea vaginatae*) зі зростанням видів, які охороняються в Європі:

- козельці українські (*Tragopogon ucrainicus* L.) (рис. 3.4);
- жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthenicus* L.) (рис. 3.5).

Значні ділянки на центрально-заплавних сегментах зайняті луками (клас *Molinio-Arrhenatheretea*).

Мілководна зона глибиною до 2 м створює своєрідний ландшафт, до якого входять біотопи боліт і луків.

У природному стані, майже недоторканому, збереглися екологічні системи заплав. Тут зустрічаються рідкісні види рослин, занесені до Червоної книги України, зокрема:

- плодоріжка болотна, або зозулинець болотний (*Anacamptis palustris* L.) (рис. 3.6);
- плодоріжка блощична, або зозулинець блощичний (*Anacamptis coriophora* L.) (рис. 3.7).

Велику відновлювальну роль відіграють вищі водні рослини, особливо повітряно-водні, до яких належать:

- очерет звичайний (*Phragmites australis* L.) (рис. 3.8);
- рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia* L.);
- рогіз широколистий (*Typha latifolia* L.);
- сусак звичайний, або сусак зонтичний (*Butomus umbellatus* L.) та ін.

Добре розвинуті нитчасті водорості, які обплітають коріння, пеньки, вищі водні рослини. Ці водорості належать до трьох таксономічних груп: зелені, діатомові, синьо-зелені. Лучні багаторічні рослини, що певною мірою пристосувалися до зміни гідрологічного режиму мілководдя, а також земноводні та водяні рослини відіграють надзвичайно важливу роль у період нересту. За строками початку вегетації на



Рис. 3.6. Плодоріжка болотна (*Anacamptis palustris* L.)



Рис. 3.7. Плодоріжка блощична (*Anacamptis coriophora* L.)



Рис. 3.8. Очерет звичайний (*Phragmites australis* L.)

нерестовищах спостерігають до 25 видів рослин, на яких риби відкладають ікру.

Акваторія заказника та мілководна ділянка в районі населених пунктів Дмитрівка та Домантове є цінним нерестовищем. Стан природного нерестовища має велике практичне значення, оскільки від нього залежить природне відтворення запасів риби.

Місцева іхтіофауна представлена близько 30 видами риб із 8 родин, понад 10 з них мають промислове значення:

- лящ (*Abramis brama* L.);
- сазан, або звичайний короп (*Cyprinus carpio* L.);
- судак звичайний (*Sander lucioperca* L.);
- карась (*Carassius* L.);
- щука звичайна (*Esox lucius* L.);
- чехоня (*Pelecus cultratus* L.);
- плітка звичайна, плотва, розмовне – плотиця (*Rutilus rutilus* L.);
- окунь звичайний (*Perca fluviatilis* L.);
- короп (*Cyprinus* L.);
- товстолобик (*Hypophthalmichthys* L.).

Острови заказника є місцем гніздування, жировки, відпочинку осілих, гніздових та зимуючих видів птахів.

На цих ділянках представлений типовий орнітокомплекс для водно-болотних угідь.

Серед птахів відмічено види:

- пірникоза велика, або норець великий (*Podiceps cristatus* L.);
- баклан великий (*Phalacrocorax carbo* L.);
- чепура велика, або чапля велика біла (*Ardea alba* L.);
- чапля сіра (*Ardea cinerea* L.);
- чапля руда (*Ardea purpurea* L.);
- крижень звичайний (*Anas platyrhynchos* L.);
- лунь очеретяний, або лунь болотяний (*Circus aeruginosus* L.);
- лиска звичайна (*Fulica atra* L.);
- курочка водяна (*Gallinula chloropus* L.);
- мартин звичайний (*Chroicocephalus ridibundus* L.),
- мартин жовтоногий (*Larus cachinnans* P.);
- крячок чорний (*Chlidonias niger* L.);

- крижачок білощокий (*Chlidonias hybrida* L.) (утворює тут гніздові колонії);
- крижачок річковий (*Sterna hirundo* L.);
- рибалочка блакитний, звичайний, або просто рибалочка (*Alcedo atthis* L.).

Надзвичайно важливе значення мають острови як місце зупинки під час перельотів мігруючих птахів, тут регулярно зупиняються:

- лелека чорний (*Ciconia nigra* L.);
- орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla* L.);
- лунь польовий (*Circus cyaneus* L.) (види, занесені до Червоної книги України).

До зимуючих видів птахів, що трапляються в межах заказника, належать:

- баклан великий (*Phalacrocorax carbo* L.);
- лебідь-шипун (*Cygnus olor* G.);
- гуска сіра (*Anser anser* L.);
- крижень звичайний (*Anas platyrhyncho* L.);
- попелюх звичайний, або чернь червоноголова (*Aythya ferina* L.);
- чернь чубата (*Aythya fuligula* L.);
- гоголь звичайний (*Bucephala clangula* L.);
- крех великий (*Mergus merganser* L.);
- крех малий (*Mergellus albellus* L.);
- лунь польовий (*Circus cyaneus* L.);
- мартин сивий (*Larus canus* L.);
- мартин жовтоногий (*Larus cachinnans* P.);
- мартин звичайний (*Chroicocephalus ridibundus* L.);
- крижачок чорний (*Chlidonias niger* L.);
- крижачок білощокий (*Chlidonias hybrida* L.);
- крижачок малий (*Sterna albifrons* L.);
- крижачок річковий (*Sterna hirundo* L.);
- рибалочка (*Alcedo atthis* L.).

У берегових урвищах спостерігають колонії ластівки берегової (*Riparia riparia* L.).

Раритетна орнітофауна представлена видами, занесеними до Червоної книги України, зокрема, це:

- орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla* L.);
- крячок малий (*Sterna albifrons* L.).

На території заказника також трапляються такі види куликів:

- сивка морська, або тулес (*Pluvialis squatarola* L.);
- пісочник малий, або зуйок малий (*Charadrius dubius* L.);
- пісочник великий, зуйок великий, галстучник (*Charadrius hiaticula* L.), цівкун великий;
- чайка (*Larus* L.);
- кулик-сорока євразійський (*Haematopus ostralegus* L.);
- коловодник великий (*Tringa Nebularia* L.);
- коловодник болотяний (*Tringa glareola* L.);
- коловодник лісовий (*Tringa ochropus* L.);
- коловодник чорний, щоголь (*Tringa erythropus* L.);
- набережник палеарктичний, перевізник (*Actitis hypoleucos* L.);
- брижач, або турухтан (*Philomachus pugnax* L.);
- плавунець круглодзьобий (*Phalaropus lobatus* L.);
- побережник чорногрудий або чорноволик (*Calidris alpina* L.);
- побережник малий (*Calidris minuta* L.);
- побережник білохвостий (*Calidris temminckii* L.);
- побережник болотяний, грязовик (*Limicola falcinellus* L.);
- грицик великий (*Limosa limosa* L.).

Для зазначених видів птахів умови для зимівлі, розмноження на території заказника сприятливі, а також створена трофічна база.

Для червонокнижних видів, як-от орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla*), сприятливими біотопами є лісиста місцевість поблизу водойми, оскільки основу його раціону складає риба.

Орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla* L.) – один з найцікавіших птахів, якого можна побачити на Дніпрі. Це рідкісний вид, занесений у Червону книгу України. Загальна чисельність його в Україні становить близько 100–120 пар, більшість із них гніздиться на Дніпрі. В окремі роки на зимівлі в районі заповідних територій тримається до 20–30 птахів. Навесні та восени можна зустріти перелітні групи орланів, вони також зупиняються на за-

повідних островах. Улітку трапляються поодинокі бродячі птахи, які не розмножуються.

Серед мігруючої групи, занесеної до Червоної книги відмічено кулика-сороку (*Haematopus ostralegus* L.), він є нечисельним пролітним видом. Під час перельотів трапляється поодинокими особинами або невеликими зграями, які не перевищують десятка. Найбільшу чисельність цих птахів спостерігають у серпні, яка далі поступово спадає, і до кінця вересня вже трапляються переважно поодинокі особини.

Фауна ссавців складається здебільшого з видів, притаманних для водно-болотних комплексів. Це:

- бобер, або бібр (*Castor* L.);
- видра річкова (*Lutra lutra* B.);
- ондатра мускусна (*Ondatra zibethicus* L.);
- пергач пізній, лилик пізній, або кажан пізній (*Eptesicus serotinus* L.);
- нічниця водяна, або нічниця Добантона (*Myotis daubentonii* K.);
- нічниця ставкова, або лилик ставковий (*Myotis dasycneme* B.).

Фоновим видом на островах вважається єнот уссурійський, або єнотоподібний собака (*Nyctereutes procyonoides* L.), який мешкає відкрито посеред заростей очерету (*Phragmites* L.) та рогозу (*Typha latifolia* L.).

Видра річкова (*Lutra lutra* B.) (рис. 3.9) – вид, занесений до Червоної книги України, а також візон річковий, або американська норка (*Neovison vison* S.), і ондатра звичайна (*Ondatra zibethicus* L.) на підвищених ділянках берегів використовують для поселення готові нори бобра європейського (річкового) (*Castor fiber* L.) або риють нори самостійно.



Рис. 3.9. Видра річкова
(*Lutra lutra* B.)

Фауна рукокрилих налічує щонайменше 4 види (всі вони занесені до Червоної книги України). Звичайними серед рукокрилих є:

- нетопир лісовий, або нетопир Натусіуса (*Pipistrellus nathusii* L. чи S) (Keyserling & Blasius, 1839);
- нетопир звичайний (*Pipistrellus pipistrellus* S.);
- вечірниця дозірنا, або вечірниця руда (*Nyctalus noctula* S.);
- нічниця водяна, або нічниця Добантона (*Myotis daubentonii* K.).

Поселяються рукокрилі в дуплах тополі чорної або осокоміра (*Pópulus nígra* L.), та верби білої (*Salix alba* L.).

Земноводні представлені 5 видами:

- жаба ставкова (*Pelophylax lessonae* C.);
- зелена жаба (*Pelophylax* F.);
- жаба гостроморда (*Rana arvali* N.);
- часничниця звичайна, землянка звичайна (*Pelobates fuscus* L.);
- кумка червоночерева, кумка звичайна, або джерелянка червоночерева (*Bombina bombina* L.).

Серед плазунів, які є численими видами, відмічено:

- вужа звичайного (*Natrix natrix* L.);
- гадюку звичайну (гадюка звичайна, рідко галиця (*Vipera berus* L.), окрас тіла звичайний і меланістичний;
- черепаху болотяну (болотна черепаха європейська (*Emys orbicularis* L.)).

У прибережній смузі корінних ділянок суходолу трапляється мідянка звичайна (*Coronella austriaca* L.) (вид занесений до Червоної книги України), яка перепливає і на острови.

В осінньо-зимовий період на островах спостерігають підвищену кількість лисиці звичайної (лисиця звичайна, або руда, лис рудий (*Vulpes vulpes* L.)), яка переходить сюди з корінних ділянок суходолу.

Поміж загущених чагарників на островах знаходять прихисток і проживають тут постійно:

- сарна європейська, або дика коза, козуля (*Capreolus capreolus* L.);
- свиня дика, або кабан дикий, дик, вепр (*Sus scrofa* L.);

- плямистий олень (*Cervus nippon* T.);
- олень благородний, або олень звичайний, або олень лісовий (*Cervus elaphus* L.).

У зимовий період на островах відмічено заходи лося.

У складі мишоподібних гризунів відмічено польову мишу (в окремі роки – фоновий вид), звичайну норицю (в окремі роки – фоновий вид), лісову мишу, руду норицю.

Вздовж берегів трапляються сліди водяної нориці, яка є нечисельним видом. Серед комахоїдних ссавців проживає бурозубка звичайна [51].

Загальна екологічна і природоохоронна значущість цієї ділянки для природного комплексу побережжя Дніпра на цій ділянці Кременчуцького водосховища визначається:

а) наявністю великих за чисельністю місцевих популяцій видів, що занесені до Червоної книги України та охороняються Бернською конвенцією;

б) збереженням важливих для підтримання біогеоценотичного різноманіття регіону типів біотопів, що належить охороняти згідно з переглянутим Додатком 1 Резолюції 4 від 1996 р. Бернської конвенції, зокрема:

- С1.22 – вільноплаваючої рослинності мезотрофних водойм із домінуванням жабурника звичайного (*Hydrocharis morsus-ranae* L.), сальвінії плаваючої (*Salvinia natans* L.), рдесників – пронизанolistого (*Potamogeton perfoliatus* L.) та блискучого (*Potamogeton lucens* L.);
- С1.34 – вкоріненоплаваючої рослинності евмезотрофних водойм;
- С3.41 – євросибірських угруповань прибережно-водної рослинності з осоками (*Carex* L.), очеретом (*Phragmites australis* L.), рогозами (*Typha* L.), кугою (*Schoenoplectus lacustris* P.) та ін.;
- Е3.4 – свіжих та вологих мезотрофних лук із домінуванням лисохвосту лучного (китника лучного, лисохвосту лучного (*Alopecurus pratensis* L.), тонконогу лучного (*Poa pratensis* L.),

осоки ранньої (*Carex praecox* L.), пирію повзучого (*Elytrigia repens* L.);

- Е 5.4 – вологих та мокрих високотравних лук з домінуванням алтею лікарського (*Althaea* L.), гадючника оголеного (*Filipendula denudata* L.);
- G1.11 – прибережно-заплавних лісів;

в) важливою роллю цієї території як місця нерестовищ великої частини популяцій промислових видів риб у Кременчуцькому водосховищі;

г) наявністю на острівних територіях і в прибережній смузі видів, занесених до Червоної книги України: одного виду плазунів, двох видів птахів та п'яти видів ссавців;

д) охороною угруповань, занесених до Зеленої книги України, зокрема з домінуванням глечиків жовтих (*Nuphar lutea* L.), латаття білого (*Nymphaea alba* L.);

е) важливим призначенням цієї території для гніздування та живлення в післягніздовий період цінних видів водоплаваючих птахів.

Зі східної сторони ботанічний заказник місцевого значення «Пташині острови» межує з природно-заповідним об'єктом загальнодержавного значення заказником «Липівський» [34, 35, 42, 43, 51].

3.2. Загальнозоологічний заказник місцевого значення «Осокінські острови»

З метою збереження та відтворення численної орніто-, іхтіофауни, видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, згідно з рішенням Черкаської обласної ради від 07.08.2008 р. № 20-16/V «Про території та об'єкти природно-заповідного фонду області» «Осокінські острови» оголошено державним загальнозоологічним заказником місцевого значення.

Загальнозоологічний заказник місцевого значення «Осокінські острови» розташований в адміністративних межах Свидівської територіальної громади Черкаського району, на землях водного фонду в акваторії Кременчуцького водосховища. Територія заказника займає площу 3500 га [51].

За фізико-географічним районуванням ця місцевість розташована в Черкасько-Тясминському районі Північної лісостепової області Дніпровської терасової рівнини.

Абсолютна відмітка – 82 м.

Клімат – помірно континентальний, середня річна температура повітря становить +7–7,7°C.

Правобережна частина Черкаської області займає центральну частину Українського кристалічного масиву. Територія суші (острови) та мілководні ділянки утворилися після будівництва Кременчуцького водосховища. Затоплені водосховищем ділянки заплави річки Дніпро являють собою мілководдя і залишки заплавної суходолу у вигляді островів із чагарниковою, частково лісовою рослинністю та зарості прибережно-водної рослинності. Територія островів сформована алювіально-делювіальними і органо-аккумулятивними відкладами та вкрита домінантними в травостої рослинними угрупованнями формації осоки гостровидної та вузьколистої.

Деревна рослинність островів представлена рідколіссям та поодинокими деревами:

- сосни звичайної (*Pinus sylvestris* L.);
- верби білої (*Salix alba* L.) – синоніми: верба плакуча, верба срібляста, верболіз, білоліз, ветлина;
- чагарниками аморфи: аморфи кущової, крутика кущового (*Amorpha fruticosa* L.).

Лучні багаторічні рослини (особливо осока), що певною мірою пристосувалися до зміни гідрологічного режиму мілководдя, а також земноводні та водяні рослини відіграють надзвичайно важливу роль у нерестовий період. За строками початку вегетації на нерестовищах спостерігають до 25 видів рослин, на яких відкладають ікру риби.

Острови збереглися у природному, майже недоторканому вигляді екосистеми заплави. На островах трапляються рідкісні види рослин, занесені до Червоної книги України. Серед лучної рослинності:

- плодоріжка болотна, або зозулинець болотний (*Anacamptis palustris* L.);
- плодоріжка блощична, або зозулинець блощичний (*Anacamptis coriophora* L.) [34].

У водоймах поширені представники міоцен-пліоценового євразійського гігро- і гідрофільного палеокомплексу, які занесені до Зеленої книги України, зокрема латаття біле (*Nymphaea alba* L.) (рис. 3.10).

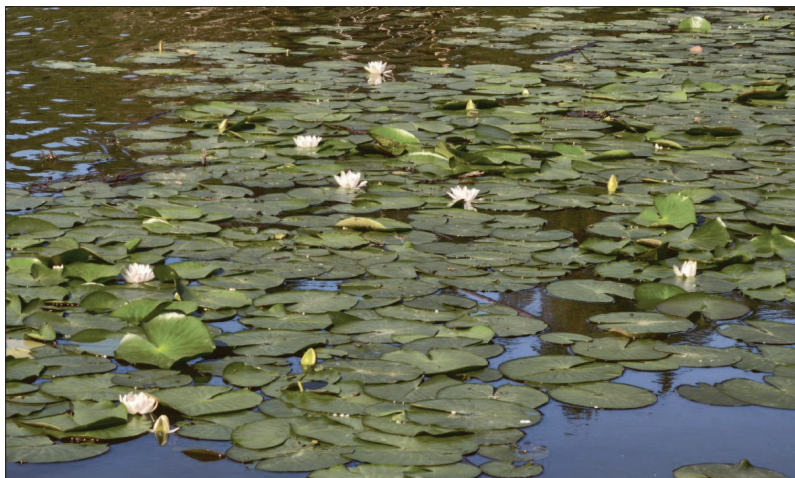


Рис. 3.10. Латаття біле (*Nymphaea alba* L.)

Поширені тут синтаксони водної і болотної рослинності, занесені до Зеленої книги України. Існує потреба поглибленого вивчення синтаксонів водної та запlavної рослинності.

Велику середовищевідновлювальну роль відіграють вищі водні рослини, особливо повітряно-водні, до яких належать:

- очерет звичайний, або очерет південний (*Phragmites australis* L.);
- рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia* L.);
- рогіз широколистий (*Typha latifolia* L.);
- комиш озерний, або куга, або схеноплект озерний (*Scheuchzeria palustris* L.);
- сусак (*Butomus umbellatus*) – єдиний представник Сусакових (*Butomaceae* L.).

Із занурених рослин поширені:

- рдесник блискучий (*Potamogeton lucens* L.);
- кушир занурений (*Ceratophyllum demersum* L.).

Рослини із плаваючими листками представлені такими видами:

- латаття біле (*Nymphaea alba* L.);
- глечики жовті (*Nuphar lutea* L.);
- водяні горіхи звичайні (*Trapa natans* L.).

Добре розвинуті зелені нитчасті водорості, які обплітають коріння, пеньки, вищі водні рослини. Ці водорості належать до трьох таксономічних груп: зелені, діатомові, синьо-зелені.

Рослинність, що розвивається на мілководдях, відіграє важливу роль як субстрат для відкладання ікри та місце нагулу молоді риби.

Акваторія заказника є цінним нерестовищем, тому що являє собою мілководдя. Умови природних нерестовищ мають велике практичне значення, оскільки від їх стану залежить природне відтворення запасів риби.

Іхтіофауна представлена близько 30 видами риб із таких родин: Осетрові, Оселедцеві, Щукові, Коропові, В'юнові, Окуневі, Бичкові. Деякі з них мають промислове значення, як-от:

- лящ (*Abramis brama* L.);
- сазан, або звичайний короп (*Cyprinus carpio* L.);
- судак звичайний (*Sander lucioperca* L.);
- білізна звичайна, або жерех (*Leuciscus aspius* L.);
- карась звичайний, або карась золотий (*Carassius carassius* L.);
- щука звичайна (*Esox lucius* L.);
- синець звичайний (*Ballerus ballerus* L.);
- в'язь (*Leuciscus idus* L.);
- лин (*Tinca tinca* L.);
- чехоня (*Pelecus cultratus* L.);
- плітка звичайна, або плотва, розмовне – плотиця (*Rutilus rutilus* L.);
- плоскирка, також плоскирка звичайна (європейська), або густера (*Blicca bjoerkna* L.);
- окунь звичайний (*Perca fluviatilis* L.);
- краснопірка звичайна, червоноперка, червонопірка, чернуха (*Scardinius erythrophthalmus* L.);
- короп (*Cyprinus* L.);
- товстолобик (*Hypophthalmichthys* L.).

Чинником, який впливає на живлення риб, є кормова база. За низького рівня води збільшується прогрівання, підсилюється вегетація вищої водної рослинності, що сприяє масовому розвитку кормової бази риб (планктону, бентосу і фауни заростей) та гарному нагулу молоді риби. Для більшості видів риб раціон становлять водорості, макрофіти, черви, молюски, ракоподібні, личинки, інші комахи та організми, а також пісок, детрит.

Велике значення мають острови заказника як місце зупинки під час перельотів мігруючих птахів, зокрема:

- лелеки чорного (*Ciconia nigra* L.);
- орлана-білохвоста (*Haliaeetus albicilla* L.);
- луня польового (*Circus cyaneus* L.).

Ці види занесені до Червоної книги України.

До зимуючих видів птахів, що трапляються в межах заказника, належать:

- баклан великий (*Phalacrocorax carbo* L.);
- лебідь-шипун (*Cygnus olor* G.);
- гуска сіра (*Anser anser* L.);
- крижень звичайний (*Anas platyrhynchos* L.);
- попелуш звичайний, або чернь червоноголова (*Aythya ferina* L.);
- чернь чубата (*Aythya fuligula* L.);
- гоголь звичайний (*Bucephala clangula* L.);
- крех великий (*Mergus merganser* L.);
- крех малий (*Mergellus albellus* L.);
- лунь польовий (*Circus cyaneus* L.);
- мартин сивий (*Larus canus* L.);
- мартин жовтоногий (*Larus cachinnans* P.);
- мартин звичайний (*Chroicocephalus ridibundus* L.).

Загальний перелік видів куликів на території заказника:

- сивка морська, тулес (*Pluvialis squatarola* L.);
- пісочник малий, або зуйок малий (*Charadrius dubius* L.);
- пісочник великий, зуйок великий, галстучник (*Charadrius hiaticula* L.);
- чайка (*Larus* L.);
- кулик-сорока євразійський (*Haematopus ostralegus* L.);

- коловодник великий (*Tringa Nebularia* L.);
- коловодник болотяний (*Tringa glareola* L.);
- коловодник лісовий (*Tringa ochropus* L.);
- коловодник чорний, щоголь (*Tringa erythropus* L.);
- набережник палеарктичний, перевізник (*Actitis hypoleucos* L.);
- брижач, турухтан (*Philomachus pugnax* L.);
- плавунець круглодзьобий (*Phalaropus lobatus* L.);
- побережник чорногрудий, або чорноволик (*Calidris alpina* L.);
- побережник малий (*Calidris minuta* L.);
- побережник білохвостий (*Calidris temminckii* L.);
- побережник болотяний, грязовик (*Limicola falcinellus* P.);
- грицик великий (*Limosa limosa* L.).

На території заказника створені сприятливі умови для видів, як-от:

- чернь чубата (*Aythya fuligula* L.);
- чернь морська (*Aythya marila* L.);
- крех великий (*Mergus merganser* L.).

Земноводні представлені такими видами:

- жабою ставковою (*Pelophylax lessonae* C.);
- зеленою жабою (*Pelophylax* F.);
- жабою гостромордою (*Rana arvalis* N.);
- часничницею звичайною, землянкою звичайною (*Pelobates fuscus* L.).

Серед плазунів досить поширений вуж водяний (*Natrix tessellata* L.).

Серед ссавців цієї місцевості відмічено переважно види, притаманні для водно-болотних комплексів:

- бобер, або бібр (*Castor* L.);
- видра річкова (європейська, звичайна), або видниха (*Lutra lutra* B.);
- ондатра, або мускусна криси (*Ondatra zibethicus* L.);
- пергач пізній, лилик пізній, або кажан пізній (*Eptesicus serotinus* S.);
- нічниця водяна, або нічниця Добантона (*Myotis daubentonii* K.);
- нічниця ставкова, лилик ставковий (*Myotis dasycneme* B.).

Відокремленість та віддаленість цієї території від населених пунктів, а також відсутність тут господарської інфраструктури визначає раціональність природоохоронного використання.

Загальна екологічна і природоохоронна значущість цієї ділянки для природного комплексу побережжя Дніпра на цій ділянці Кременчуцького водосховища визначається:

а) наявністю великих за чисельністю місцевих популяцій видів, що занесені до Червоної книги України та охороняються Бернською конвенцією;

б) збереженням важливих для підтримання біогеоценотичного різноманіття регіону типів біотопів, що належить охороняти згідно з переглянутим Додатком 1 Резолюції 4 від 1996 р. Бернської конвенції, зокрема:

- С1.22 – вільноплаваючої рослинності мезотрофних водойм з домінуванням жабурника звичайного (*Hydrocharis morsus-ranae* L.), рдесників – пронизанолистого (*Potamogeton perfoliatus* L.) та блискучого (*Potamogeton lucens* L.);
- С1.34 – вкоріненоплаваючої рослинності евмезотрофних водойм;
- С3.41 – євросибірських угруповань прибережно-водної рослинності з осоками (*Carex* L.), очеретом (*Phragmites australis* L.), рогозами (*Typha* L.), кугою (*Schoenoplectus lacustris* P.) та ін.;
- Е3.4 – свіжих та вологих мезотрофних лук з домінуванням лисохвосту лучного, або китнику лучного, лисохвосту лучного (*Alopecurus pratensis* L.), тонконогу лучного (*Poa pratensis* L.), осоки ранньої (*Carex praecox* L.), пирію повзучого (*Elytrigia repens* L.);
- Е 5.4 – вологих та мокрих високотравних лук з домінуванням алтею лікарського (*Althaea officinalis* L.), гадючника оголеного (*Filipendula denudate* L.);
- Г1.11 – прибережно-заплавних лісів;

в) важливою роллю цієї території як місця нерестовищ великої частини популяцій промислових видів риб у Кременчуцькому водосховищі;

г) наявністю на островних територіях і в прибережній смузі видів, занесених до Червоної книги України: одного виду плазунів, двох видів птахів та п'яти видів ссавців;

д) охороною угруповань, занесених до Зеленої книги України, зокрема з домінуванням глечиків жовтих (*Nuphar lutea* L.), латаття білого (*Nymphaea alba* L.);

е) важливим призначенням цієї території для гніздування та живлення в післягніздовий період цінних видів водоплавних птахів [8, 11, 38, 39, 50, 51].

3.3. Ландшафтний заказник місцевого значення «Рогозинські острови»

Рішенням Черкаської обласної ради від 23.01.2009 р. № 25-3/V «Про території та об'єкти природно-заповідного фонду області» з метою збереження та відтворення цінних природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу на території області за поданням державного управління охорони навколишнього природного середовища в області в адміністративних межах Будищенської сільської ради Черкаського району створено ландшафтний заказник «Рогозинські острови» (рис. 3.11), об'єкт природно-заповідно-



Рис. 3.11. Ландшафтний заказник «Рогозинські острови»

го фонду області, що має особливе природоохоронне та естетичне значення [51].

Загальна площа території заказника становить 660 га.

За фізико-географічним районуванням ця місцевість розташована у північно-лісостеповій області Дніпровської терасової рівнини. Абсолютна відмітка дорівнює 82 м.

Клімат – помірно континентальний, середня річна температура повітря становить +7–7,7°C.

Правобережжя області в межах заказника займає центральну частину Українського кристалічного масиву. Територія сформована алювіально-делювіальними й орґано-акумулятивними відкладами та вкрита деревно-чагарниковою рослинністю, серед якої домінують верба біла, або верболіз, білоліз, ветлина (*Salix alba*), тополя чорна (осокір) (*Populus nigra*) та чагарники аморфи, або аморфа кушова, крутик кушовий (*Amorpha fruticosa*).

Мілководна зона глибиною до 2 м утворює своєрідний ландшафт, до якого входять біотопи боліт і луків. Лучні багаторічні рослини, що певною мірою пристосувалися до зміни гідрологічного режиму мілководдя, а також земноводні та водяні рослини відіграють надзвичайно важливу роль у період нересту. За строками початку вегетації на нерестовищах спостерігають до 25 видів рослин, на яких риби відкладають ікру.

Острови зберегли у природному, майже недоторканому вигляді екосистеми заплави. Тут трапляються рідкісні види рослин, занесені до Червоної книги України:

- плодоріжка болотна, або зозулинець болотний (*Anacamptis palustris* L.);
- плодоріжка блощична, або зозулинець блощичний (*Anacamptis coriophora* L.).

У водоймах поширені представники міоцен-пліоценового євразійського гідро- та гідрофільного палеокомплексу, які занесені до Зеленої книги України, зокрема латаття біле (*Nymphaea alba* L.).

Велику середовищевідновлювальну роль відіграють вищі водні рослини, особливо повітряно-водні, до яких належать:

- ро́гіз вузьколистий (*Typha angustifolia* L.);

- рогіз широколистий (*Typha latifolia* L.);
- сусак звичайний, або сусак зонтичний (*Butomus umbellatus* L.).

Рослини з плаваючими лисками представлені:

- лататтям білим (*Nymphaea alba* L.);
- глечиками жовтими (*Nuphar lutea* L.).

Добре розвинуті зелені нитчасті водорості, які обплітають коріння, пеньки, вищі водні рослини. Ці водорості належать до трьох таксономічних груп: зелені, діатомові, синьо-зелені.

Верхня та нижня частини заказника являють собою мілководдя і є цінним нерестовищем.

Водяні рослини, залишки рогозу, очерету слугують субстратом для відкладання рибами ікри. Умови природних нерестовищ мають велике практичне значення, оскільки від їх стану залежить природне відтворення запасів риби.

Іхтіофауна представлена різними видами риб із таких родин, як: Осетрові, Оселедцеві, Щукові, Коропові, В'юнові, Окуневі, Бичкові. Деякі з них мають промислове значення, зокрема це:

- лящ (*Abramis brama* L.);
- сазан, або звичайний короп (*Cyprinus carpio* L.);
- судак звичайний (*Sander lucioperca* L.);
- білізна звичайна, або жерех (*Leuciscus aspius* L.);
- щука звичайна (*Esox lucius* L.);
- синець звичайний (*Ballerus ballerus* L.);
- в'язь (*Leuciscus idus* L.);
- лин (*Tinca tinca* L.);
- чехоня (*Pelecus cultratus* L.);
- плітка звичайна, або плотва, розмовне – плотиця (*Rutilus rutilus* L.);
- плоскирка, також плоскирка звичайна (європейська), або густера (*Blicca bjoerkna* L.);
- окунь звичайний (*Perca fluviatilis* L.);
- краснопірка звичайна, червонопірка, червонопірка, чернуха (*Scardinius erythrophthalmus* L.);
- короп (*Cyprinus* L.);
- карась (*Carassius* L.);
- товстолобик (*Hypophthalmichthys* L.).

Чинником, який впливає на живлення риб, є кормова база. За низького рівня води збільшується прогрівання, підсилюється вегетація вищої водної рослинності, що сприяє масовому розвитку кормової бази риб (планктону, бентосу і фауни заростей) та гарному нагулу молоді риби. Для більшості видів риб раціон становлять водорості, макроліти, черви, молюски, ракоподібні, личинки, інші комахи та організми, а також пісок, детрит.

Велике значення мають острови заказника як місце зупинки під час перельотів мігруючих птахів:

- лелеки чорного (*Ciconia nigra* L.);
- орлана-білохвоста (*Haliaeetus albicilla* L.);
- луня польового (*Circus cyaneus* L.).

Зазначені види занесені до Червоної книги України.

До зимуючих видів птахів, що трапляються в межах заказника, належать:

- баклан великий (*Phalacrocorax carbo* L.);
- лебідь-шипун (*Cygnus olor* G.);
- гуска сіра (*Anser anser* L.);
- крижень звичайний (*Anas platyrhynchos* L.);
- попелух звичайний, або чернь червоноголова (*Aythya ferina* L.);
- чернь чубата (*Aythya fuligula* L.);
- гоголь звичайний (*Bucephala clangula* L.);
- крех великий (*Mergus merganser* L.);
- крех малий (*Mergellus albellus* L.);
- лунь польовий (*Circus cyaneus* L.);
- мартин сивий (*Larus canus* L.);
- мартин жовтоногий (*Larus cachinnans* P.);
- мартин звичайний (*Chroicocephalus ridibundus* L.).

Загальний перелік видів куликів території заказника:

- грицик великий (*Limosa limosa* L.);
- брижач, турухтан (*Philomachus pugnax* L.);
- сівка морська, тулес (*Pluvialis squatarola* L.);
- набережник палеарктичний, перевізник (*Actitis hypoleucos* L.);
- пісочник малий, або зуйок малий (*Charadrius dubius* L.);

- пісочник великий, зуйок великий, галстучник (*Charadrius hiaticula* L.);
- цівкун великий (*Gryllus* L.);
- плавунець круглодзьобий (*Phalaropus lobatus* L.);
- побережник білохвостий (*Calidris temminckii* L.);
- побережник болотяний, грязовик (*Limicola falcinellus* L.);
- побережник чорногрудий, або чорноволик (*Calidris alpina* L.);
- побережник малий (*Calidris minuta* L.);
- кулик-сорока євразійський (*Haematopus ostralegus* L.);
- коловодник болотяний (*Tringa glareola* L.);
- коловодник великий (*Tringa Nebularia* L.);
- коловодник лісовий (*Tringa ochropus* L.);
- коловодник чорний, щоголь (*Tringa erythropus* L.);
- чайка (*Larus* L.).

На території заказника створені сприятливі умови для таких видів, як:

- чернь чубата (*Aythya fuligula* L.);
- чернь морська (*Aythya marila* L.);
- крех великий (*Mergus merganser* L.).

Земноводні представлені:

- жабою ставковою (*Pelophylax lessonae* C.);
- зеленою жабою (*Pelophylax* F.);
- жабою гостромордою (*Rana arvalis* N.);
- часничницею звичайною, землянкою звичайною (*Pelobates fuscus* L.).

Серед плазунів досить поширений вуж водяний (*Natrix tessellata* L.).

Серед ссавців цієї місцевості відмічено переважно види, притаманні для водно-болотних комплексів:

- бобер, або бібр (*Castor* L.);
- видра річкова (європейська, звичайна), або видниха (*Lutra lutra* L.);
- ондатра, або мускусна криса (*Ondatra zibethicus* L.);
- пергач пізній, лилик пізній, або кажан пізній (*Eptesicus serotinus* L.);

- нічниця водяна, або нічниця Добантона (*Myotis daubentonii* K.);
- нічниця ставкова, лилик ставковий (*Myotis dasycneme* B.) [8,11, 38, 39, 47, 48, 50, 51].

3.4. Загальнозоологічний заказник місцевого значення «Плавучий»

Загальнозоологічний заказник місцевого значення «Плавучий» створено рішенням Черкаської обласної ради від 06.06.2008 р. № 18-13/У «Про території та об'єкти природно-заповідного фонду області» в адміністративних межах Тубільцівської територіальної громади Черкаського району за поданням державного управління охорони навколишнього природного середовища в Черкаській області (рис. 3.12).

Заказник створено з метою збереження та відтворення цінних природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу на території Черкаської області.

Заказник займає територію загальною площею 405 га.

Залишки заплавного суходолу об'єднані в територію у вигляді острова, сформованого алювіально-дельювіальними і органо-аккумулятивними відкладами [8, 11, 38, 39, 47, 48, 50, 51].

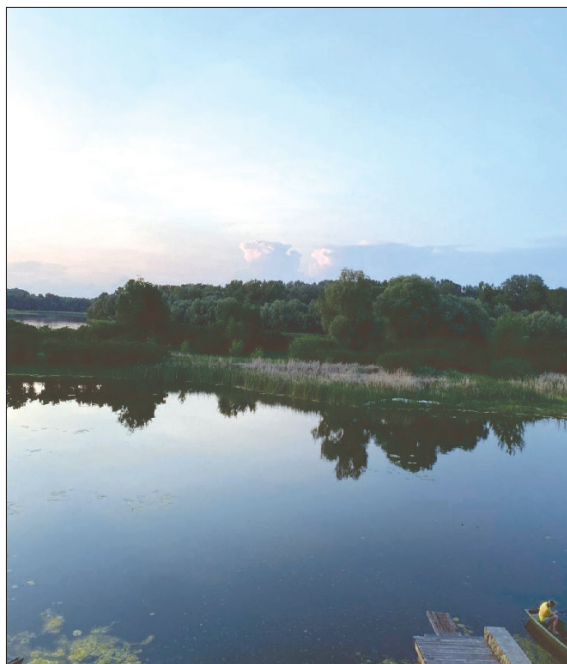
Площа острова вкрита рослинними угрупованнями:

- рогозу вузьколистого (*Typha angustifolia* L.);
- осоки гостровидної (*Carex acuta* L.).

Значні площі зайняті заростями аморфи кушової, або крутика кушового (*Amorpha fruticosa* L.) з рідкостійним деревостаном верби білої (*Salix alba* L.).

Рідше зустрічаються формації:

- осоки прибережної (*Carex riparia* L.);
- лепешняку великого (лепешняку водяного) (*Glyceria maxima* L.);
- очеретянки звичайної (*Phalaris arundinacea* L.);
- зизанії широколистої (*Z. Latifolia* L.).



**Рис. 3.12. Загальнозоологічний заказник
місцевого значення «Плавучий»**

Фауна острова доволі багата та різноманітна: тут трапляються види, занесені до Червоної книги України, як-от:

- орлан-білохвіст (гніздовий) (*Haliaeetus albicilla* L.);
- лелека чорний (*Ciconia nigra* L.) (під час міграцій).

Серед ссавців мешкають:

- дика коза (*Capreolus capreolus* L.);
- собака снотоподібний (*Nyctereutes procyonoides* L.);
- лисиця звичайна, або руда, лис рудий (*Vulpes vulpes*, syn. *Vulpes fulva* L.).

Мілководдя острова відіграють велику роль у нересті різних видів риб, як-от:

- білізми звичайної, або жереха (*Leuciscus aspius* L.);
- в'язя (*Leuciscus idus* L.);
- краснопірки звичайної, червоноперки, червонопірки, чернухи (*Scardinius erythrophthalmus* L.);
- коропа (*Cyprinus* L.);
- карася (*Carassius* L.);
- ляща (*Abramis brama* L.);
- лина (*Tinca tinca* L.);
- сазана, або звичайного коропа (*Cyprinus carpio* L.);
- судака звичайного (*Sander lucioperca* L.);
- синця звичайного (*Ballerus ballerus* L.);
- плітки звичайної, плотви, плотиці (*Rutilus rutilus* L.);
- плоскирки, або плоскирки звичайної (європейської) (*Blicca* L.);
- окуня звичайного (*Perca fluviatilis* L.);
- товстолобика (*Hypophthalmichthys* L.);
- чехоні (*Pelecus cultratus* L.);
- щуки звичайної (*Esox lucius* L.).



Цікаві факти

Дуже гарно, навіть зворушливо, описано острів Плавучий і прилеглу територію (рис. 3.13) в українській художній літературі.

Село Хрещатик розташовувалося на березі двох річок. Рось, впадаючи у Дніпро, неначе ніжною жіночою рукою, хапалася за його

сильну чоловічу спину. Чи, навпаки, це він своєю могутньою течією зупиняв пристрасний потік Росі, що приніс із собою клаптки землі, які так і zostалися на віки маленькими острівцями на місці зустрічі двох водойм.

Острови були розкидані по гирлу без будь-якого логічного зв'язку, дрібні й трохи більші. Малесенькі острівці не мали дерев, лише — сухії та очерет з де-не-де кущами дикого повію. А були такі, що нагадували шматки відірваного лісу та виднілися кучерявими головами з вербами і ясеними.

Ці місця споконвіку були рибальськими. Сюди приїздили рибалки за покликанням і просто дилетанти, котрі ховалися від міського галасу [52].



Рис. 3.13. Красвид заказника «Плавучий»

3.5. Ботанічний заказник місцевого значення «Коробівський»

Ботанічний заказник місцевого значення «Коробівський» створено рішенням Черкаської обласної ради від 21.11.1984 р. № 354 «Про мережу територій та об'єктів природно-заповідного фонду області» в адміністративних межах Коробівської сільської ради (сучасна назва – Коробівська територіальна громада Черкаського району) за поданням обласної інспекції Державного комітету з охорони природи, обласного управління лісового господарства і лісозаготівель, управління сільського господарства облвиконкому, райвиконкомів (рис. 3.14).



Рис. 3.14. Ботанічний заказник місцевого
значення «Коробівський»

Заказник займає територію загальною площею 10 га.

Адміністративне розташування та місцезнаходження об'єкта природно-заповідного фонду ботанічного заказника місцевого значення «Коробівський» – на південь від села Коробівки, в акваторії Кременчуцького водосховища.

Заказник створений з метою збереження типових природних комплексів річкової заплави та долини, де поєднуються болотна, лугова та лісова рослинність, а також окремих видів рослин, занесених до Червоної книги України.

На території об'єкта поширені представники міоцен-пліоценового євразійського гідро- та гідрофільного палеокомплексу, які занесені до Зеленої книги України, зокрема латаття біле (*Nymphaea alba* L.).

Латаття сніжно-біле, або водяна лілія, русалчин квіт, купава, (*Nymphaea candida* L.) – багаторічна водяна рослина родини Латат-



Рис. 3.15. Латаття біле (*Nymphaea alba* L.)

тевих (*Nymphaeaceae*). Квітка досягає 12 см в діаметрі, її маса при цьому становить 10 г.

Усі латаття – водяні рослини, що ростуть в повільно текучих (поблизу берегів річок) або стоячих водоймах (заводях, старицях, ставках, озерах) (рис. 3.15). Ростуть на мілководді, але деякі добре витримують глибину до 2 м [4, 34, 39, 42].

Латаття – водяна багаторічна коренева рослина з округлим плаваючим листям та ефектними квітами. Цвітіння латаття – справжнє диво! Пізно вранці бутони спливають на поверхню і розкриваються, а до вечора квітки закриваються й опускаються на дно. Окрема квітка «живе» близько 4 днів, а нові з'являються кожні 4–5 днів.

Рослина підлягає охороні на території України та занесена також до Зеленої книги України [8, 11, 38, 39, 47, 48, 50, 51].

Розділ 4

Біорізноманіття та умови його існування на ключових територіях суходолу й акваторії Кременчуцького водосховища в межах Черкаської області

4.1. Біологія, поширення та господарське значення основних видів тварин

Лось (*Alces G.*) – рід ссавців, представник родини Оленевих (*Cervidae*) (рис. 4.1). Сучасних лосів ділять на два види: лось європейський і лось американський. Лось звичайний досі трапляється



Рис. 4.1. Лось (*Alces G.*)

в Україні, де його чисельність різко скоротилася, тому рішенням Національної комісії з питань Червоної книги України від 9 листопада 2017 р. лося внесли до Червоної книги України.

Тривалий час лосів розглядали як монотиповий рід, проте з 1999 р., після досліджень Г. Боєскорова (1999), рід визнано

складеним із двох видів, які різняться за розмірами, формою рогів, кількістю хромосом. З того часу 6–7 підвидів, які раніше поділяли на дві великі географічні групи, розглядають як окремі види (Види ссавців світу, 2005):

- лось звичайний (*Alces alces*);
- лось американський (*Alces americanus*).

Довжина тіла лося досягає 300 см, висота в холці – до 200 см, маса тіла – до 600 кг. Роги (є лише в самців) з кількома відростками, мають лопатоподібну форму. Забарвлення хутра рудувато-буре, взимку – брудно-сіре.

Лось – важливий компонент біогеоценозу лісу, типовий представник тваринного світу лісової зони.

Лось є прикрасою української природи. У XVII ст. він був звичайною твариною серед копитних, які жили в лісостеповій зоні, а пізніше став зникати. У наш час площа ареалу лося дуже швидко змінюється. Динаміка чисельності свідчить про скорочення кількості особин цього виду майже до критичної. Основною причиною цього негативного явища є зміни клімату і ландшафтів, насамперед трансформація рослинності.

Розселення лося на території залежить від кліматичних факторів, зокрема від снігового покриву. Сприятливими умовами для виду є наявність різновікових, переважно листовних насаджень, що відновлюються природним шляхом. Основними місцями перебування лосів є заростаючі зруби, згарища, зарості чагарників і луки, сосняки, вербняки на болотах. Але понад усе тварини люблять зруби, що заростають густим підростом осики, берези та інших порід віком понад 10 років, заввишки більш ніж 3 м, болота й заболочені ділянки, де вони можуть добре поживитися. Такі біотопи добре захищають тварин від вітру в негоду, а влітку – від спеки.

Лосі мають слабо виражений інстинкт стадності, тримаються поодиночки або групами по 2–4 особини. Цей моноциклічний вид належить до полігамів, хоч іноді утворює так звані шлюбні пари. Гон відбувається у серпні та вересні. Під час гону можуть траплятися сутички між биками. Після гону бики починають скидати роги. Вагітність лосих триває 225–237 днів. У травні та червні з'являються 1–2 лосенят. Незважаючи на невелику рухливість, лось може долати значні відстані, не боїться людей і навіть може відвідувати населені пункти та парки [4, 7, 36, 42, 43, 46].

Олень плямистий – вид ссавців роду О (*Cervus* Т.) з родини О (*Cervidae*) (рис. 4.2).

Це тварина середніх розмірів, висота в холці досягає 115 см, маса дорослої тварини 140 кг. Роги з бічними відростками (не більше 5). Зимова шерсть на спині бурувато-рудого кольору, влітку – рудого з добре помітними світлими плямами.



Рис. 4.2. Олень плямистий
(*Cervus T.*)

В область олень був завезений у 1958 р. для акліматизації. Розділивши екологічну нішу з іншими тваринами, насамперед із лосем і козулею, олень плямистий непогано прижився. Наприклад, у 1977 р. чисельність оленя плямистого в угіддях області становила 510 гол., а у 2023 р. – 1334 гол. [5, 7, 46].

Типовим місцем проживання плямистих оленів є ліси і луки. Тварини здатні значно пошкоджувати лісові культури, особливо соснові молодняки.

На стадний розподіл оленя плямистого впливають насамперед кормова база та кліматичні умови (наявність і глибина снігового покриву). Тварини можуть наближатися до поселень, виходити на озимину, в сади до скирти сіна чи соломи.

До кормового раціону оленя входять 284 види вищих судинних рослин, які належать до 69 сімейств, 207 родів. Деревні породи в цьому переліку представлені 32 видами (11,3%), чагарникові й напівчагарникові – 36 (12,7%), решта (трав'янисті рослини) – 216 видами (76%). Крім того, встановлено, що олень поїдає 2 види нижчих рослин і гриби (опеньок) [47, 48].

Перевагу олень надає сосні, вербі, дубу, плодовим, липі, клену і ясену, серед чагарників – шипшині, акації жовтій, бересклету, рокитникам, серед культурних рослин – вівсу, ячменю, просу, житу, пшениці, кукурудзі, буряку, моркві, ожині, серед трав'янистих – бобовим, айстровим.

Цей мисливський вид цінний також наявністю в рогах пантокрина, який використовують у медицині, та смачним м'ясом.

Чисельність виду в регіоні скорочується внаслідок браконьєрства, міграції тварин в інші місця, низького рівня ведення мисливського господарства [4, 5, 7, 46–48].

Козуля (*Capreolus capreolus* G.) – це маленький, витончений ссавець, що належить до родини оленів. Схожий на оленя, але значно менших розмірів. Довжина тіла досягає 140 см, висота в холці – до 90 см, маса тіла – близько 40–50 кг. (рис. 4.3).

Козуля також відома як сарна європейська, або дика коза. Козулі мають довгі, загострені вуха, рудиментарний хвіст і забарвлення, що змінюється залежно від сезону (руде – влітку, сіре – взимку). Кінцівки високі й тонкі; шия довга, голова невелика; морда коротка, вуха широкі й великі; хвіст маленький. У самців є роги з трьома відростками. Забарвлення одного кольору: бурувате – взимку, іржаво-червоне – влітку. У молодих особин на боках та спині є жовті або білі плями; шерсть груба і ламка. Самці скидають роги в листопаді – грудні; нові роги відростають у липні.

Основними стаціями козулі є негусті ліси з підліском та галявинами. Тварина рослиноїдна, тому живиться травою, листям, корою, бруньками і плодами, а також мохом, лишайниками та ягодами. Іноді козуля виходить на поля і луки, де поїдає посіви сільськогосподарських культур.

Парування починається в серпні і закінчується наприкінці вересня. Вагітність триває до 9 місяців, приплід буває від 1 до 4 малят, які в перші дні дуже немічні, тому часто стають поживою для хижаків. Молоком матері живляться до липня чи серпня, після чого починають пастися. Статевозрілими стають у 2-річному віці.

Значення козулі дуже велике: по-перше, ці тварини мають смачне м'ясо, а також є цінним мисливським видом; по-друге, їх розпліднюють як декоративних тварин для парків і зелених зон. Чисельність козулі в області за останні 10 років зменшилася майже на 600 гол. внаслідок браконьєрства та низького рівня ведення мисливського господарства.



Рис. 4.3. **Козуля**
(*Capreolus capreolus* G.)

У раціоні козулі 201 вид вищих рослин, зокрема: 24 деревних, 23 чагарникових, 154 трав'янистих види. Серед них спільними для оленя і козулі є 135 видів, що становить 67,1% раціону козулі і 47% раціону оленя. Козуля харчується тими ж рослинами, що і олень, на це слід вважати, розраховуючи їхню оптимальну чисельність [7, 46, 47].

Назвою виду тривалий час зберігалася українська назва «звичайна», що поширено для видів з монотипових родів, з надто ідентичними родовою і видовою назвами (*Capreolus capreolus*). Проте після поділу цього виду на два аловиди – типову й азійську форми, для позначення типової (західної, європейської) форми було запропоновано послуговуватися назвою «сарна європейська» (Загороднюк, 2002).

У давній літературі, як художній, так і науковій, назва виду вживається без означення, наприклад: «В бору плодилися кабани, ведмідь і сарна прудконога» (Я. Щоголів); «Незрячі прозрять, а кривії, мов сарна з гаю, помайнують» (Т. Шевченко). Ця сама назва рекомендована Термінологічною колегією Українського наукового товариства (Шарлемань, 1920) та Інститутом української наукової мови (Шарлемань, 1927) [48, 49].

Свиня дика (кабан) (*Sus scrofa* L.) (рис. 4.4). Зовні кабан дуже схожий на свійських свиней. Довжина його тіла досягає 200 см, маса старих самців – 160–180 кг, щетина на спині сіро-бурого або чорного кольору, черево й ноги чорні.



Рис. 4.4. Свиня дика (кабан)
(*Sus scrofa* L.)

На території України свиня дика досить поширена. Живе вона в чистих листяних і мішаних лісах, де є річки, озера, болота. В області проживає переважно в дубово-грабових лісах, любить лісові хащі. Дикі свині добре пристосовані до життя: вони спритні, добре плавають, мають розвинений нюх і слух.

За характером живлення цей вид належить до всеїдних тварин. Живляться свині дикі різноманітною рослинною їжею: стеблами, кореневищами, плодами диких і культурних рослин, особливо жолудями й горіхами. Крім того, їсть також тварин, комах та їхні личинки, червів, гризунів і навіть трупи тварин.

Статевозрілими дикі свині стають на 2-му році життя. Парування починається в першій половині листопада і триває до кінця грудня, а іноді й до початку січня. Після 4-місячної вагітності самиця народжує 4–5, іноді й 12 поросят, які до 3-місячного віку мають поздовжньо-смугасте забарвлення спини. Годування молоком триває не менше двох місяців. Поросята швидко ростуть і вже наприкінці літа їхня маса перевищує 20 кг.

Дикі свині – стадні тварини. Найбільші стада бувають у період парування, що припадає на початок зими. Залежно від наявності кормів і снігового покриву дикі свині протягом року змінюють місцеперебування. Наприкінці літа і восени вони щодоби роблять значні переходи (часом до 10–20 км), ведуть нічний спосіб життя, а вдень лежать у заростях. Іноді дикі свині, риючи землю на значних площах, наносять шкоду лісовому та сільському господарству.

Як мисливський звір дика свиня відзначається смачним м'ясом, міцною шкірою, щетиною.

Загалом реконструкція фауни можлива за умови використання штучного розселення цінних видів мисливських звірів. Чисельність тварин можна збільшувати за допомогою акліматизації та відтворення у напіввільних умовах. У природних умовах чисельність має відповідати оптимальній [7–9, 47, 48].

4.2. Біологія основних видів риб в акваторії Кременчуцького водосховища в межах Черкаської області

Синець (*Abramis ballerus*) (рис. 4.5). Найпоширеніший серед риб вид. Водиться в багатьох річках та озерах. У басейні Дніпра цей вид трапляється вздовж усієї його течії. Розміри дорослих особин досягають 30 см.

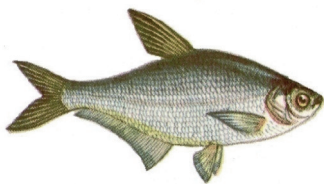


Рис. 4.5. **Синець**
(*Abramis ballerus*)

Деякі дослідники говорять про те, що синець живиться бентосом, саме тому його відносять до бентофагів [4, 8].

Товстолоб (*Hypophthalmichthys molitrix*) (рис. 4.6). Цінна промислова риба. Живиться переважно фітопланктоном. Має досить великий розмір – до 1 м довжиною – та масу до 8 кг і більше. Нерест відбувається влітку. Статевої зрілості набуває на 5–6-му році життя.



Рис. 4.6. **Товстолоб**
(*Hypophthalmichthys molitrix*)

Самці стають статевозрілими раніше самиць. Після нересту заходить у малі озера та невеликі притоки, де є достатня кількість водоростей. Для умов нересту обов'язковим є підйом рівня води, підвищення її каламутності та температурних умов до 26–30°C. Самиця товстолоба відкладає до півмільйона пелагічних ікринок. Живе товстолоб зграями, легко акліматизується [8].

Плотва, плітка, тараня (*Rutilus rutilus*) (рис. 4.7). Широко розповсюджений вид. Представник родини Корових. Водиться у великих і малих річках, струмках, а також у водосховищах та озерах. Розміри дорослих особин варіюють від 15 до 30 см залежно від місць поширення. Нерест відбувається переважно в травні. Живиться здебільшого рослинами, дрібними молюсками та личинками комах. Добре пристосову-



Рис. 4.7. **Плотва, плітка,
тараня** (*Rutilus rutilus*)

ється до різних трофічних умов, чим пояснюється її поширеність. Відіграє важливу роль у живленні таких хижих риб, як окунь та щука. Нереститься переважно великими, інколи до десятка тисяч риб, зграями [3, 4, 8].

Тюлька (*Clupeonella delicatula*) (рис. 4.8). Є промисловим видом, який витримує значні коливання солоності води та може постійно жити в прісних водах, що було остаточно з'ясовано після створення в пониззі Дніпра Каховського водосховища. Довжина тіла не перевищує 10 см, маса – 7–8 г. Тюлька посідає важливе місце в живленні деяких видів риб, зокрема судака та чехоні. З Каховського водосховища тюлька проникла через шлюзи у Кременчуцьке водосховище, розташоване вище течії Дніпра, де також стала промисловим об'єктом.



Рис. 4.8. Тюлька
(*Clupeonella delicatula*)

За короткий час вона перетворилася з напівпрохідної у типову прісноводну рибу. Нерест відбувається біля поверхні води за температури від 8–9 до 20–24°C. Живе не більше 4 років, частіше – 3. Основним об'єктом живлення виду є рослинні й тваринні організми, що живуть у товщі води [8].

Верховодка (*Alburnus alburnus*) (рис. 4.9). Належить до родини Коропових. Розмноження починається на 2-му році життя. Ікру відкладає за температури води не нижче 15°C за кілька прийомів на м'яку рослинність. У самиць довжиною близько 10 см налічується до 10 тис. ікринок [8]. За один прийом вона може відкласти не менше 700 ікринок. Одна самиця нереститься близько місяця.



Рис. 4.9. Верховодка
(*Alburnus alburnus*)

Росте досить швидко. Найчастіше довжина тіла не перевищує 15 см, хоч інколи трапляються особини до 20 см. Вік їхній, як правило, не перевищує 4 років. Особливого промислового значення верховодка не має. Проте восени, коли зграї набувають значних розмірів, її виловлюють у промислових масштабах.

Ця надзвичайно рухлива рибка тримається переважно на тихо-водді, але для живлення може виходити і на відносно швидко течію. Табуни верховодок полюють на личинок комах, рачків, водорості, а також комах, які падають у воду. Верховодка живиться й ікромі риб та їхніми личинками. У придонні шари опускається під час похолодання і на зимівлю [3, 4, 8].

Густера (плоскирка) (*Alicca bjoerkna*) (рис. 4.10). За зовнішніми морфологічними ознаками і біологічними показниками, а також за

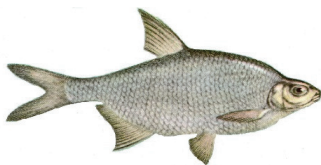


Рис. 4.10. Густера (плос-
кирка) (*Alicca bjoerkna*)

відносно масою внутрішніх органів цю рибу можна віднести до роду Лящ. Густера відрізняється від молодих лящів, на яких вона найбільш схожа, тим, що має відносно більшу луску, особливо біля спинного плавця й на спині. Парні плавці жовтуваті, інколи навіть червонуваті, чого не буває у лящів. Тримається табунами й майже в одних і тих самих місцях. Надає перевагу водоймам зі сповільненою течією або стоячою водою.

Густера і лящ конкурують за об'єкти живлення. Саме тому в разі проведення господарської діяльності вчені рекомендують обмежувати чисельність густери, оскільки вона росте повільніше; лящ за той самий час набуває значно більшої маси тіла. Нереститься густера в травні – червні на 3-му році життя. Відрізняється значною плодючістю [3, 4, 8].

Лящ (*Abramis brama*) (рис. 4.11). Належить до родини Коропових. Риби цього виду тримаються зграями й майже постійно в одних і тих самих місцях. Надають перевагу водоймам зі сповільненою течією або стоячою водою. Молодь живе у прибережній зоні, заходить у місця з рідкими заростями. Нерестяться лящі з 4-річного віку. У нерестовому табуні завжди трохи переважають самці. До 10-річного віку серед одноліток самців



Рис. 4.11. Лящ
(*Abramis brama*)

завжди більше, ніж самок. У наступні три роки кількість самців і самок приблизно однакова, а з 14- до 16-річного віку самців зовсім немає.

Плодючість самиць збільшується залежно від довжини тіла, маси та віку. У самок довжиною 25–30 см виявлено в середньому 120,4 тис. ікринок, а довжиною 50–55 см – 583,6 тис. Самиці, маса яких становить 300–600 г, викидають 95 тис. ікринок, а ті з них, маса яких 3300–3600 г, – 600,5 тис. [8]. Нереститься лящ за температури води близько 15–18°C на глибині 0,5–1 м. Ікру відкладає на підмиті корені верб, відмерлі залишки стебел очерету, на рогіз і навіть на черепашки відмерлих молюсків. Мілководдя залишає перед зимівлею не раніше жовтня [3, 4, 8].

Чехоня (*Pelecus cultratus*) (рис. 4.12). Належить до родини Коропових. Тримається на відкритих ділянках водойм (у товщі води, звідки часто підіймається до її поверхні). Основні місця літнього перебування – русла великих річок і водосховищ із значними глибинами та швидкою течією. У водосховищах Дніпра вперше нереститься в 3–4-річному віці. Живиться рибою, серед якої переважає тюлька, а також водоростями, рачками й комахами. Є важливим об'єктом промислу. Особливо жирною риба стає пізно восени та рано навесні. Споживають її найчастіше в'яленою [8].



Рис. 4.12. **Чехоня**
(*Pelecus cultratus*)

Карась золотистий (*C. carassius*). У водоймах України трапляються два види карасів: золотистий (*C. carassius*) та сріблястий (*C. auratus gibelio*).

Карась золотистий (рис. 4.13) живе переважно в заболочених водоймах, бо дуже невибагливий до кисневого режиму. Якщо карась золотистий – корінний представник нашої фауни, то карася сріблястого завезли в наші краї з басейну Амуру. Він, як і його

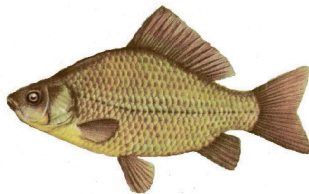


Рис. 4.13. **Карась золотистий**
(*C. carassius*)

попередник, дуже невибагливий до умов життя, а тому поширився по всіх річкових басейнах України, водосховищах, озерах і ставках [3, 4, 7–9].

Карась сріблястий (*C. auratus gibelio*) (рис. 4.14). Карась сріблястий швидко росте, дуже лякливий – щоправда, це властиве

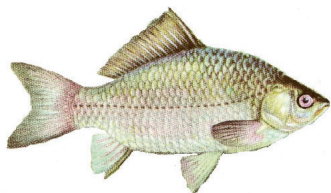


Рис. 4.14. Карась сріблястий
(*C. auratus gibelio*)

більш молодим риbam. Наприклад, з наближенням знаряддя лову риби чи інших чинників турбування, молодняк 70–120 г (дволітки) можуть зариватися у мул на глибину 20–25 см, а масою 5–15 г (цьоголітки) – на глибину 7–10 см. Старші риби, маса яких перевищує 350–400 г, не залишають місця, де їх потурбували.

Живиться рослинною й тваринною їжею. Уперше карась починає нереститися на 3-му році життя. Ікру відкладає за температури води не нижче 15–16°C окремими порціями.

У карася сріблястого тривалість нерестового періоду довша, ніж у карася золотистого [8].

Судак (*Lucioperca lucioperca* L.) (рис. 4.15). Належить до родини Окуневих. Типовий хижак. Живе в річках, водосховищах і проточних озерах, де обирає глибокі місця біля корчів. Нереститься в заплавах, у прибережних зонах озер та водосховищ.

Ікру відкладає на прикореневі частини рослин. Цікаво, що для збільшення маси на 1 кг судак має з'їсти в середньому 3,3 кг риби.



Рис. 4.15. Судак
(*Lucioperca lucioperca* L.)

Він споживає риб, розміри яких коливаються від 3–4 до 20–24 см, що становить від 6–8 до 30–36% довжини його тіла [8]. У судака звичайного багато ворогів. Крім щуки, сома й інших хижаків, ікру знищують безхребетні тварини, особливо циклопи [7–9].

4.3. Біологія основних видів перелітних птахів Кременчуцького водосховища у межах Черкаської області

Лебідь-шипун (*Cygnus olor* G.). Належить до водоплавних птахів. Це великі білі птахи, які проводять значну частину свого життя на водоймах, живлячись водною рослинністю та дрібними водними організмами (рис. 4.16).

Маса тіла 8,0–12,5 кг, довжина – 145–160 см, розмах крил 208–238 см. Маса самця – 12–20 кг, самиці – близько 10 кг. Тривалість життя – 7–8 років.

Тіло масивне, широкогруде. Оперення тіла однотонно біле. Довгі і широкі крила утворюють велику несучу поверхню. Короткий хвіст розкривається віялом в польоті. Довга шия полегшує добування поживи під водою. Невеликі темні очі розташовані з боків голови. На верхній частині дзьоба, біля самого чола, є великий чорний нарост, який у самців збільшується в шлюбний період. На нижній щелепі укладені рядами вузькі рогові пластинки. Сильні ноги забарвлені в чорний колір. Три звернених вперед пальці з'єднані плавальною перетинкою. Маленький четвертий палець обернений назад і за пересування суходолом не торкається землі.

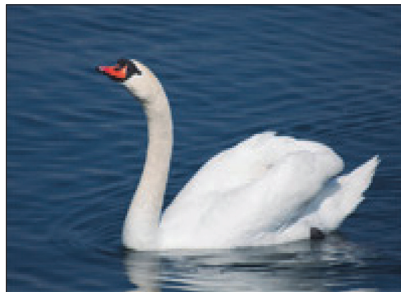


Рис. 4.16. Лебідь-шипун
(*Cygnus olor* G.)

Для сезонних перельотів до місць зимівлі лебеді збираються в багатотисячні зграї, що складаються з родинних груп. Перебування у великій зграї гарантує птахам більшу безпеку від хижаків. У негод, коли через високі хвилі неможливо добувати поживу, лебеді лягають на землю, ховають лапи й дзьоб в теплом оперенні і годинами терпляче чекають поліпшення погоди.

Дуже багато часу птахи присвячують догляду за своїм оперенням, старанно очищаючи його від паразитів і регулярно змащуючи жирним секретом куприкової залози. Лебеді-шипуні відрізняються

лагідною вдачею і миролюбно ставляться до своїх родичів та інших птахів. Прояви агресивності до членів зграї у них украй рідкі, а до бійок справа доходить тільки за потреби захисту своєї території. Учасники поєдинку з силою б'ють один одного дзьобами і крилами. Значні розміри й масивне тіло не заважають лебедям добре літати, і під час міграцій ці птахи зазвичай летять струнким ключем на великій висоті. Повернувшись в місця гніздування, лебеді водночас втрачають всі махові пера і протягом 5–6 тижнів не можуть літати, тому присвячують весь цей час турботам про нащадків. Раціон лебедів складається з водних рослин з додаванням дрібної рибки, жаб і різних комах. На суші птахи часто навідуються на луки і пасовища, щоб поласувати злаковими і кормовими рослинами.

Лебідь-шипун населяє зарослі водною рослинністю водойми: лимани, озера, ставки, іноді болота. гніздиться біля води в очеретах на дрібних озерах або в заплавах великих річок.

Пари утворюються на все життя. Громіздке гніздо розташовується на сухому місці серед очерету або у вигляді плавучої платформи. Для побудови птахи використовують стебла осоки, рогозу, очерету й водорості. Їх збиранням займається самець, а спорудженням гнізда – самиця, яка скріплює стебла грудочками мулу. В основі гніздо має діаметр близько 1,5 м і висоту – до 60 см. На самому верху гнізда самиця облаштовує лоток глибиною 10–15 см, вистилений пухом і м'якими частинами рослин.

Повна кладка становить 5–9 яєць. Інкубація починається після відкладання останнього яйця та триває 34–38 днів. Новонароджені пташенята покриті густим сірим пухом і, ледь обсохнувши, готові покинути гніздо. У 3 міс. молоді лебеді добре літають і разом з дорослими прямують до місць зимівлі. До наступної весни молодь тримається разом з батьками, а потім згуртовується в окремі групи. Тільки у 3-річному віці молодий лебідь стає бездоганно білим, а статеві зрілості досягає на 4-му році.

Лебідь-шипун перебуває під охороною Директиви ЄС про охорону диких птахів, Бернської та Боннської конвенцій та Угоди про охорону афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів [35, 41, 42, 46–48].

Лелека чорний (*Ciconia nigra* L.). Вид птахів з роду Лелека, родини Лелекових. Веде потайний спосіб життя. В Україні це гніздовий, перелітний птах. Оселяється переважно біля лісових озер чи лісових боліт. Лелека чорний – це птах, який за розмірами дещо менший за звичного нам лелеку білого (*Ciconia ciconia*). Він має здебільшого чорне забарвлення з металічним блиском, лише груди, черево, нижня частина хвоста та пахові пера – білі, а дзьоб і ноги – червоні. Маса тіла близько 3 кг, довжина 95–100 см, розмах крил 185–205 см. Весняна міграція лелеки чорного триває з другої половини березня і майже до кінця квітня (рис. 4.17).



Рис. 4.17. Лелека чорний
(*Ciconia nigra* L.)

Лелека чорний – птах обережний. Для гніздування він обирає старі високостовбурові ліси з порівняно густим підліском, розташовані неподалік від заболочених ділянок, вологих луків і річкових долин. Гніздиться окремими парами на високих деревах з розлогими кронами в розгалуженні головного стовбура або на великих бічних гілках на висоті 3–20 м. У кладці буває від 2 до 6 яєць, які з'являються у гнізді у квітні – травні. Яйця насиджують як самиця, так і самець від 32 до 34 діб. Пташенята залишають гніздо у 2-місячному віці і починають літати. Статева зрілість настає у віці 3 років. Відліт птахів восени триває з другої половини серпня майже до кінця жовтня. Мігрує вдень. Живляться лелеки чорні рибою, жуками, інколи здобувають плазунів і мишоподібних гризунів.

Обмежувальними чинниками для їхнього благополуччя є суцільне вирубування лісів, меліорація лісових угідь, іноді – пряме переслідування людиною (фактор непокою).

Цей вид занесений у Додаток II та Резолюцію 6 (1998) Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція), Додаток II Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція),

Додаток II Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (AEWA), Додаток II Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES). В Україні вид занесений до Червоної книги України (2009) зі статусом «рідкісний» [35, 41, 42, 45].

Лунь польовий (*Circus cyaneus* L.) належить до типу Хордові (*Chordata*), класу Птахи (*Aves*), ряду Соколоподібні (*Falconiformes*), родини Яструбові (*Accipitridae*). Маса тіла становить 3,1–5,8 кг, довжина – 44–52 см, розмах крил 100–120 см (рис. 4.18).



Рис. 4.18. Лунь польовий (*Circus cyaneus* L.)

Дорослий птах – бурий, темніший зверху і світліший знизу, з білим хвостом. Верх голови, шия і горло значно світліші, ніж спина і верхні покривні пера крил, іноді білуваті. Молодий птах – темно-бурий із плямистим оперенням. Хвіст чорнувато-бурий, дзьоб чорний. Остаточного дорослого вбрання набуває на 6-й рік життя.

Осілий птах, частина популяції в осінньо-зимовий період кочує. Тримається поодиночки або парами, у місцях концентрації здобичі утворює скупчення. Моногам. Заселяє заплавні або вологі широколистяні ліси, бори. Гніздо влаштовує на старих деревах, може займати його багато років. Відкладає 1–3 яйця, найчастіше з кінця лютого до кінця 2-ї декади березня. Насиджує переважно самиця, 35–40 діб. Залишають гніздо зазвичай 1–2 пташенят, переважно у 3-й декаді червня. Успішно гніздиться 74% пар. Статевозрілим стає у 4–6 років. Живиться у гніздовий період переважно рибою, у зимовий – коловодними птахами, рибою і падлом.

Птаха внесено до Червоної книги України (1994), Червоного переліку МСОП, європейського Червоного переліку, Конвенції CITES (Додаток I), Бернської (Додаток II) та Боннської (Додаток I і II) конвенцій. В Україні на територіях природно-заповідного фонду під час гніздування охороняється лише близько 10% популяції. Для покращання охорони необхідні: збалансоване ведення лісового господарства, створення заказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, побудова штучних гніздівель, охорона місць масової зимівлі, посилення контролю за незаконним відстрілом, моніторинг забруднення довкілля, широкомасштабна пропаганда [35, 41, 42, 45].

Баклан великий (*Phalacrocorax carbo* L.) – водно-болотний птах роду Баклан (*Phalacrocorax*) родини Бакланових (рис. 4.19). Це великий птах-рибалка, який чудово пірнає, пропливаючи в гонитві за здобиччю десятки метрів під водою.

Завдовжки баклан до 90 см, довжина крила 34–37 см. Птахи важать від 2,6 до 3,7 кг. Самці й самиці зовні схожі, але самці на 5–10% довші і до 20% важчі. Птах зі струнким тулубом, довгастою шиєю, перетинчастими лапами та витягнутим дзьобом (6,2–8,2 см).

Хвіст має 14 стернових пер. Забарвлення чорне із зеленуватим блиском, горло і щоки білі, гола пляма з боків дзьоба – жовта, заходить за кут рота. Очі зеленуваті.

У деяких особин на стегні влітку спостерігається біла пляма. У дорослих голова і шия іноді сиві. Молоді птахи сіро-бурі зі світлим черевом. У польоті має вигляд чорного хреста.

Трапляється як на морі, так і на річках і озерах. Для баклана важливо, щоб водойми були досить багаті рибою, зручні для полювання, відповідали необхідним умовам безпеки і підходили для гніздування. Цей баклан тримається також на великих відкритих і широких річках, навіть у гірських масивах.



Рис. 4.19. Баклан великий
(*Phalacrocorax carbo* L.)

Тут птах присутній на висоті до 1500 м над рівнем моря. У воді намокає і часто сидить на кілках рибальських сіток, розпустивши крила для просушки. Живиться лише рибою.

Плаває чудово, може триматися на воді в напівзануреному стані або так, що помітно лише його шию і голову чи тільки голову. Вельми майстерно птах пірнає, діє під водою не лише ногами, а й крилами, мовби летить під водою, роблячи різкі повороти, піднімаючись та опускаючись. Завдяки цьому риба рідко уходить від переслідування. М'язи голови у баклана надзвичайно сильні, а гострі краї дзьоба врізаються в здобич, що неможливо вирватися. Заковтує рибу баклан, виринувши на поверхню, швидко перекидаючи її так, щоб вона увійшла в горло головою вперед, і високо закидаючи при цьому дзьоб. Цей птах дуже жадібний, їсть багато й часто хапає рибу, яка насилу просувається в його стравохід. У деяких випадках баклани гинуть, не маючи змоги проковтнути або викинути занадто велику рибу.

Гніздиться великий баклан колоніями близько води. Охоче влаштовує гнізда на деревах – там, де є хоч якась деревна, нехай навіть у вигляді невеликого гаю, рослинність, яка використовується для обладнання колоній. Селиться птах також у колоніях граків і чапель.

Гніздо являє собою складену з очерету багатокутну, майже круглу колонку, близько метра заввишки і близько третини метра в діаметрі. Колонка ця густо вкрита послідом птиці і навмисне їм обмазана. Усередині гніздо дуже неглибоке, трохи встелене верхівками очерету, майже зовсім не містить пуху, втопане дуже щільно. У деяких гнізд зберігається невелика кількість риби, припасеної для пташенят раннього виведення. Пліч-о-пліч із таким гніздом звіті інші, і такі групи гнізд розкидані на відстані 3–4 кроків одне від одного. Усі вони розташовані по вигину водойми.

Баклан викладає білі яйця з шорсткою шкаралупою. Порожня шкаралупа на просвіт має зеленувате забарвлення. Довжина яєць коливається між 55 і 61 мм, завширшки вони від 34 до 38 мм. Гніздовий період відбувається у квітні – червні [35, 41, 42, 45].

У місцях гніздування баклана крони могутніх дерев стоять здебільшого без листя та кори. До загибелі дерев призводить саме

послід бакланів та інших рибоїдних птахів, у якому вміст азоту в 33 рази більше, ніж у звичайному гної.

Баклани відомі як спеціалісти з колективної риболовлі, бо полюють усією колонією. Прилетівши, птахи сідають на воду широкою дугою, охопивши косяк риби. Потім, гучно ляскаючи крилами, з криками і плескотом заганняють перелякану рибу на мілководдя та починають «свято живота». По черзі пірнають та ловлять рибу, а впіймавши, з'являються на поверхні з «уловом». Їх одразу змінюють «колеги» з колонії. Так триває до тих пір, поки всі не наситяться. Якщо баклани занадилися на рибогосподарські водойми, то спустошать їх у дуже короткий час.



Цікаві факти

За хижу поведінку та «траурне» оперення англійській поет Джон Мільтон у своїй епічній поемі «Втрачений рай» зробив бакланів символом жадібності та обману.

У Китаї та Японії дресированих бакланів використовують для вилову риби. Рибалки одягають на ший птаха вузьке металеве або шкіряне кільце, яке не дозволяє їм з'їсти улов, і приєднують до мотузки. Птахи пірнають, дістають здобич та, позбавлені можливості її заковтнути, віддають рибу господарю.

Деякі види бакланів частково охороняють в Англії, Болгарії, Фінляндії, Нідерландах та Польщі. В інших країнах Європи, за винятком Швейцарії та Румунії, вони перебувають під повною охороною, а в Німеччині їм присвоєно статус вразливого виду [41, 42, 45, 47, 48].

Гуска сіра (*Anser anser* L.). Вид птахів родини Качкових, один із найпоширеніших представників роду Гусок (*Anser*).

В Україні гніздовий, перелітний, зимуючий вид (рис. 4.20). Інші види роду Гусок – це, наприклад, білоший (*Anser canagicus*), гірська гуска (*Anser indicus*) та білолоба гуска (*Anser albifrons*).

Маса тіла 2,5–6,0 кг, довжина – 75–90 см, розмах крил 147–180 см. Дорослий птах зверху сірувато-бурий; значна частина верхніх покривних пер крил світло-сіра; пера спини і покривні пера крил зі світлою верхівкою; низ світло-бурий з темно-бурими пля-

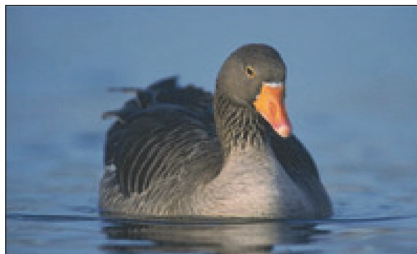


Рис. 4.20. Гуска сіра
(*Anser anser* L.)

мами на череві; задня частина черева, надхвістя та підхвістя білі; стернові пера бурі з білою верхівкою; дзьоб рожевий або жовтогарячий, на кінці білуватий; ноги рожеві. У молодого птаха спина темніша, на череві темних плям нема.

Займає переважно великі водойми з повільною течією або

без неї з багатою навколоводною рослинністю і низьким антропогенним пресингом. У вечірні та ранкові години може житися на полях пагонами культурних злаків.

Сірі гуски – соціальні птахи, що утворюють зграї. Це надає їм переваги, тому що пильність деяких особин у групі дозволяє решті годуватися без потреби постійно пильнувати наближення хижаків. Після висиджування яєць родини групуються та спільно захищають потомство, залякуючи та відганяючи хижаків. Відігнавши хижака, гуси віддячують одне одному голосом та жестами.

Молоді особини залишаються з батьками як сімейна група, мігруючи з ними в більшу зграю. Родина розпадається наступного року, коли дорослі проганяють їх зі своєї гніздової території. У Європі закономірності міграції, що відбуваються традиційними маршрутами з відомими місцями зупинки та зимівлі, добре вивчені. Молоді птахи вивчають ці місця у родині своїх батьків, які зазвичай залишаються разом на все життя. Сірі гуски покидають місця розмноження відносно пізно восени – наприклад, відліт з Ісландії завершується до листопада – і розпочинають міграцію повернення вже в січні. Птахи, які розмножуються в Ісландії, зимують на Британських островах, вихідці з Центральної Європи – в Іспанії та Північній Африці; інші мігрують на зиму на Балкани, в Туреччину та Ірак.

Сірі гуски переважно травоядні та віддають перевагу коротким травам, що швидко ростуть, тому їх часто можна зустріти на пасовищах поряд із вівцями чи коровами. Оскільки трав'янисті рослини

швидко проходять через кишку і мають низьку поживність, гуски більшість свого часу витрачають на харчування. Також вони живляться корінням, ягодами та водними рослинами (ряскою, лепешняком плавучим). У зимовий час птахи їдять траву та листя, збирають зерно на стернях злаків, інколи шукають їжу на сільськогосподарських полях, особливо вночі. Вони живляться вівсом, пшеницею, ячменем, гречкою, сочевицею, горохом та коренеплодами, іноді жолудями, також вживають дрібну рибу, земноводних, ракоподібних, молюсків і комах.

Сірі гуски здебільшого формують моногамні пари з довготривалим партнерством. Імовірність зміни партнера протягом життя становить 5–8%. Гніздо влаштовують на землі – на гриві, кочках або купі старого очерету. Воно побудоване зі шматочків очерету, гілочок вересу, трави й моху, змішаних з невеликою кількістю пір'я та пуху. У кладці 4–10 яєць. Яйця спочатку кремово-білі, потім стають плямистими, середній розмір – 85×58 мм.

Інкубація починається після закладання останнього яйця і триває близько 28 днів. Самиця насиджує кладку на гнізді, самець залишається на варті десь поруч. Пташенята здатні покинути гніздо незабаром після висиджування. Обидва батьки беруть участь у піклуванні, і скоро пташенята навчаються клювати їжу самостійно. Вони стають сформованими на 8–9-й тиждень, майже в цей самий час їхні батьки відновлюють здатність літати після линання [35, 41, 42, 45, 47–49].



Цікаві факти

Коли кочові племена галлів розгромили римське військо, частина римлян сховалася на Капітолійському пагорбі, захищеному скелями. Тоді галльський вождь Бренн зібрав найсильніших і найвправніших воїнів та відправив їх на штурм. Опівночі великий загін галлів зібрався біля підніжжя Капітолійського пагорба. Мовчки, допомагаючи один одному, вони почали дертися по скелі. Насилу перші галли дістались вершини, за ними піднялись інші воїни і стали біля стіни готуватися до штурму. Усередині цитаделі панувала тиша: втомлені захисники фортеці спали. Заснули й вартові. Навіть собаки,

чуйні до будь-якого шереху, нічого не почули. Раптом у нічній тиші загуркотіли і заляскали крилами священні гуси, що мешкали в храмі богині Юони. Незважаючи на голод, пов'язаний з облогою, римляни зберігали гусей богині й годували їх, хоча й не вдосталь. Голодні гуси стали особливо неспокійними і зчинили галас, який розбудив римських вартових. Побачивши, що їх виявлено, галли кинулись у напад. Зав'язалася запекла сутичка. Мечами, списами, камінням, дротиками, руками, щитами римляни зкидали у прірву ворогів. Скоро всіх галлів, що піднялися на скелю, було перебито, а Капітолій врятовано. Священних гусей Юони нагодували, а начальника варти, що ледь не пропустив ворога, скинули зі скелі.

Наші запорізькі козаки також використовували як вартових не собак, а гусей та півнів, які завжди справно та вчасно попереджали їх про небезпеку.

Крижень звичайний, качка звичайна, або крижень (*Anas platyrhynchos* L.) – вид птахів родини Качкових (*Anatidae*) ряду Гусеподібних (*Anseriformes*) (рис. 4.21).

Довжина тіла самця близько 62 см, самиці – близько 57 см, маса становить 1–1,5 кг (восени, коли птах відгодувався перед перелітотом, його маса може досягати 2 кг).

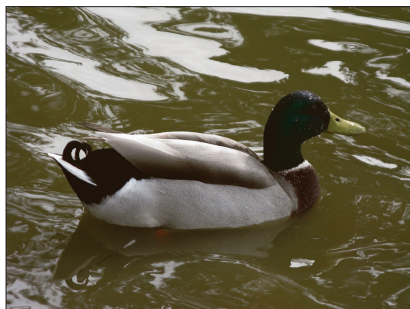


Рис. 4.21. Крижень звичайний
(*Anas platyrhynchos* L.)

Голова і шия самця зелені, воло і груди коричнево-бурі, спина й черевна сторона тіла сірого кольору з тонкими поперечними плямами. Забарвлення самиці буре з темнішими плямами, черевна сторона буро-сіра з поздовжніми плямами. На крилі у самця і самиці синьо-фіолетове «дзеркало».

Птах частково перелітний. Населяє прісні і злегка солонуваті водойми. В останні роки багато птахів зимують на незамерзних водоймах у великих містах та на їх околицях.

Крижень є одним з основних об'єктів спортивного, а часом і промислового полювання.

Від крижня завдяки селекції виведено більшість сучасних порід свійських качок, окрім тих, які були отримані від мускусної качки.

Перший науковий опис крижня зроблено 1758 р. шведським лікарем і природодослідником Карлом Ліннеєм в 10-му виданні «Системи природи». Лінней невірно відніс самця і самицю крижня до різних видів: самицю до виду *Anas platyrhynchos* («*A. macula alari purpurea utrinque nigra albaque, pectore rufescente*»), а самця – до виду *Anas boschas* («*A. rectricibus intermediis (maris) recurvatis, rostro recto*»). Птах належить до класичного підроду *Anas*, що об'єднує крижнів у рід Качка, який є монофілетичною (у ширшому розумінні не голофілетичною) групою.

Це доволі кремезна річкова качка з великою головою і коротким хвостом. Довжина тіла 51–62 см, розмах крил 80–100 см, крило самців становить 27,5–30,6 см, самок – 25,2–28,5 см, маса 0,75–1,5 кг. Дзьоб плоский, широкий з добре розвиненими гребенями рогових пластинок по краях. Колір дзьоба у самців і самиць відрізняється. У качурів у шлюбному оперенні він вохристо-оливковий в основі і вохристіший або жовтий на кінці, має досить широкий чорний нігтик. У дорослих качок колір дзьоба найчастіше варіює від оливкового до темно-сірого з помаранчевими краями, але може бути і повністю помаранчевим. В основі дзьоба самиць завжди присутні кілька дрібних чорних цяток.

У крижнів, як і в більшості інших видів качок, в оперенні добре виражений статевий диморфізм (зовнішні відмінності між самцями і самицями), особливо помітний взимку і навесні, коли качки утворюють пари. У шлюбному оперенні качур номінативного підвиду має блискучу темно-зелену голову і шию, що закінчується вузьким білим «нашийником» (у задній частині шиї «нашийник» має розрив), буро-сіру спину з дрібними темними штрихами, яка в задній частині набуває темнішого, чорно-бурого кольору; чорне надхвістя, шоколадно-коричневі груди і сіре черево з поперечним хвилястим візерунком. Крила зверху буро-сірі з яскравим синьо-фіолетовим з білими облямітками «дзеркалом», знизу майже білі. Розмір «дзер-

кала» збільшується з віком птаха. На хвості є чорний завиток, утворений середніми керманичами. Решта пір'я хвоста пряме, має світло-сіре забарвлення. Влітку після линяння самець стає схожим на самицю, втрачаючи контрастність і набуваючи натомість переважно чорно-бурих тонів. У цей період його можна відрізнити від качки каштановими (але не вохристими) грудьми і жовтим дзьобом. Ноги помаранчево-червоні з темнішими перетинками [35, 41, 42, 45, 47–49].

Попелюх звичайний, або чернь червоноголова (*Aythya ferina* L.) – водоплавний птах родини Качкових (рис. 4.22).

Це ниркова качка середнього розміру. Самець характерний, з каштаново-рудою головою, світло-сірим з густою дрібною поперечною смугастістю тілом, що контрастує з чорними грудьми; дзьоб чорний з широкою сірувато-блакитною смугою.



Рис. 4.22. Попелюх звичайний
(*Aythya ferina* L.)

Самиця доволі невиразна, має сіро-коричнєве забарвлення, на горлі та біля дзьоба світлі плями; дзьоб темно-сірий зі світлою смугою. У польоті сірувата, широкої білої смуги на крилі нема.

Полюбляє болотисті та зарослі очеретом озера, зустрічається і на відкритих водоймах, а також локально на морі взимку, особливо коли замерзають озера.

Тримається зграями, часто разом із зимовими скупченнями черні чубатої.

Харчується переважно пірнаючи. Живиться рослинними і тваринними кормами, однак їх співвідношення може змінюватися залежно від року та його пори. Навесні й восени переважає рослинна їжа насіння, корінці та вегетативні частини трав і водних рослин. Улітку і взимку основу раціону становлять дрібні безхребетні (водні комахи та їхні личинки, молюски, ракоподібні й черви), а також меншою мірою земноводні та дрібна риба.

У пошуках їжі зазвичай пірнає на глибину до 2,5 м, а також скльовує їжу з поверхні водних рослин.

Гніздування починається порівняно пізно – в середині або наприкінці травня, коли розвивається навколоводна рослинність та з'являються підсохлі ділянки для розташування гнізд. Повні свіжі кладки трапляються наприкінці травня – на початку червня. За сезон буває одна кладка, яку самиця насиджує протягом 23–24 діб. Пташенята, як і в інших гусеподібних, виводкові.

Самиця будує гніздо в різноманітних місцях, переважно у важкодоступних (на склавинах, заломах очерету, в густих заростях рогозу, ситнику, інколи на плаваючих купках рослинності тощо), нерідко на дамбах очисних споруд серед високої та густої рослинності, на високих купинах заболочених ділянок островів тощо, але завжди в безпосередній близькості від водойми. Для гнізда попелюх використовує значно більше будівельного матеріалу, ніж крижень. Ним слугують торішні стебла та листя водно-болотних або лучних рослин. У ході відкладання яєць птах додає до нього пух, яким вистилає лоток та оточує (у вигляді валика) яйця.

Повна кладка містить 6–12 (частіше 6–10) яєць з гладкою, матовою, без рисунка шкаралупою. Забарвлення її варіює від зеленувато-сірого до бурувато-зеленого кольору та у ході насиджування стає брудно-оливковим або жовтувато-сірим. Досить часто в гніздо відкладають яйця дві або три самиці, тоді їх може бути 20–27 та навіть до 35 одиниць [35, 41–43, 45, 47, 48].

Одними з основних загрозливих чинників для попелюха є можливе знищення водно-болотних угідь під приводом проведення меліоративних робіт, забудова берегів водних об'єктів, забруднення водойм, знищення птахів мисливцями. Для збереження виду необхідна суворо охорона всіх видів річок та інших водних угідь, а також обмеження полювання.

Попелюх перебуває під захистом Боннської та Бернської конвенцій, Угоди АЕВА та Директиви ЄС про захист диких птахів.

Чернь чубата (*Aythya fuligula* L.) – птах з родини Качкових, гніздовий, перелітний, зимуючий вид (рис. 4.23).

Відрізняється від інших ниркових качок темним кольором оперення, контрастним білими боками і чубом на голові.

Маса тіла 0,5–1,0 кг, довжина – 40–47 см, розмах крил 67–73 см. У самця в шлюбному вбранні голова, шия, верх тулуба, вола, підхвістя і хвіст чорні. На голові і волі зелено-фіолетовий полиск, на потилиці довге перо у вигляді чуба. Боки тулуба, груди, черево, спід крил, а також «дзеркало» білі. Дзьоб сірувато-блакитний. Ноги темно-сірі. Райдужна оболонка ока жовта.

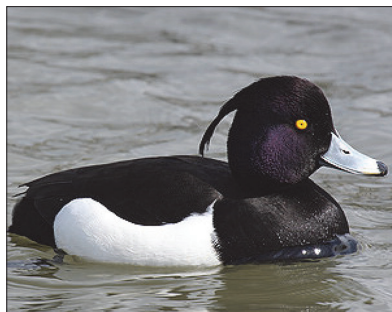


Рис. 4.23. **Чернь чубата**
(*Aythya fuligula* L.)

У самця в позашлюбному вбранні темні частини тіла без полиску, чорно-бурі; боки тулуба буруваті; чуб короткий.

У дорослої самиці оперення голови, шиї, вола, верху й боків тулуба темно-буре; чуб короткий; біля основи дзьоба білі плями. Молодий птах схожий на самицю, але чуба немає; білі плями біля основи дзьоба ледь помітні.

Птах віддає перевагу великим водоймам з прісною водою: великим озерам, водосховищам, ставкам, річкам з повільною течією. Меншою мірою трапляється в естуаріях і заплавах річок, на невеликих лісових озерах та морських лагунах.

У період розмноження тримається вздовж берегів, густо порослих осокою, рогозом або іншою рослинністю. Більшу частину часу проводить на воді; добре плаває та пірнає на глибину до 3–4 м (рідше до 10 м). З води підіймається важко, шумно, з розбігу, але політ стрімкий та легкий. На суходолі пересувається незграбно.

Голос подає рідко; у самиці це тихий свист, у самця – хрипке «керр-керр».

Гніздиться парами або невеликими колоніями до 20–25 пар. Віддає перевагу гніздуванню на невеликих острівцях або плавунах, але будує гнізда й у заплавах річок чи на березі лучного озера.

Гніздо чашоподібне, складається зі стебел та листя свіжої чи торішньої трави; будує його тільки самиця (рис. 4.24).

Гніздо зазвичай розташоване на землі, неподалік від води та добре вкрите водною рослинністю – заростями очерету або осоки. Гніздо всередині рясно вистелене темно-брунатним пухом, який качка вищипує зі свого черева.

Діаметр гнізда 20–23 см, висота – до 10 см. Діаметр лотка 18–20 см, глибина – 8 см. Протягом сезону зазвичай буває одна кладка з 8–11 яєць. У випадку її втрати самиця може відкласти повторну. Іноколи трапляються великі кладки до 20–27 яєць, відкладені різними самицями.

Яйця оливково-сірого або зеленувато-сірого кольору, розміром 59×41 мм та масою близько 56 г. Період інкубації становить 23–28 днів, насиджує яйця лише самиця [17, 20, 35, 41, 42, 45].



Рис. 4.24. Гніздо птаха **чорні чубатої** (*Aythya fuligula* L.)

Одними з основних чинників загрози для цього птаха є можливе знищення водно-болотних угідь під приводом проведення меліоративних робіт, забудова берегів водних об'єктів, забруднення водойм, знищення птахів мисливцями. Для збереження виду потрібна суворо охорона всіх видів річок та інших водних угідь, а також обмеження полювання.

Чернь чубата перебуває під захистом Боннської та Бернської конвенцій, Угоди АЕВА та Директиви ЄС про захист диких птахів.

Гоголь зеленоголовий, або **гоголь** (*Bucephala clangula* L.) – птах родини Качкових (*Anatidae*) ряду Гусеподібних (*Anseriformes*). Один із трьох видів роду у світовій фауні; у фауні України – єдиний вид роду. Статус перебування в Україні – гніздовий, перелітний, зимуючий (рис. 4.25).

Ниркова качка середньої величини з великою заокругленою головою, коротким дзьобом та контрастно-чорним забарвленням (у самців). У гоголя звичайного виражений статевий диморфізм. У дорослого самця в шлюбному вбранні голова чорна з зеленим ме-

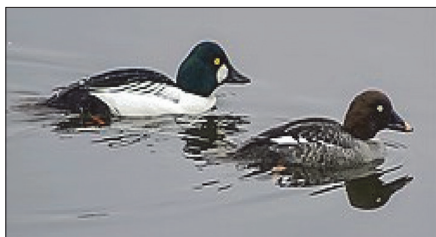


Рис. 4.25. Гоголь зеленоголовий
(*Bucephala clangula* L.)

талічним полиском; біля основи дзьоба – білі плями; середина спини, частина плечових пер, надхвістя і першорядні махові пера чорні; шия, спина з боків, верхні покривні пера другорядних махових і низ тулуба білі; першорядні махові і їх покривні пера чорні; «дзеркало» біле; спід крил темно-сірий. Хвіст

чорний, дзьоб чорний, ноги жовтогарячі, райдужна оболонка ока жовта. У позашлюбному вбранні самець подібний до самиці, але верхні покривні пера крил такі, як у шлюбний період.

Доросла самиця бурувато-сіра; голова і верх шиї шоколадно-коричневі; на шиї білий «нашийник». Райдужка світла, але не така яскраво-жовта, як у самців. На верхніх білих покривних перах крила дві вузькі темні смуги, малі покривні пера крила сірі; груди і черевце білі. Дзьоб темно-сірий, іноді з жовтою плямою на кінці; ноги жовті. Молодий птах подібний до самиці, але без «нашийника».

Маса тіла 570–895 г, довжина – 32,5–36 см, розмах крил 62–69 см.

В усі пори року від чубатої і морської черней відрізняється білими верхніми покривними перами другорядних махових, а доросла самиця від дорослих самок черней – також білим «нашийником» і темно-сірим сподом крил.

Гоголь зеленоголовий влаштовує гнізда у дуплах дерев. Летить птах стрімко і маневрено із притаманним свистом крил; пірнає часто; легко злітає з води.

Голос у самця – у період розмноження приглушений звук «біі-бі-і-іч» за яким іде скрипучий крик, схожий на крик самця великої чирянки; у самиці – хрипкий крик, (зрідка) схожий на крик самиці черні чубатої, але повільніший і тихіший.

У місцях, зручних для гніздування виду, слід влаштовувати штучні гніздівлі, а також зберігати в заплавах річок старі дуплисті дерева. Подібні види – чернь чубата, чернь морська, інші качки черні [17, 20, 35, 41, 42, 45].

Птаха включено до Червоної книги України (1994, 2009), природоохоронний статус виду – рідкісний. Перебуває під охороною Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток III) конвенцій.

Крех великий (*Mergus merganser* L.) – водоплавний птах. Один із семи видів роду; один із трьох видів роду у фауні України. В Україні це гніздовий, перелітний, зимуючий вид (рис.4.26).

Качка середнього розміру: маса тіла 1,1–1,5 кг, довжина – 60–65 см, розмах крил – 82–96 см. У дорослого самця в шлюбному вбранні голова чорна з зеленим металічним полиском; на потилиці короткий «чуб»; спина чорна; поперек і надхвістя сірі; шия, воло, боки та низ тулуба кремово-рожеві; покривні пера другорядних махових і «дзеркало» білі; першорядні махові і їх покривні пера чорно-бурі; хвіст темно-сірий; дзьоб і ноги червоні.



Рис. 4.26. **Крех великий**
(*Mergus merganser* L.)

Дорослий самець у позашлюбному оперенні подібний до дорослої самиці, але зберігає білі покривні пера верху крил. У дорослої самиці голова і верх ший каштаново-бурі, горло біле; спина, більша частина покривних пер верху крил і боки тулуба бурувато-сірі; спина, більша частина покривних пер верху крил і боки тулуба бурувато-сірі; низ білий. Молодий птах подібний до дорослої самиці.

У гніздовий період населяє прісноводні водойми з лісистими берегами: невеликі незарослі озера з відкритими плесами, водосховища, річки зі швидкою течією.

Статева зрілість настає у віці 2 років. Пари формуються ще до прильоту на місця гніздування, куди прилітають досить рано. Гнізда влаштовують зазвичай у дуплах дерев, розміщених на відстані не більш як 1 км від водойм. Вистилка гнізда складається лише з пуху, який самиця висмикує із грудної частини. Кладка зазвичай містить 8–12 (рідше 6–17) яєць вершково-білого або кремового кольору. Насиджує самиця протягом 30–32 днів. Пташенята виводкові – при

вилупленні вкриті оливково-бурим зверху і білим знизу пухом. Через 1–2 дні після вилуплення залишають гніздо, слідуючи за самкою до водойми. Молоді птахи стають на крило у віці 60–70 днів.

Крех великий є голарктичним видом; область поширення – смуга лісотундри і північного бореального лісу західної і східної півкуль. У Європі мешкає переважно на схід від Північної Данії та Скандинавії, однак невеликі популяції відзначені в Альпах, Великобританії та Ісландії. В Україні крех великий гніздиться в Північно-Західному Поліссі, випадки гніздування спостерігалися на Закарпатті. У періоди міграцій трапляється скрізь. У гніздовий період крех великий оселяється на прісноводних водоймах з лісистими берегами: невеликих незарослих озерах із відкритими плесами, водосховищах, у верхній течії швидкоплинних річок, де зазвичай тримається недалеко від берега в тіні дерев.

Для злету креху великому потрібна досить велика відстань на воді – з цієї причини він часто уникає зовсім невеликих водойм, які цілком відповідають усім іншим умовам проживання. Надає перевагу піднесенню ділянкам ландшафту, зокрема передгір'ям і нижньому ярусу гір. Зимує на великих незамерзаючих озерах і лагунах з солонуватою водою, зрідка в естуаріях річок і на морських узбережжях [35, 41, 42, 45].

Крех малий (*Mergellus albellus* L.) – водоплавний птах родини Качкових (рис. 4.27).

Крех малий є єдиним представником роду *Mergellus*. В Україні



Рис. 4.27. Крех малий
(*Mergellus albellus* L.)

це пролітний, зимуючий вид розміром трохи більший за чирянку велику. Довжина тіла 38–44 см, маса самця 510–935 г, самиці – 500–680 г.

Самець у шлюбному вбранні білий з чорною спиною та контрастним чорним рисунком на голові, шії та крилі. Чорні деталі оперення – овальної форми пляма

між оком і дзьобом, широкі поздовжні смуги або плями по боках потилиці, які сходяться на потилиці, а також вузькі поперечні смуги на боках грудей.

Самиця відрізняється рудувато-бурим верхом голови та задньої частини шиї, білим горлом і волом, попелясто-сірою спиною й білим черевом.

Під час міграцій трапляється на всій території країни. Птах регулярно зимує на Дніпрі, Дунаї та Сіверському Дінці, вздовж морського узбережжя, в зимовий період інколи його спостерігають в глибині суходолу на інших водоймах, які не замерзають.

Крех малий розмножується у травні, відкладає 6–9 яєць кремового кольору. Гніздиться у дуплах дерев, у старих гніздах дятлів. Це полохливий птах: легко відлітає, коли його турбують.

Для збереження виду слід вживати заходів щодо збереження старих та дуплистих дерев на берегах водойм й охорони водно-болотних угідь. Крех малий перебуває під захистом Бернської конвенції та Угоди АЕВА [35, 41, 42, 45, 48, 49].

Орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla* L.) – птах роду Соколоподібних родини Яструбових. Називають його також орел-сіруватень, або сіруватень. Один із найбільших представників хижих птахів Євразії. Розмах крил сягає 2,5 м. В Україні це осілий, кочовий, перелітний птах (рис. 4.28).

Тривалість життя орлана-білохвоста – 30 років.

Дорослий птах у свіжому оперенні бурий, темніший зверху і світліший знизу, з білим хвостом; верх голови, шия і горло значно світліші, ніж спина й верхні покривні пера крила, іноді білуваті. У дуже старих птахів зрідка з'являються на плечах великі білі плями. Колір райдужної оболонки блідо-вохристо-жовтий, ноги



Рис. 4.28. Орлан-білохвіст
(*Haliaeetus albicilla* L.)

солом'яно-жовті, дзьоб блідо-жовтий, найчастіше світліший за ноги, кігті чорні.

Характерною рисою виду є білий хвіст у дорослих особин (у молодих птахів забарвлення хвоста буре).

Статевий диморфізм досить добре помітний за розмірами: самиці значно більші від самців. Молодий птах у першому річному вбранні значно темніший від дорослих птахів.

Оселяється в прибережних лісах поблизу водойм, багатих рибою. Гнізда влаштовує на високих деревах, подалі від людей.

Розмножуватися птахи починають здебільшого не раніше, як з 3-річного віку, коли принаймні один із партнерів набуває остаточного вбрання. Під час шлюбного польоту самець переслідує самицю, обидва птахи зрідка кричать, кругами підіймаються на велику висоту, звідки іноді стрімко падають униз. Самиця за кілька днів перед відкладанням першого яйця подовгу сидить на гнізді. Орлан-білохвіст – моногамний птах. Відкладання яєць дуже мало залежить від метеорологічних умов і починається в більш-менш постійні строки – з кінця лютого або ж 1-ї декади березня.

Яйце орлана-білохвоста велике, еліптичної форми з полюсами, білого, іноді з ледве помітним блакитнуватим відтінком та світло-коричневими плямами. Кладку насиджують обидва птахи пари, але переважно самиця. Пташенят буває 1–2, причому в останньому випадку друге пташеня здебільшого розвивається значно гірше. Пташенят годують обидва батьки, але відразу після появи потомства їжу для всієї сім'ї протягом 10–12 днів здобуває лише самець. Самиця в цей період тільки годує пташенят у гнізді, здобувати їжу вона починає пізніше. Молоді птахи перебувають у гнізді близько трьох місяців і покидають його червні – липні.

У більшості районів поширення орлана-білохвоста є рідкісним. У середині XX ст. його чисельність драматично скоротилася внаслідок переслідування з боку людини та отруєння птахів отрутохімікатами. Впродовж останніх декількох десятиліть чисельність птаха в багатьох країнах частково відновилася [17, 20, 35, 41, 42, 45].

Охороняється вид Червоною книгою України (статус – рідкісний), Червоним списком МСОП (статус – близький до загрозливого),

Європейського Червоного списку, конвенцією CITES, а також Боннської та Бернською конвенціями.

Мартин сивий, або сизий (*Larus canus* L.) – вид птахів родини Мартинових. В Україні це гніздовий, перелітний, зимуючий птах (рис. 4.29).

Дорослий мартин сивий зовні дуже схожий на мартина трипалого. Розмір тіла 43 см, розмах крил близько 120 см. Маса становить від 300 до 550 г.

Оперення мартина сивого має білий колір, а верхня сторона крил – сірий. Кінчики крил – чорно-білі, дзьоб і лапи забарвлені у жовто-зелений колір. Молодняк набуває такого забарвлення лише до 3-річного віку. Самиця і самець зовні не відрізняються. Тривалість життя мартина сивого може досягати 25 років. Крик птаха звучить як «кі-є» або «ки-а».

Мартин сивий оселяється на островах і берегах річок та озер, на морському березі, іноді на болотах. В Україні гніздиться в західних регіонах, на Середньому Дніпрі та на Десні; мігрує по всій території; регулярно зимує на півдні країни та на Дніпрі.

Дорослий птах у весняному оперенні: спина, плечові та верхні покривні пера крила і попереки світлого сизо-сірого кольору. Решта оперення, крім махових пер, біла. Перше махове перо чорне з великою передвершинною білою плямою, при самій основі сіре. На другому маховому пері біла передвершинна пляма менша, сірого кольору, при основі більше. На третьому–шостому махових перах сіре забарвлення поступово розширюється за рахунок чорного так, що на шостому маховому пері залишається тільки неповна чорна поперечна смужка; усі ці махові пера мають білі кінчики. Внутрішні першорядні і другорядні махові пера сірі з білими вершинами. Дзьоб і ноги зеленувато-жовті, краї повік оранжеві. Дорослий птах



Рис. 4.29. **Мартин сивий, або сизий** (*Larus canus* L.)

у зимовому оперенні цілком схожий на птаха у весняному оперенні, але тім'я і потилиця з поздовжніми, а шия ззаду з округлими сірувато-бурими плямками.

Молодий птах має лоб білий, верх голови й шиї з сіро-бурими поздовжніми плямами і білими краями пер. Пера на спині, плечові і верхні покривні пера крила бурі з вохристими, місцями світло-сірими облямівками. Поперек димчасто-бурий, надхвістя біле з бурими плямками. Низ тіла білий з більш чи менш розвиненими димчасто-бурими плямами. Першорядні махові пера чорно-бурі зі світло-сірими полями при основі внутрішніх опахал, внутрішні першорядні й другорядні махові пера з сіро-бурими зовнішніми і майже білими внутрішніми опахалами та кінцями. Стернові пера з широкою темно-бурою передвершинною смугою. Дзьоб чорний. Гніздове оперення молоді птахи носять до вересня.

У першому зимовому оперенні на спині серед рябих пер з'являються однотонні світло-сірі, голова і шия білі з сірими плямками, низ білий з димчастими плямками по боках вола. У першому весняному вбранні сірих пер на спині стає більше, решта оперення така, як у першому зимовому вбранні. Друге зимове вбрання відрізняється від остаточного домішкою бурих пер і плямок на верхніх покривних перах крила. Друге весняне оперення відрізняється від остаточного тільки забарвленням махових, іноді й стернових пер, які залишаються від другого зимового вбрання. Третє зимове і весняне оперення остаточні.

Живиться мартин сивий насамперед рибою. Крім цього, цей птах споживає черв'яків, комах, частини рослин та відходи. Як і мартин звичайний, він обшукує звалища й поля, видзьобуючи все їстівне. Частий гість на мілинах і мулистих узбережжях, де марин сивий відшукує крабів, черв'яків та іншу їжу, не гребуючи і дохлою рибою, викинутою на берег приливами.

Під час сезонних перельотів мартини сиві летять тільки вдень, низько над водою, додержуючись усіх звивів річки, не поспішаючи й не впускаючи можливості мимохідь схопити якусь здобич. На відпочинок і ночівлю мартини сиві спиняються на плоских піщаних косах біля самої води. Взимку птах тримається на мілководних

затоках Чорного моря аж до їх замерзання і тільки тоді частково відкочовує за крайок льоду, частково відлітає до берегів, біля яких море не замерзає.

На місця гніздування мартини сиві прилітають у кінці квітня і в травні. Гніздяться ці птахи як колоніями, так і окремими парами. Гнізда мостять обидва птахи з пари на купинах, горбках, іноді на пенях дерев. За своєю будовою гніздо не відрізняється від гнізд інших мартинів. У кладці звичайно буває три яйця, рідше два. Насиджують і самиця, і самець протягом 25–26 днів. Пташенята через 3–5 днів після вилуплення залишають гніздо, а у віці трохи більше місяця починають літати.

Відкладання яєць у північних частинах ареалу відбувається зазвичай наприкінці травня або на початку червня, в південних – значно раніше. Переліт цього виду на місця зимівлі починається тільки у вересні, а найінтенсивніше триває в другій половині жовтня і на початку листопада [17, 20, 35, 41, 42, 45].

Мартин сивий перебуває під захистом Бернської конвенції та Директиви ЄС про захист диких птахів.

Мартин жовтоногий (*Larus cachinnans* P.) – великий птах родини Мартинових. В Україні це осілий, кочовий, перелітний вид (рис. 4.30).

У дорослого птаха спина і крила зверху сірі; верхівка крил чорна з білими плямами; по краях внутрішніх першорядних махових і другорядних махових пер проходить вузька біла смуга, решта оперення біла. Навколо очне кільце жовтогаряче; дзьоб жовтий, спереду на нижній щелепі червона пляма; ноги і райдужна оболонка ока жовті. У молодого птаха 1-го року життя пера спини і верхні покривні пера крил бурі зі світлою облямівкою; махові пера темно-бурі, другорядні – з



Рис. 4.30. **Мартин жовтоногий**
(*Larus cachinnans* P.)

білою верхівкою; решта оперення білувата з темними рисками на голові та шиї і темними плямами на нижній частині тулуба. Хвіст біля основи білуватий, на кінці – темно-бура смуга. Дзьоб темно-бурий; ноги бурувато-рожеві; райдужна оболонка ока коричнева; навколоочного кільця нема. На 2-му році життя спина і крила частково набувають сірого кольору, а груди і черево – білого.

Живляться мартини жовтоногі переважно рибою. У трансформованих екосистемах України цей птах живиться стабільними, доступними масовими кормами. Основним таким кормом є мертва риба (від 42,7 до 71,7% раціону), зокрема риба, викинута рибалками та відходами рибного промислу. Як додаткові корми використовують мишоподібних гризунів (полівок, мишей, землерийок), птахів – зокрема, таких великих, як водяна курочка чи лиска, комах (жуків, прямокрилих), павуків, сколопендр, поживу антропогенного походження. Іноді мартини жовтоногі вдаються до розорення гнізд інших птахів. Яскраво виражений у них зв'язок кормового режиму з масовою появою того чи іншого об'єкту харчування

До будівництва гнізда беруться з настанням тепла. Гніздо іноді являє собою просто ямку в піску, вистелену камкою, іноді має вигляд купи сухих стебел очерету, лободи та інших рослин до 40–60 см заввишки, на вершині якої міститься лоток, вистелений камкою (*Zostera*). На Сиваші мартини будують гнізда зі стебел стоколосу. У повній кладці зазвичай буває 3 яйця. Розміри та забарвлення яєць дуже варіюють. Основний тон їх частіше має відтінки від світло-зеленого до темно-коричневого з чорними плямами. Кладка складається зазвичай з 3 яєць. Насиджують її 28–30 днів як самець, так і самиця. Пташенята через 2–3 дні після вилуплення залишають гніздо і ховаються в заростях трави, в рідкому очереті тощо. У разі наближення людини вони часто починають тікати пішки, перепливають солоні озерця й затоки, але в останній момент, коли їх наздоганяють, ховаються і лежать нерухомо. Щоб полегшити собі втечу, пташенята нерідко на бігу відригують їжу. Батьки поводять себе біля гнізд і пташенят дуже активно. Вони не тільки літають навколо з криком, але й нападають на людину, що з'явилася в місцях гніздування. Молоді птахи

гніздо залишають у віці 45–50 днів. Після вильоту птахи тримаються зграями [17, 20, 35, 41, 42, 45].

Птах перебуває під захистом Бернської конвенції, що передбачає заборону знищення гнізд та пташенят мартина жовтоногого, а також руйнування біотопів, у яких він мешкає.

Мартин звичайний (*Chroicocephalus ridibundus* L.) – невеликий птах родини Мартинових (*Laridae*) (рис. 4.31).

У більшій частині ареалу це перелітний птах, хоча в деяких районах Західної Європи він веде осілий спосіб життя. Гніздиться переважно на невеликих прісноводних водоймах колоніями, розмір яких може досягати кількох тисяч пар. Часто селиться поблизу великих міст і харчових звалищ. У шлюбному вбранні серед інших видів мартинів виділяється темно-коричневою головою і білою потилицею.

Це один з найпоширеніших мартинів у світі.

Мартин середніх розмірів. У шлюбному вбранні має темно-коричневу голову. Кінці крил чорні, нижня сторона крил відносно світла. У зимовому вбранні за забарвленням дуже схожий на мартина тонкодзьобого, але відрізняється від нього коротшими шиєю і дзьобом, більш високим чолом. Молоді птахи за характерним малюнком верхньої сторони крил сильно відрізняються від молодих птахів інших видів.

Самець і самиця в шлюбному вбранні мають темно-коричневі голову до потилиці, підборіддя і горло. Очі зверху і знизу облямовані вузькою білою смужкою. Передня та середня частина спини і верхня частина крила сірі. У дистальній частині крила клиноподібна біла пляма, що розширюється до кінця крила. Інша частина оперення – шия, нижня частина тіла, хвіст, надхвістя – білі. Дзьоб, краї повік, ноги темно-червоні, райдужна оболонка бура.



Рис. 4.31. **Мартин звичайний**
(*Chroicocephalus ridibundus* L.)

Дорослі самець і самиця в зимовому вбранні мають той самий вигляд, як у шлюбному, однак голова біла. Око попереду облямоване чорним. Під оком (іноді й за ним) і в області вушних пер – чорно-сірі плями. Дзьоб ясно-червоний з темним кінцем, ноги ясно-червоні.

Мартини звичайні живуть у галасливих гніздових колоніях, які часом налічують багато тисяч птахів. На досить просторій території можуть гніздитися тисячі мартинів. Кожна колонія являє собою сварливу спільноту згуртованих сімейних груп, що складаються з подружніх пар з їхнім потомством. З ранку до вечора мартини поодиночки або зграями добувають їжу. В їхній різноманітний раціон входять дощові черв'яки, комахи, ракоподібні, молюски, дрібні риби, жаби, плоди та ягоди, молоде листя і трава. Величезні зграї мартинів частенько шукають поживу на звалищах, де завжди вдосталь харчових відходів, або супроводжують рибальські судна в надії поживитися покидьками, що залишаються після розбирання риби. Виглядаючи здобич, мартин низько літає над водою або сушею з опущеною вниз головою, а широко розправлені крила і хвіст дають йому змогу спритно маневрувати в повітрі. Зауваживши ласий шматок, птах негайно пікірує і підхоплює його на льоту. Таким способом мартини полюють на комах і зривають з гілок фрукти. Спроби пограбувати не вельми пильного родича часто супроводжуються запеклими бійками, коли до справи йдуть гострі дзьоби й крила. На схилі дня вся зграя дружно покидає місця годівлі, відлітаючи на ночівлю в місце, сховане від вітру і не доступне для хижаків.

Вилетівши наприкінці лютого в далекий шлях до рідних гніздівель, мартини дістаються своїх домівок не пізніше кінця березня. Покружлявши над знайомими місцями, птахи величезними зграями збираються на розташованих поблизу багnistих луках і мілинах, де відбуваються «оглядини», і кожен підшуковує собі пару. Багатотисячні гніздові колонії зазвичай розташовуються біля самої води. Між самцями спалахують люті бійки за краще місце для гнізда: захопивши ділянку, «парубок» приводить до нього самицю. Кілька днів подружжя діловито будує гніздо з гілочок, застелене зсередини м'якими травинками, і час від часу пара виконує одне перед

одним ритуальні шлюбні танці. Перш ніж злучитися, самець неодмінно годує обрану самицю. У кладці мартина звичайного буває від 1 до 4 яєць, і обидва батьки насиджують її по черзі. Вилуплюються пташенята вже покриті строкатим сірувато-бурим пухом. Уже через 12–16 годин вони можуть стояти, а в разі небезпеки вискочити з гнізда і сховатися в траві. Через 10 днів вони залишають гнізда, але, як і раніше, залишаються під батьківською опікою. За місяць від появи на світ молоді мартини стають на крило і самі шукають поживу, однак ще довгий час не розлучаються з батьками. Статевої зрілості мартини звичайні досягають у 3-річному віці [35, 41, 42, 45, 46, 49].

Мартин звичайний перебуває під опікою Бернської конвенції та Директиви ЄС про захист диких птахів.



Цікаві факти

Мартин звичайний є птахом – символом японської столиці Токіо.

4.4. Характерна флора територій

Очерет звичайний (*P. australis* L.) – трав'яниста багаторічна рослина блакитно-зеленого кольору, родина Злакових, висотою від 0,8 до 5 м, має довге повзуче кореневище. Стебло товщиною до 16 мм, прямостояче, кругле, гладеньке (рис. 4.32).

Листорозміщення чергове, стебло до верхівки покрито листям. Листки лінійно-ланцетні, завширшки від 1 до 5 см, плескаті, по краю гостро-шорсткі. У місці переходу листової пластинки в піхву замість язичка розміщений ряд волосків.

Листя очерету повертається ребром до вітру; гнучка соломинна згинається, але не ламається.



Рис. 4.32. Очерет звичайний
(*P. australis* L.)

На вітрі все листя очерету схоже на флюгер, виявляється на одному боці, майорить, мов прапор, вказуючи напрям вітру.

Квітки дрібні, непоказні, зібрані у велике волотисте суцвіття довжиною від 10 до 30 см. Волоть густа, пухнаста, під час цвітіння розлога, звичайно з пониклою верхівкою.

Гілочки волоті гостро-шорсткі. Колоски довжиною 9–12 мм, темнувато-буруватого кольору, зазвичай мають фіолетовий відтінок, рідше жовтуваті.

Колоски 37-квіткові, лінійно-ланцетні, стиснуті з боків. Колоскові луски ланцетні, неоднакової довжини, коротші від квіткових. Нижні квітки в суцвітті тичинкові, решта – двостатеві. Квітки мають дві квіткові луски, три тичинки з фіолетовими пиляками і маточку з верхньою зав'яззю та двома короткоперистими темно-червоними приймочками. Нижня квіткова луска на верхівці витягнута в довге шилоподібне вістря, яке у 2–3 рази довше за луску. Верхня квіткова луска в кілька разів коротша за нижню. Вісь колоска майже по всій довжині вкрита волосками.

Плід – довгаста зернівка.

Росте у вільшнях, на лісових та низинних болотах, у плавнях. Часто утворює густі зарості. Тіньовитривала рослина. Цвіте в липні – вересні [38, 43, 46–48].

Верба біла (*Salix alba* L.) (синоніми: верба плачуча, верба срібляста, верболіз, білоліз, ветлина) – це велике листяне дерево з родини Вербових (*Salicaceae*), яке вирізняється швидким ростом і здатністю до адаптації до різних умов навколишнього середовища (рис. 4.33).

Верба біла – висотою до 20–30 м, має широку, розкидисту крону, шириною до 15 м. Гілки гнучкі, звисаючі, часто із золотистим або жовтувато-зеленим забарвленням у молодих пагонів. Листя ланцетне, довжиною до 10 см, зверху зелене, а знизу – сріблясто-біле, що надає дереву характерного зовнішнього вигляду. Дерево дводомне, з чоловічими та жіночими квітками у вигляді сережок, що з'являються ранньою весною.

Верба біла найкраще росте на вологих, добре дренованих ґрунтах. Віддає перевагу багатим на органічні речовини, але може рости на різних типах ґрунтів, включаючи глинисті та супіщані.

Віддає перевагу сонячним місцям. Найкраще верба росте на повному сонці, але переносить і легку напівтінь. Верба є вологолюбною рослиною. Морозостійкість дерева висока.

У корі верби білої знайдено значну кількість дубильних речовин (близько 12%), флавонові глікозиди (близько 3%), флавоноїди.

У народній медицині кора верби білої застосовується передусім як протигарячковий та в'яжучий засіб. Знайшла вона застосування і як потогінний та протиревматичний засіб (флавонові глікозиди, що розпадаються під дією шлункового соку, вивільняють салициловий спирт, який перетворюється в салицилову кислоту) [38, 43, 46–48].



Рис. 4.33. Верба біла
(*Salix alba* L.)



Цікаві факти

У слов'ян верба вважалася символом сімейного вогнища, оберегом від нечистої сили – з гілок робили магичне помело проти відьом і чаклунів. Вірили, що верба рятує від пожеж.

Гілки дерева у Вербну неділю святять і березуть весь рік, тому що вони захищають буцімто від усіх негараздів.

Напередодні Різдва дівчата кидали черевик у вербу, вважаючи, що, якщо застрягне в гілках, то дівчина скоро вийде заміж.

Жінки просили у верби, щоб повернула любов [38, 43, 46–48].

Рдесник пронизанolistий (*Potamogeton Perfoliatus* L.) – вид водних трав’янистих рослин з родини Рдесникові (*Potamogetonaceae*). Видова назва походить від латинського слова, що в перекладі означає пронизанolistий (назва відбиває особливості будови листків) (рис. 4.34).

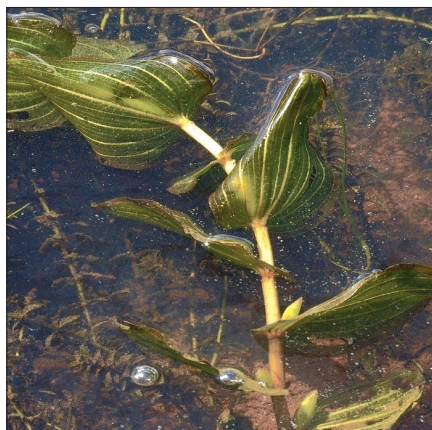


Рис. 4.34. Рдесник пронизанolistий (*Potamogeton perfoliatus* L.)

Кореневища міцні, багаторічні. Стебла круглі в перетині, розгалужені, без плям, довжиною до 250 см. Усі листки занурені, від широкояйцеподібних до вузькодовгасто-яйцеподібних, до $11,5 \times 4,2$ см (часто набагато коротші), від тупої до округлої форми, від світло- до темно-зеленого кольору, жовтуваті, оливкові або буруваті. Кві-

ти непоказні. Плоди (горішки) сидячі, від зеленувато-коричневого до оливково-зеленого кольору, розміром 2,6–4 мм у діаметрі.

Рдесник пронизанolistий регулярно гібридується з іншими видами. Чимало з цих гібридів багаторічні й довговічні, іноді трапляються за відсутності одного або навіть обох видів. Тому слід дотримуватися обережності при ідентифікації незвичайних зразків [38, 43, 47, 48].

Водяний горіх плаваючий, або чилим (*Trapa natans* L.). Належить до класу Судинні, групи Покритонасінні (*Magnoliophyta*, або *Angiospermae*), групи Дводольні (*Magnoliopsida*), родини Водяногоріхові (*Trapaceae*).

Це однорічна водяна рослина з гнучким стеблом 50–150 см завдовжки (інколи до 500 см); плаваючі листки утворюють розетку діаметром до 20 см (рис. 4.35).

Різна довжина здутих, заповнених аеренхімою черешків, забезпечує мозаїчне розміщення ромбічних листових пластинок. Квітки

поодинокі, надводні, з чотирма білими, пелюстками, верхні долі чашечки залишаються при плодах, дерев'яніють та перетворюються в шипи. Плід кістянкоподібний, однак м'ясистий. Екзокарп швидко руйнується у воді, після чого плід набуває вигляду чотирирогого (дворогого) горіху. Цвіте у травні – червні, плодоносить у липні – серпні [38, 43, 46–48].



Рис. 4.35. **Водяний горіх плаваючий** (*Trapa natans* L.)

Розмножується плодами. Плоди діаметром 6–10 мм з твердою оболонкою, чотирирогі (є різновид дворогих).

Плодоносить у серпні – вересні. Одна рослина здатна дати 10–15 горішків. Тверда оболонка горішків є перешкодою для поїдання плодів водяними пацюками, качками чи рибою. Аби утримати розетку листя та важкі горіхи, здуття рослини та бульбашки повітря в них збільшуються восени. Перші морози восени припиняють вегетацію, рослини гинуть, горішки падають на дно, а листя та стовбур згнивають.

Горіхи досить важкі, швидко тонуть і не здатні переноситися водою. Колись у перенесенні горішків брали участь великі ссавці – під час водопою вони заходили у воду, а горішки чіплялися до хутра тварин. Наступний водопій відбувався в іншому місці – так горіхи потрапляли на нове місце. У зв'язку зі значним знищенням великих ссавців людиною під час полювань, цей спосіб розповсюдження рослин зараз майже не працює.

Коли з квіток починають розвиватися важкі горіхи, у листових ніжок збільшуються повітряні порожнини, які утримують на поверхні води рослину зі звислими до води горіхами. До осені горіхи дозрівають, і «канатик» від «якоря» не в змозі за хвиль утримати рослину – горіх зривається зі свого якоря і пливе по воді. Пізно восени листя і стебло рослини згнивають, а горіхи падають на дно, проникаючи в нього своїми ріжками. Весною горіх починає проростати, але не так, як насіння всіх інших рослин. У цієї рослини виростає спочатку не корінь, а довга, як канат, сім'ядоля, і з неї розвивається стебло, а потім корінь. Спочатку корінь піднімається вгору, а потім опускається вниз, роблячи дугу. Довгий час утримує зачеплений за дно плід-«якір» цілу рослину, що виросла з нього, яку й течія води не в силах відірвати і понести.

Згідно з даними А.Я. Дидух та Т.П. Мазур (2014), що базуються на спостереженнях у басейнах ботанічного саду КНУ імені Тараса Шевченка, у складі виду водяний горіх плаваючий *Trapa natans*, окрім власне *Trapa natans* можна виділити більш рідкісні види – водяний горіх несправжньоколіхдський (*Trapa pseudocolchica* V.N.Vassil.), водяний горіх руський (*T. rossica* V.N. Vassil.) та водяний горіх дніпровський (*T. borysthenica* V.N.Vassil.). Латинська назва роду цієї рослини запозичена з військової термінології. Плоди горіха нагадують колючку-шип з чотирма зубами, яку розкидали проти ворожої кінноти (сучасна англійська назва – *Caltrope*).

Має ця рослина і свої народні назви: водорішник, болотяний горіх, котелки, рогульник, чортів горіх, чилим (Собко, 1993).

Ця однорічна рослина має вкорінений у ґрунті водойми горіх-«якір». На поверхні ж розпускається 1–10 розеток із плаваючих листків, на стеблах яких визрівають нові горіхи. Восени листки чилима червоніють, розетки відмирають. Згодом на поверхні води плавають так звані «качани» – залишки розеток.

Горішки у воді зберігають здатність до проростання впродовж 40 років. Навесні проростання відбувається не у всіх, а лише у частини плодів, що є природним механізмом збереження виду.

Новим ареалом водяного горіху стала прісноводні водойми Східної Америки та Австралії. До Східної Америки водяний горіх

завезли випадково, де він добре прижився. За висновками науковців, водяний горіх колись був і в Америці, але потім (під час останнього льодовикового періоду) зник.

У посушливій Австралії водяний горіх став екологічною катастрофою. Теплі водойми та відсутність природних ворогів сприяли швидкому розповсюдженню горіха і зрештою той вкрив усю поверхню прісноводних водойм.

Водяний горіх вирощують на острові Шрі-Ланка, в Японії, Китаї і на півдні Африки, до гирла річки Замбезі. У Китаї та Індії рослину вирощують на болотах. Назва озера Ньяса (Південно-Східна Африка) означає «житло водяного каштана».

У 2006 р. водяний горіх занесено до Червоної книги України, тому що цей рідкісний вид має обмежений ареал поширення, а також через загрозу його знищення внаслідок діяльності людини.

Саме через горіховий промисел свого часу водний горіх, або чилим, почав зникати. Це змусило природоохоронців внести його до Червоної книги. Адже рослина цінується не тільки як продукт харчування, але ще і як ефективний лікувальний засіб. Нею лікують хворобу нирок, імпотенцію, використовують для профілактики застуд та грипу, для відновлення сил, хвороб очей тощо. У фармакології з горіха водяного виготовляють препарат під назвою трапазид, який незамінний для боротьби з атеросклерозом.

На відміну від багатьох інших рослин корінець горіха водяного росте не вниз, щоб укріпитися, а вгору. Викинувши над водою квітку з чотирьох білих пелюсток, після опилення рослина повертає її під воду. Там вона перетворюється вже на горішки. Живе горіх один рік, але за сприятливих умов дуже швидко розмножується.

Інколи можна почути, що зарості водяного горіха – це негативне явище, що перешкоджає судноплавству та рибальству. Важко всерйоз сприймати такі твердження, зважаючи на ту величезну роль, яку відіграють зарості горіха в умовах антропогенно-змінених екосистем водосховищ. Зокрема, к.б.н. Н. Атамась отримано дані щодо ролі асоціації водяного горіха, так званих чилимятників у житті водно-болотних птахів дніпровських водосховищ. Адже ці угруповання виявилися надзвичайно сприятливими як кормова база та

місця для гніздування, забезпечуючи надійні схованки у гніздовий та післягніздовий період.

У певний час почало з'являтися все більше думок з приводу втрати підстав для того, щоб вважати водяний горіх рідкісним видом. Це пов'язано переважно з його успішним розповсюдженням на плесах дніпровських водосховищ. Водночас в умовах природного поширення, чилим зростає на старицях чи затоках з повільною течією, ресурсів для суттєвого нарощення популяції тут немає. Кількість же подібних потенційно придатних місць для зростання дуже лімітована. Окрім того, вірогідність потрапляння туди плодів дуже низька. Зважаючи на це, у природних умовах, наприклад у Подесінні, вид залишається рідкісним та досить вразливим компонентом річкової долини (Парнікоза, 2010).

Дослідження низки вчених щодо розповсюдження чилима та динаміки меж його популяцій свідчать про слабке і, скоріше, випадкове розповсюдження та приживання на нових місцях тільки окремих рослин, що найчастіше потрапляють до несприятливих умов. Формування ж нових, хоча б невеличких, заростей спостерігають дуже рідко. Стратегія виду пов'язана з максимальним закріпленням та нарощенням чисельності у місцях з оптимальними умовами (Тухфатуллина, 2009). Це пов'язано ще й з тим, що, оселившись під захистом інших гідрофітів, водяний горіх розвивається настільки, що може захарашувати водойму та призводити до її замулення та відмирання. Отже, його популяції можуть бути недовговічними та потребувати нових територій для розселення. У таких умовах через малу ефективність вищеописаного способу розмноження в натуральних екосистемах, з явищами спаду води, зниження їх проточності та посиленого заростання спостерігається скорочення місць зростання виду. Ситуація потребує штучного розповсюдження плодів виду в ізолюванні, але придатні місцезростання (Тухфатуллина, 2009).

Польські дослідники вказують на вразливість чилима на території Сілезії, що пов'язана із зарегулюванням річок, а також осушенням риборозплідних ставів на зиму. Для збереження чилима польські дослідники рекомендують під час спуску ставів залишати

окремі заглибини з водою, а при чищенні – залишати куртини водяного горіха (Kostrakiewicz, Kozak, 2009). Через практику очищення ставів вид є рідкісним також у Чехії (Vesela, 1972). Вид дуже чутливий до хімічного складу води, за pH 3,0–4,0 зникає, негативно реагує на засолення водоєм, підвищення вмісту солей кальцію. Хоча слабкий антропогенний вплив, що, ймовірно, зменшує конкуренцію з іншими видами, переносить нормально. Вид внесений до Червоного списку водних макрофітів як такий, що перебуває під сильною загрозою (Макрофити.; 1993).

Науковцями Інституту гідробіології НАН України, рибпатрульними Київського рибоохоронного патруля за кошти компанії «Навіоніка» та за підтримки Міжнародної благодійної організації «Фонд охорони навколишнього природного середовища України» проведено ряд експедицій та досліджень протягом 2019–2020 рр. Матеріали наукових досліджень були направлені до Мінприроди України, що і стало основою виведення водяного горіха з Червоної книги України (URL: https://kv.darg.gov.ua/index.php?lang_id=1&content_id=2144&lp=26). Відповідно до наказу Мінприроди України від 15.02.2021 р. № 111 «Про перелік видів рослин та грибів, що виключені з Червоної книги України» водяний горіх виключений з переліку рослин Червоної книги України (URL: <https://data.gov.ua/dataset/b5cdb316-6074-4ef3-a0c5-463ff3a72e68>).



Цікаві факти

Плоди рослини водяного горіха мають тверду шкаралупу, всередині велике біле ядро. Водяний горіх дуже смачний і поживний: у ньому міститься до 3% жиру, 24 – білка і 55% – крохмалю. Його їдять сирим, звареним у солоній воді або запеченим у жарі, як картоплю. Плоди горіха розмелюють на крупу та борошно.

Козаки споживали його в їжу. У згадках мандрівників описано спосіб заготівлі горіхів, що ростуть на річковому дні. У воду закидали повстину, і горіхи чіплялися до неї.

Водяний горіх дуже чутливий до хімічного складу води й може рости тільки в екологічно чистих зонах, тому його присутність є ознакою чистоти водойми.

Цікаво, що ця рослина – одна з найдавніших на планеті. Пережила навіть динозаврів. Шкаралупи водяного горіха археологи знаходили у скам'янілих рештках епохи неоліту, тобто йому мільйони років. У багатьох місцях, де тепер не росте ця рослина, знаходять її горіхи в шарах торфу. Горіх цієї рослини в давнину, ще в епоху палючих будівель, був одним з головних джерел харчування.

У болоті біля озера Ванаявезі (Фінляндія) археологи розкопали велику кількість розколотих горіхів чилима, змішаних з деревним вугіллям. У Латвії був знайдений шар шкаралупи горіхів і дерев'яні калатала з ріжками горіха, що вп'ялися в них. Археологічні дослідження в Південній Німеччині показують, що для доісторичних мешканців цієї території водяний горіх був одним із головних харчових продуктів. Ці знахідки відносять до кам'яної доби.

Водяний горіх використовували в релігійних церемоніях в Китаї часів династії Чжоу (1046 до н. е. – 256 до н. е.).

До початку XX ст. водяний горіх був звичайним харчовим товаром на ринках усієї Європи – особливо в Італії, де його продавали смаженим, як сьогодні солодкі каштани [38, 43, 46–48].

Плодоріжка блощична, або зозулинець блощичний (*Anacamptis coriophora* L.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase s.l. (рис. 4.36).

Належить до класу Судинні, групи Покритонасінні (*Magnoliophyta, Angiospermae*), класу Однодольні (*Liliopsida*), родини Зозулинцеві (*Orchidaceae*).



Рис. 4.36. Плодоріжка блощична,
зозулинець блощичний
(*Anacamptis coriophora* L.)

Багаторічна трав'яна рослина 15–35 см заввишки з кулястими або довгастими бульбами. Стебло циліндричне або трохи гранчасте, улиснене майже до суцвіття. Листки лінійні або лінійно-ланцетні, загострені, спрямовані догори. Суцвіття колосоподібне, багатоквіткове, досить густе. Квітки дрібні,

коричнювато-пурпурові, з неприємним запахом блощиць. Губа трилопатева, середня лопать видовжена, бокові – заокруглені. Цвіте у травні – липні, плодоносить у липні – серпні. Розмножується насінням. Ступінь природного поновлення рослини невідомий.

Популяції плодоріжки блощичної невеликі, локальні або ізолювані. Майже скрізь щільність їх незначна, 1–5 особин на 10 м², частіше трапляється поодинокими особинами. У віковому спектрі переважають генеративні особини [38, 43, 46–48].

Плодоріжка болотна, або зозулинець болотний – (*Anacamptis palustris* Jacq.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase, 1997. Належить до класу Судинні, групи Покритонасінні (*Magnoliophyta*, *Angiospermae*), класу Однодольні (*Liliopsida*), родини Зозулинцеві (*Orchidaceae*).

Рослину занесено до переліку CITES (рис. 4.37).

Багаторічна трав'яна рослина 18–30 см заввишки з овальними бульбами. Стебло порожнисте, вкрите лінійно-ланцетними листками. Суцвіття колосоподібне, негусте. Квітки великі, пурпурові. Губа неглибоко трилопатева, розпростерта, 8–12 мм завдовжки, середня лопать широка, перевищує бічні, на верхівці трилопатева. Цвіте у травні – липні, плодоносить у липні – серпні. Розмножується насінням.

Популяції плодоріжки болотної малочисельні, але інколи досить великі (до 200 особин). У зв'язку з осушенням боліт їх кількість і розміри скоротилися. Переважають генеративні та дорослі вегетативні особини [38, 43, 46–48].



Рис. 4.37. Плодоріжка болотна (зозулинець болотний)
(*Anacamptis palustris*)

Латаття біле (*Nymphaea alba* L.) – багаторічна рослина з родини лататтевих, водяна, трав'яниста, кореневищна. Поширена практично по всій території України у спокійних мілких водоймах (рис. 4.38).



Рис. 4.38. Латаття біле
(*Nymphaea alba* L.)

Латаття біле росте у водоймах, де уповільнена течія. Міцним кореневищем товщиною до 10 см прикріплюється до дна водного об'єкта. Кореневище рослини вкрите бурими лусками. Від нього на поверхню води на довгих черешках піднімаються плаваючі великі цілісні листки овальної форми з серцеподібною основою.

Листки довгочерешкові, цілокраї, плаваючі, серцеподібно-овальні, до 30 см завдовжки. Квітки двостатеві, правильні, великі, до 16 см у діаметрі. Пелюстки білі, трохи довші за чашолистки, до центру зменшуються і поступово переходять у тичинки. Цвіте у червні – серпні. Плід ягодоподібний, зелений, багатонасінний, його поверхня вкрита рубцями. Достигає в серпні – вересні.

Великі красиві квітки сидять по одній на кінцях довгих бурих квітконіжок, що, як і черешки листя, відходять від кореневища. Черешки і квітконіжки дуже міцні й еластичні. Всі частини квітки розміщуються по спіралі. Віночок з численних білих пелюсток оточений зеленими (із зовнішнього боку) і білуватими (з внутрішнього) чашолистками. Пелюстки зменшуються до середини.

У центрі квітки численні тичинки з довгими жовтими пиляками. У самій середині – маточка з жовтогарячою приймочкою. Квіти на ніч ховаються у воду, але вранці спливають на поверхню у вигляді великих овальних бутонів, які за деякий час поволі розкриваються. О 5–6-й годині вечора квіти починають повільно закриватися й опускати у воду.

Блискучі, глянсуваті листки латаття зверху покриті восковим нальотом і не змочуються водою. Обірвані черешки піднімаються на поверхню і плавають. Молоде листя, що не досягає поверхні води, згорнуте в трубку.

Кінчики пелюсток латаття виділяють нектар. Їх відвідують жуки, мухи і бджоли. Комахи переносять пилок з квітки на квітку,

запилюючи маточки. Після запилення квітка в'яне і виростає плід з чорним насінням. Підсмажене насіння латаття можна вживати як заміник кави. Квіти медоносні; крім запилення комахами, можливе й самозапилення.

Насіння має повітряні мішки і плаває. Оболонку насіння білого латаття їдять птахи і риби, які сприяють його поширенню. Повітря з оболонки поступово виходить, і тоді насіння опускається на дно. Водяні курочки та інші птахи, поїдаючи насіння, можуть переносити його в інші водойми. Кореневища здатні запасати крохмаль [38, 43, 46–48].

Рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia* L.) – вид рослин роду Рогіз (*Typha*) родини Рогозових (*Typhaceae*) (рис. 4.39). Місцеві назви – рогіз, рогоза, киях, кияшок. Видова латинська назва в точному перекладі означає саме «вузьколистий», отримане рослиною за форму листків.

Рогіз вузьколистий – багаторічна трав'яниста водяна рослина заввишки – 1–2,5 м. Має повзуче кореневище, від якого в обидва боки відходять надземні стебла до 2 м заввишки, вкриті листками, у нижній частині дуже довгими, лінійно-мечоподібними. Від кореневища відходять також корені – тонші, спрямовані вгору, відходять у воду і вбирають з неї поживні речовини. У стеблах і листках багато провідних пучків.



Рис. 4.39. Рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia* L.)

Дрібні одностатеві квітки зібрані в густі циліндричні бурі або чорно-бурі суцвіття-китички. У нижній частині суцвіття – маточкові квітки, у верхній – тичинкові. Квітки біля основи оточені довгими волосками. Тичинкові квітки мають три тичинки, маточкові – одну маточку, що піднімається на довгій ніжці.

Саме вузьколінійними зеленими листками (4–10 мм завширшки) і вузькоциліндричною бурою маточковою частиною суцвіття (10–35 см завдовжки), відмежованою від тичинкової частини голим проміжком осі (2–10 см завдовжки) рогіз вузьколистий відрізняється від близького рогозу широколистого. Цвіте рогіз вузьколистий в червні – липні. Має плід – горішок.

Рогіз – вітрозапильна рослина. Плоди поширюються вітром. Цьому сприяють пучки волосків біля плодів. Завдяки цим волоскам рослина може поширюватись і водою: вони дають змогу плодам утримуватися на поверхні води до трьох днів.

Викопні рештки рогозу відомі з міоцену. Поширений по всій земній кулі. Ростає по всій Україні по берегах озер, ставків, у неглибоких водоймах, малих річках з повільною течією.



Цікаві факти

Рогіз – справжній довгожитель нашої планети. Відомі викопні рештки рогозу з часів міоцену. Рослина поширена по всій земній кулі.

Як і решта рогозів це цінна плетивна, волокниста, целюлозно-паперова, будівельна, харчова, кормова, лікарська і декоративна рослина. «Пух» використовується для виготовлення фетру для капелюхів, і для наповнювача курток за виготовлення поярку.

Підводною частиною рогозу залюбки ласують ондатри і хохулі.

Раніше молоді стебла їли сирими і маринованими, а кореневища печеними. З кореневищ можна робити борошно та пекти хліб, навіть бісквіти.

Рогіз містить багато крохмалю і цукру. Тому з нього дітям і жінкам робили кисіль, а чоловікам спирт. А ще рогіз – це українська спаржа: давня молоді відварені пагони були частими гостями на столі українця [38, 43, 46–48].

Рогіз широколистий (*Typha latifolia* L.) – вид рослин роду Рогіз (*Typha*) родини Рогозових (*Typhaceae*) (рис. 4.40).

Місцеві назви – рогіз, рогоза, киях, султанчик, комиш.

Рогіз широколистий – багаторічна трав'яниста рослина 100–250 см заввишки з потовщеним кореневищем, вкритим лускоподібними листками, що швидко опадають. Верхня частина колоса з тичинковими квітками, нижня – з маточковими. Маточкова частина суцвіття циліндрична (30 см завдовжки, 20–40 мм завширшки), трохи довша за тичинкову, чорна-бура або майже чорна, оксамитова від безлічі злип-
лих приймочок, безпосередньо



Рис. 4.40. **Рогіз широколистий**
(*Typha latifolia* L.)

прилягає до тичинкової. Оцвітина з численних, довгих, тонких щетинок. У тичинкових квітках звичайно три тичинки з більш-менш вільними нитками, у маточкових одна – маточка з верхньою зав'яззю на ніжці і довгим стовпчиком з лопатчасто-ланцетною приймочкою.

Рогіз запилюється вітром. Насіння покриті волосками і, потрапляючи в воду, тримаються на поверхні 2–3 дні, а потім тонуть. Пух із суцвіть рогозу раніше додавали до пуху кролів за виготовлення фетрових капелюхів.

Довгі стебла рогозу гнучкі і міцні. Листя, що досягають 3 м у довжину, мають до 20 повітряних судин з перегородками, видимими неозброєним оком.

Рогіз широколистий, як і решта рогозів, – цінна плетивна, волокниста, целюлозно-паперова, будівельна, харчова, кормова, лікарська і декоративна рослина [38, 43, 46–48].

Угрупування формації латаття білого

Водяногоріхово-білолататтева (*Nymphaeetum (albae* L.) *traposum (natantis)*), напівзануренокуширово-білолататтева (*Nymphaeetum (albae) ceratophyllosum (submersi)* L.), плаваючосальвінієво-біло-

лататтєва (*Nymphaeetum (albae) salviniosum (natantis)* L.), щитолистоплавуново-білолататтєва (*Nymphaeetum (albae) nymphoidosum (peltatae)* L.).

В основному поширення в Україні – широколистянолісова, лісостепова і степова зони (в озерах, руслах річок, заплавних водоймах, штучних водосховищах). В евтрофних прісноводних непроточних або слабопроточних водоймах з нейтральною чи слаболужною реакцією середовища, на ділянках з товщею води 50–170 (250) см, піщано-мулистими, мулистими і мулисто-торф'янистими із значною домішкою детриту донними відкладами та незначним поверхневим (протягом року) коливанням рівня води. Поширений також у заплавних озерах, старицях, рукавах, водосховищах, ставках, занедбаних меліоративних каналах. Зниження рівня води до 150 см стимулює розвиток угруповань.

Звичайний тип асоційованості домінуючих видів. Співдомінанти – водяний горіх плаваючий (*Trapa natans*), плавун щитолистий (*Nymphoides peltata*), сальвінія плаваюча (*Salvinia natans*).

Травостій густий (80–100%), складається з трьох під'ярусів. Перший – надводний розріджений (заввишки до 250 см) утворюють стрілолист стрілолистий (*Sagittaria sagittifolia*) (5–10%), їжача голівка пряма (*Sparganium erectum*) (5–10%), а також куга озерна (*Schoenoplectus lacustris*), рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia*), очерет південний (*Phragmites australis*) (усі по 1–5%). Другий наводний, густий під'ярус утворює едифікатор – латаття біле (*Nymphaea alba*) (40–100%), а також сальвінія плаваюча (1–40%), глечики жовті (*Nuphar lutea*) (1–10%), водяний горіх плаваючий (1–40%), спіродела багатокоренева (*Spirodela polyrrhiza*) (1–10%), плавун щитолистий (1–30%), рдесник плаваючий (*Potamogeton natans*) (1–10%), рдесник вузлуватий (*P. nodosus*) (1–5%), ряска мала (*Lemna minor*) (1–15%) [38, 43, 46–48].

Висновки та пропозиції

Підсумувавши результати дослідження нашої теми, можна зазначити, що вона є доволі комплексною та потребує значної уваги як з боку наукової спільноти, так і держави.

Варто зауважити, що ця тема є важливою і з погляду виконання Угоди про асоціацію з ЄС у контексті захисту навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки держави. Ідея збереження біологічного різноманіття як фундаментальної властивості живого спричинила необхідність обґрунтування нових підходів до реалізації практичних засад охорони навколишнього середовища, які б забезпечили збереження сталості умов середовища за неминучого нині збільшення антропогенного впливу на природне довкілля й подальшої трансформації ландшафтів.

Результатом цих завдань стало прийняття екологічної мережі як основи збереження ландшафтної і біотичної різноманітності в умовах антропогенно трансформованих ландшафтів і домінування вторинних екосистем у біогеоцентричному покриві.

Екологічна мережа є вкрай комплексним явищем, яке в правовій доктрині і на законодавчому рівні піддається різним трактуванням, але водночас несе в собі єдине уявлення про призначення цих територій та їхню цінність у сучасному світі.

Ключові території екологічної мережі (території та об'єкти природно-заповідного фонду) підпорядковані різним установам, що іноді призводить до неврегульованості певних питань у сфері управління цими територіями.

Для забезпечення ефективного управління об'єктами природно-заповідного фонду в межах Кременчуцького водосховища доцільно об'єкти, зазначені у розділі 3 монографії, об'єднати і створити національний природний парк (НПП) «Середньодніпровський».

Як альтернативу маємо ще один варіант реформування – приєднати до Канівського природного заповідника, який вже має відповідну наукову, адміністративну і фінансову базу.

Додаток 1

Додаток А. Перелік видів біоти Центрального
Придніпров'я, що охороняються або підлягають охороні

Додаток А.1
Перелік видів флори регіону, що охороняються [3]

Назва виду (звичайна і наукова)	Червона книга України	Бернська конвенція	CITES	Європейський Червоний список
1	2	3	4	5
1. Альдрованда пухирчаста <i>Aldrovanda vesiculosa</i> L.	Альдрованда пухирчаста <i>Aldrovanda vesiculosa</i> L.	Альдрованда пухирчаста <i>Aldrovanda</i> <i>vesiculosa</i> L.		
2. Астрагал шерстистоквітковий <i>A. stragalus dasyanthus</i> Pall.	Астрагал шерстистоквітковий <i>A. stragalus dasyanthus</i> Pall.			Астрагал шерстистоквітковий <i>A. stragalus dasyanthus</i> Pall.
3. Баранець звичайний <i>Huperzia selago</i> (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.	Баранець звичайний <i>Huperzia selago</i> (L.) Bernh. ex Schrank et Mart.			
4. Брандушка різнокольорова <i>Bulbocodium versicolor</i> (Gawl.) Spreng (B. <i>Ruthenicum</i> Bunge, <i>Colchicum versicolor</i> Ker-Gawl)	Брандушка різнокольорова <i>Bulbocodium versicolor</i> (Gawl.) Spreng (B. <i>Ruthenicum</i> Bunge, <i>Colchicum versicolor</i> Ker-Gawl)			
5. Бруслина карликова <i>Euonymus nana</i> Bieb. inc. <i>E. taurica</i> Kot.	Бруслина карликова <i>Euonymus nana</i> Bieb. inc. <i>E. taurica</i> Kot.			

1	2	3	4	5
6. Булатка довголистка <i>Cephalanthus longifolia</i> (L.) <i>Fritsch</i> (C. <i>ensifolia</i> Rich.)	Булатка довголистка <i>Cephalanthus longifolia</i> (L.) <i>Fritsch</i> (C. <i>ensifolia</i> Rich.)			
7. Булатка червона <i>C. rubra</i> (L.) Rich.	Булатка червона <i>C. rubra</i> (L.) Rich.			
8. В'язіль стрункий <i>Corollina elegans</i> Panč. (C. <i>latifolia</i> (Hazl.) Jav.)	В'язіль стрункий <i>Corollina elegans</i> Panč. (C. <i>latifolia</i> (Hazl.) Jav.)			
9. Верба Старке <i>Salix starkeana</i> Willd.	Верба Старке <i>Salix starkeana</i> Willd.			
10. Верба чорнична <i>S. myrtilloides</i> L.	Верба чорнична <i>S. myrtilloides</i> L.			
11. Вовчі ягоди пахучі <i>Daphne snoopium</i> L.	Вовчі ягоди пахучі <i>Daphne snoopium</i> L.			
13. Глід український <i>Crataegus ucrainica</i> Pojark.				Глід український <i>Crataegus ucrainica</i> Pojark.
14. Гніздівка звичайна <i>Neotia nidus-avis</i> (L.) Rich	Гніздівка звичайна <i>Neotia nidus-avis</i> (L.) Rich			
15. Гронянка багатороздільна <i>Botrychium multifidum</i> (S. G. Gmel) Rupr.		Гронянка багатороздільна <i>Botrychium multifidum</i> (S. G. Gmel) Rupr.		
16. Гронянка ромашколистка <i>B. matricarifolium</i> A. Br. ex Koch.		Гронянка ромашколиста <i>B. matricarifolium</i> A. Br. ex Koch.		

Продовження додатка А.1

1	2	3	4	5
17. Дифазіаструм сплюснутий <i>Diphasiastrum complanatum</i> (L.) Holub (<i>Diphasiastrum complanatum</i> (L.) Rothm.)	Дифазіаструм сплюснутий <i>Diphasiastrum complanatum</i> (L.) Holub (<i>Diphasiastrum complanatum</i> (L.) Rothm.)			
18. Жировик Лезеля <i>Liparis loeselii</i> (L.) Rich.	Жировик Лезеля <i>Liparis loeselii</i> (L.) Rich.	Жировик Лезеля <i>Liparis loeselii</i> (L.) Rich.		
19. Жовтозілля дніпровське <i>Senecio borysthenicus</i> (DC.) Andrz. R.				Жовтозілля дніпровське <i>Senecio borys- thenicus</i> (DC.) Andrz. R.
20. Залізник гібридний <i>Phlomis hybrida</i> Zelen.				Залізник гібридний <i>Phlomis hybrida</i> Zelen.
21. Змієголовник Рюйша <i>Dracoscephalum ruyshiana</i> L.		Змієголовник Рюйша <i>Dracoscephalum ruyshiana</i> L.		
22. Зозулинець блощиний <i>Orchis coriophora</i> L.	Зозулинець блощиний <i>Orchis coriophora</i> L.			
23. Зозулинець болотний <i>O. palustris</i> Jacq. (<i>O. elegans</i> Heuff.)	Зозулинець болотний <i>O. palustris</i> Jacq. (<i>O. elegans</i> Heuff.)			
24. Зозулинець жилкуватий <i>O. nervulosa</i> Sakalo (<i>O. coriophora</i> L. subsp. <i>nervulosa</i> (Sakalo) Soó)	Зозулинець жилкуватий <i>O. nervulosa</i> Sakalo (<i>O. coriophora</i> L. subsp. <i>nervulosa</i> (Sakalo) Soó)			

Продовження додатка А.1

1	2	3	4	5
25. Зозулинець обпалений <i>O. ustulata</i> L.	Зозулинець обпалений <i>O. ustulata</i> L.			
26. Зозулинець рідкоkwітковий <i>O. laxiflora</i> Lam. (<i>O. ensifolius</i> Vill.)	Зозулинець рідкоkwітковий <i>O. laxiflora</i> Lam. (<i>O. ensifolius</i> Vill.)			
27. Зозулинець салеповий <i>O. morio</i> L.	Зозулинець салеповий <i>O. morio</i> L.			
28. Зозулинець шоломоносний <i>O. militaris</i> L.	Зозулинець шоломоносний <i>O. militaris</i> L.			
29. Зозулині сльози яйцевидні <i>Listera ovata</i> (L.) R. Br.	Зозулині сльози яйцевидні <i>Listera ovata</i> (L.) R. Br.			
30. Кальдезія білозорolistка <i>Caldesia parnassifolia</i> (L.) Pawl.		Кальдезія білозорolistка <i>Caldesia parnassifolia</i> (L.) Pawl.		
31. Клокичка периста <i>Staphylea pinnata</i> L.	Клокичка периста <i>Staphylea pinnata</i> L.			
32. Ковила волосиста, тирса <i>Stipa capillata</i> L.	Ковила волосиста, тирса <i>Stipa capillata</i> L.			
33. Ковила дніпровська <i>S. borysthena</i> Klok. ex. Prokud. ¹	Ковила дніпровська <i>S. borysthena</i> Klok. ex. Prokud. ¹			
34. Ковила пірчаста, ковила Іоанна <i>S. pennata</i> L. (<i>S. joannis</i> Celak)	Ковила пірчаста, ковила Іоанна <i>S. pennata</i> L. (<i>S. joannis</i> Celak)			

¹(*S. sabulosa* (Pawl.) Slijssar., *S. pennata* subsp. *sabulosa* (Pawl.) Tzvel., *S. joannis* Čelak. subsp. *sabulosa* (Pawl.) Lavr.)

Продовження додатка А.1

1	2	3	4	5
35. Ковила пухнатолистка <i>S. dasphylla</i> (Cern ex. Linden.) Trautv. ²	Ковила пухнатолистка <i>S. dasphylla</i> (Cern ex. Linden.) Trautv. ²			
36. Козельці українські <i>Tragorogon istraticus</i> Artemcz				Козельці українські <i>Tragorogon</i> <i>istraticus</i> Artemcz
37. Коральковець тричінадрізаний <i>Corallorhiza trifida</i> Chatel.	Коральковець тричінадрізаний <i>Corallorhiza trifida</i> Chatel.			
39. Коручка болотна <i>Epiractis palustris</i> (L.) Cranz.	Коручка болотна <i>Epiractis palustris</i> (L.) Cranz.			
40. Коручка темно-червона <i>E. atrogibens</i> (Hoffm. ex Bernb.)	Коручка темно-червона <i>E. atrogibens</i> (Hoffm. ex Bernb.)			
41. Косарики тонкі, гладіолус тонкий <i>Gladiolus tenuis</i> Bieb. (G. apterus Klok., G. imbrica- tus auct., G. communis auct.)	Косарики тонкі, гладіолус тонкий <i>Gladiolus tenuis</i> Bieb. (G. apterus Klok., G. imbrica- tus auct., G. communis auct.)			
42. Лікоподієла заплавна <i>Lycorodiella inundata</i> (L.) Holub. (<i>Lycorodiella</i> <i>inundata</i> L.)	Лікоподієла заплавна <i>Lycorodiella inundata</i> (L.) Holub. (<i>Lycorodiella</i> <i>inundata</i> L.)			
43. Лілія лісова <i>Lilium martagon</i> L.	Лілія лісова <i>Lilium martagon</i> L.			
44. Лунарія оживаюча <i>Lunaria rediviva</i> L.	Лунарія оживаюча <i>Lunaria rediviva</i> L.			

² (*S. pennata* L. γ *dasphylla* Linden.)

Продовження додатка А.1

1	2	3	4	5
45. Любка дволистка <i>Platanthera bifolia</i> (L.)	Любка дволистка <i>Platanthera bifolia</i> (L.)			
46. Любка зеленоквіткова <i>P. chlorantha</i> (Cust.)	Любка зеленоквіткова <i>P. chlorantha</i> (Cust.)			
47. Льонолисник безприквітковий <i>Thesium ebracteatum</i> Hayne.		Льонолисник безприквітковий <i>Thesium ebracteatum</i> Hayne.		
48. Маточник болотний <i>Ostericum palustre</i> (Besser) Besser (<i>Angelica palustris</i> (Bess.) Hoffm.)				Маточник болотний <i>Ostericum</i> <i>palustre</i> (Besser) Besser (<i>Angelica</i> <i>palustris</i> (Bess.) Hoffm.)
49. Неоттіанта каптурувата <i>Neotianthe cucullata</i> (L.) Schlechter	Неоттіанта каптурувата <i>Neotianthe cucullata</i> (L.) Schlechter			
50. Пальчатокорінник м'ясочервоний <i>Dactylorhiza incarnata</i> (L.) <i>Vermeulen.</i> , <i>Orhis latifolia</i> <i>aust.</i> , non L.	Пальчатокорінник м'ясочервоний <i>Dactylorhiza incarnata</i> (L.) <i>Vermeulen.</i> , <i>Orhis</i> <i>latifolia aust.</i> , non L.			
51. Пальчатокорінник травневий <i>Dactylorhiza majalis</i> (Reichenb.) P.F. Hunt et Summarhayes	Пальчатокорінник травневий <i>Dactylorhiza majalis</i> (Reichenb.) P.F. Hunt et Summarhayes			

Продовження додатка А.1

1	2	3	4	5
52. Півники боріві <i>Iris Pineticola</i> Klok ³	Півники боріві <i>Iris Pineticola</i> Klok ³			
53. Піденіжник звичайний <i>Galanthus nivalis</i> L.			Піденіжник звичайний <i>Galanthus nivalis</i> L.	
54. Піденіжник складчастий <i>G. plicatus</i> Bieb.	Піденіжник складчастий <i>G. plicatus</i> Bieb.		Піденіжник складчастий <i>G. plicatus</i> Bieb.	
55. Плаун річний, плаун колючий <i>Luzorodium annotinum</i> L.	Плаун річний, плаун колючий <i>Luzorodium annotinum</i> L.			
56. Рябчик малий <i>Fritillaria meleagroides</i> Patrin. et Schult. fl.	Рябчик малий <i>Fritillaria meleagroides</i> Patrin. et Schult. fl.			
57. Рябчик руський <i>F. ruthenica</i> Wikst.	Рябчик руський <i>F. ruthenica</i> Wikst.			
58. Рястка Буше <i>Ornithogalum boucheanum</i> (Kunth) Aschers (Honorius <i>boucheanum</i> (Kunth) Holub)	Рястка Буше <i>Ornithogalum boucheanum</i> (Kunth) Aschers (Honorius <i>boucheanum</i> (Kunth) Holub)			
59. Сальвінія плаваюча <i>Salvinia natans</i> (L.) All.	Сальвінія плаваюча <i>Salvinia natans</i> (L.) All.	Сальвінія плаваюча <i>Salvinia natans</i> (L.) All.		

³ (1. *flavissima* Pall. subsp. *stolonifera* f. *orientalis* Ugr., *I. arenaria* Waldst. et Kit. subsp. *orientalis* (Ugr.) Lavr., *I. humilis* Georgi subsp. *orientalis* (Ugr.) Soó.)

Продовження додатка А.1

1	2	3	4	5
60. Скополія карніолійська <i>Scopolia carniolica</i> Jacq. (<i>S. Tubiflora</i> Kreyer)	Скополія карніолійська <i>Scopolia carniolica</i> Jacq. (<i>S. Tubiflora</i> Kreyer)			
61. Сон великий, сон-трава велика <i>Pulsatilla grandis</i> Wend.	Сон великий, сон-трава велика <i>Pulsatilla grandis</i> Wend.	Сон великий, сон-трава велика <i>Pulsatilla grandis</i> Wend.		
62. Сон широколистокий <i>P. latupholia</i> Rupr.		Сон широко- листокий <i>P. latupholia</i> Rupr.		
63. Сон чорніючий, сон-трава чорніюча <i>P. Nigricans</i> Störck <i>P. pratensis</i> (L.) Mill.	Сон чорніючий, сон-трава чорніюча <i>P. Nigricans</i> Störck <i>P. pratensis</i> (L.) Mill.			
64. Тюльпан лібровний <i>Tulipa quectetorum</i> Klok. et Zoz., <i>T. sylvestris</i> auct., non L., <i>T. biebersteiniana</i> auct p.p.	Тюльпан лібровний <i>Tulipa quectetorum</i> Klok. et Zoz., <i>T. sylvestris</i> auct., non L., <i>T. biebersteiniana</i> auct p.p.			
65. Фіалка Лавренка <i>Viola lavrenkoana</i> Klok.				Фіалка Лавренка <i>Viola lavrenkoana</i> Klok.
66. Хамарбія болотна <i>Hammarbya paludosa</i> (L.) O. Kuntze	Хамарбія болотна <i>Hammarbya paludosa</i> (L.) O. Kuntze			
67. Цибуля ведмежа, черемша <i>Allium ursinum</i> L.	Цибуля ведмежа, черемша <i>Allium ursinum</i> L.			

Закінчення додатка А.1

1	2	3	4	5
68. Цибуля Пачоського <i>A. raczokskianum</i> Tuzs. (<i>A. pulchellum</i> G. Don fil.)		Цибуля Пачоського <i>A. raczokskianum</i> Tuzs.		
69. Чина ряба, чина венеціанська <i>L. venetus</i> (Mill.) Wohlf. (<i>L. variegatus</i> Gren. Et Godr., <i>Orobis venetus</i> Mill.)	Чина ряба, чина венеціанська <i>L. venetus</i> (Mill.) Wohlf. (<i>L. variegatus</i> Gren. Et Godr., <i>Orobis venetus</i> Mill.)			
70. Шафран сітчастий, крокус сітчастий <i>Crocus reticulatus</i> Stev. ex Adam. (<i>C. variegates</i> Hoppe et Horhch.)	Шафран сітчастий, крокус сітчастий <i>Crocus reticulatus</i> Stev. ex Adam. (<i>C. variegates</i> Hoppe et Horhch.)			
71. Шолудивник королівський <i>Pedicularis</i> <i>sceptrum-carolinum</i> L.	Шолудивник королівський <i>Pedicularis</i> <i>sceptrum-carolinum</i> L.			
72. Щавель український <i>Rumex isticanicus</i> Fisch. ex Spreng.				Щавель український <i>Rumex isticanicus</i> Fisch. ex Spreng.
73. Юринея волошковидна <i>Iurinea</i> <i>centauroides</i> Klok.		Юринея волошко- видна <i>Iurinea</i> <i>centauroides</i> Klok.		
УСЬОГО:	57	13	2	8

Примітка. Пункти № 12 і 38 виключено з цього списку.

**Список видів і підвидів риб
у Кременчуцькому та Канівському водосховищах
(В.Р. Алексієнко, 2007)**

Види та підвиди риб	Водо- сховища	
	1	2
1	2	3
Родина Міногові – <i>Petromyzontidae</i>		
Мінога українська* – <i>Eudontomyzon marinae</i> Berg	+	+
Родина Осетрові – <i>Acipenseridae</i>		
Стерлядь* – <i>Acipenser ruthenus</i> L.	+	+
Родина Оселедцеві – <i>Clupeidae</i>		
Тюлька чорноморсько-азовська – <i>Clupeonella cultriventris</i> (Nordmann)	+	+
Родина Щукові – <i>Esocidae</i>		
Щука звичайна – <i>Esox lucius</i> L.	+	+
Родина Корові – <i>Cyprinidae</i>		
Плітка звичайна – <i>Rutilus rutilus rutilus</i> (L.)	+	+
Ялець європейський** – <i>Leuciscus leuciscusleuciscus</i> (L.)	+	+
Головень звичайний** – <i>Leuciscus cephaluscephalus</i> (L.)	+	+
Бобирець звичайний – <i>Leuciscus boristhenicus</i> (Kesster)	+	+
В'язь звичайний** – <i>Leuciscus idus idus</i> (L.)	+	+
Гольян озерний – <i>Phoxinus phoxinus</i> (Pallas)	+	+
Краснопірка звичайна – <i>Scardinius erythrophthalmus erythrophthalmus</i> (L.)	+	+
Білий амур східноазіатський*** – <i>Ctenopharyngodon idella</i> (Valenciennes)	+	+
Білізна звичайна, жерех – <i>Aspius aspius aspius</i> (L.)	+	+
Верховодка звичайна, вівсянка – <i>Leucaspis delineatus</i> (Heckel)	+	+
Лин звичайний – <i>Tinea tinea</i> (L.)	+	+
Підуст звичайний** – <i>Chondrostoma nasus nasus</i> (L.)	+	+
Чебачок амурський*** – <i>Pseudorasbora parva</i> (Tetminck et Senlegh)	+	+
Пічкур звичайний – <i>Gobio gobio gobio</i> (L.)	+	+

Продовження додатка 2

1	2	3
Піщук світлоплавцевий дніпровський*** – <i>Gobio alpinus</i> <i>belingi</i> (Slavenko)	+	+
Верховодка звичайна, укля – <i>Alburnus alburnus alburnus</i> (L.)	+	+
Плоскирка звичайна, густера – <i>Blicca bjoerkna</i> (L.)	+	+
Лящ звичайний – <i>Abramis brama</i> (L.)	+	+
Клепець європейський, білоочка** – <i>Abramis sapa</i> (Pallas)	+	+
Синець звичайний – <i>Abramis ballerus</i> (L.)	+	+
Рибець звичайний, сирть* – <i>Vimba vimba vimba</i> (L.)	+	+
Чехоня звичайна** – <i>Pelecus cultratus</i> (L.)	+	+
Гірчак європейський – <i>Rhodeus amarus</i> (Bloch)	+	+
Карась звичайний, золотистий** – <i>Carassius carassius</i> (L.)	+	+
Карась сріблястий – <i>Carassius auratus gibelio</i> (Bloch)	+	+
Сазан, короп європейський – <i>Cyprinus carpio</i> L.	+	+
Товстолоб білий амурський*** – <i>Hypophthalmichthys molitrix</i>	+	+
Товстолоб строкатий південно-китайський*** – <i>Aristichthys nobilis</i> (Richardson)	+	+
Родина в'юнові – Cobitidae		
Голець звичайний, вусатий слиж європейський – <i>Barbatula barbatula</i> (L.)	+	+
Щипавка звичайна – <i>Cobitis taenia</i> L.	+	+
В'юн звичайний – <i>Misgurnus fossilis</i> (L.)	+	+
Родина Сомові – Siluridae		
Сом європейський – <i>Silurus glanis</i> L.	+	+
Родина Тріскові – Gadidae		
Минь (налим) річковий – <i>Lota lota</i> (L.)	+	+
Родина Колючкові – Gasterosteidae		
Багатоголовка колючка південна – <i>Pungitius platygaster platygaster</i> (Kessler)	+	+
Триголкова колючка звичайна – <i>Gasterosteus aculeatus</i> L.	+	+
Родина Голкові – Syngnathidae		
Морська голка пухло щока чорноморська – <i>Singnatus abaster nigrolineatus</i> (Eichwald)	+	+
Родина Окуневі – Percidae		
Судак звичайний – <i>Sander lucioperca</i> (L.)	+	+

1	2	3
Окунь звичайний – <i>Perca fluviatilis</i> L.	+	+
Йорж звичайний – <i>Gymnocephalus cernuus</i> (L.)	+	+
Йорж носар** – <i>Gymnocephalus acerinus</i>	+	+
Родина Бичкові – <i>Gobiidae</i>		
Бичок кругляк – <i>Neogobius melanostomus</i> (Pallas)	-	+
Бичок головац – <i>Neogobius melanostomus</i> (Pallas)	+	+
Бичок-пісочник чорноморсько-азовський – <i>Neogobius kessleri</i> (Gunther)	+	+
Бичок гонець – <i>Neogobius gymnotrachelus gymnotrachelus</i> (Kessler)	+	+
Тупоносий бичок цуцик – <i>Mesogobius batrachocephalus</i> (Pallas)	+	+
Бичок-пуголовочка Браунера – <i>Benthophiloides brauneri</i> Beling et Iljin	+	+
Бичок-пуголовка зірчастий чорноморський** – <i>Benthophilus stellatus stellatus</i> (Sauvage)	+	+

Примітки: (+) – присутність; (–) – відсутність; * – зникаючий вид;

** – рідкісний вид; *** – нові види-вселенці;

1 – Канівське водосховище; 2 – Кременчуцьке водосховище.

Видовий перелік ссавців Черкаської області [6]

№ з/п	Вид		Статус виду
	Українська назва	Латинська назва	
1	2	3	4
Ряд Комахоїдні (<i>Insectivora</i>)			
1	Їжак звичайний	<i>Erinaceus rumanicus</i>	++
2	Кріт	<i>Talpa europaea</i>	++
3	Бурозубка звичайна	<i>Sorex araneus</i>	++
4	Бурозубка мала	<i>S. minutus</i>	+
5	Кутора звичайна	<i>Neomys fodiens</i>	+
6	Кутора мала	<i>Neomys anomalus</i>	+
7	Білозубка мала	<i>Crocidura suaveolens</i>	+
8	Білозубка білобрюха	<i>C. leucodon</i>	+
Ряд Рукокрилі (<i>Chiroptera</i>)			
9	Нічниця війчаста	<i>Myotis nattereri</i>	+
10	Нічниця водяна	<i>M. daubentonii</i>	++
11	Вухань бурий	<i>Plecotus auritus</i>	+
12	Вухань сірий	<i>P. austriacus</i>	+
13	Широковух європейський	<i>Barbastella barbastellus</i>	+
14	Вечірниця руда	<i>Nyctalus noctula</i>	++
15	Вечірниця мала	<i>N. leisleri</i>	–
16	Вечірниця велетенська	<i>N. lasiopterus</i>	–
17	Нетопир лісовий	<i>Pipistrellus nathusii</i>	++
18	Нетопир малий	<i>P. kuhlii</i>	++
19	Нетопир середземноморський	<i>P. pipistrellus</i>	+
20	Кажан двоколірний	<i>Vespertilio. murinus</i>	+
21	Кажан пізній	<i>Eptesicus serotinus</i>	++
Ряд Зайцеподібні (<i>Lagomorpha</i>)			
22	Заєць-русак	<i>Lepus europaeus</i>	++
23	Дикий кролик	<i>Oryctolagus cuniculus</i>	–
Ряд Гризуни (<i>Rodentia</i>)			
24	Білка	<i>Sciurus vulgar</i>	++
25	Ховрах крапчастий	<i>Citellus suslicus</i>	–

Продовження додатка 3

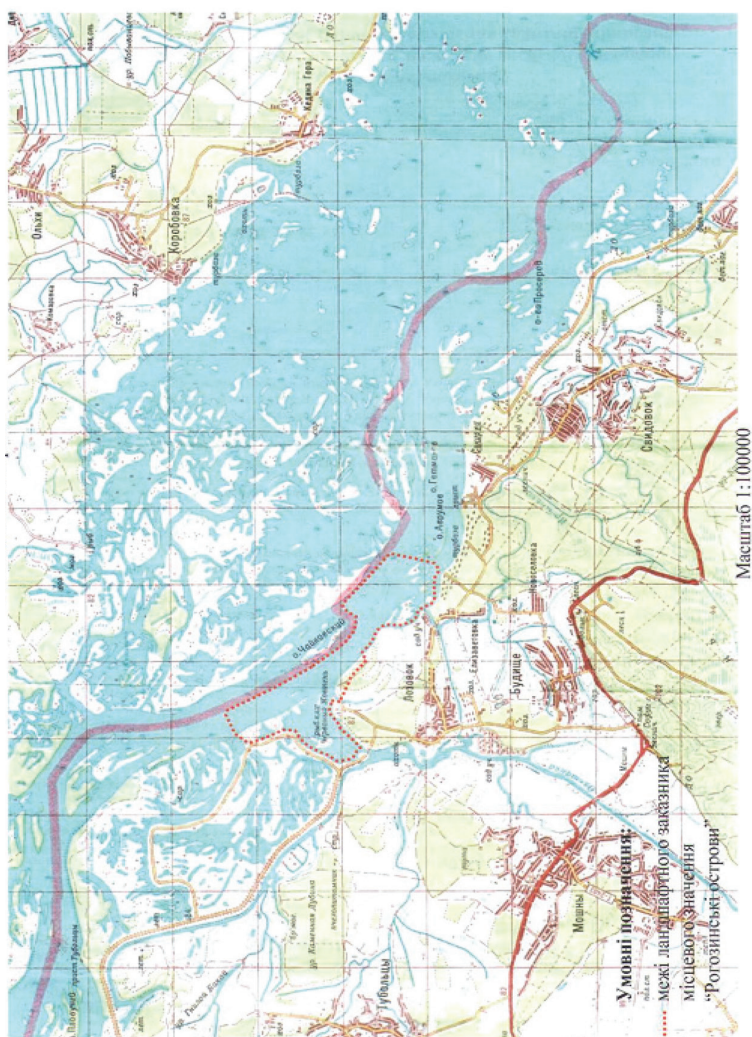
1	2	3	4
26	Ховрах малий	<i>C. pygmaeus</i>	—
27	Сліпак	<i>Spalax</i> sp.	—
28	Пацюк сірий	<i>Rattus norvegicus</i>	++
29	Миша хатня	<i>Mus musculus</i>	++
30	Миша маленька	<i>Microtus minutus</i>	+
31	Миша лісова	<i>Apodemus sylvaticus</i>	++
32	Мишак жовтогорлий	<i>A. flavicollis</i>	++
33	Миша польова	<i>A. agrarius</i>	++
34	Миша курганчикова	<i>Mus spicilegus</i>	+
35	Хом'як звичайний	<i>Crictus crictus</i>	—
36	Хом'як сірий	<i>Cricetulus migratorius</i>	—
37	Ондатра	<i>Ondatra zibethica</i>	++
38	Бобер	<i>Castor fiber</i>	++
39	Полівка водяна	<i>Arvicola terrestris</i>	++
40	Полівка руда	<i>Clethrionomys glareolus</i>	++
41	Полівка сіра	<i>Microtus arvalis</i>	++
42	Полівка економка	<i>M. oeconomus</i>	+
43	Полівка підземна	<i>M. subterraneus</i>	—
44	Вовчок сірий	<i>Glis glis</i>	+
45	Вовчок лісовий	<i>Dyromys nitedula</i>	+
46	Вовчок садовий	<i>Eliomys quercinus</i>	+
47	Вовчок горішників	<i>Muskardinus avellanarius</i>	+
48	Мишівка степова	<i>Sicista subtilis</i>	+
49	Нутрія	<i>Myocastor coypus</i>	—
Ряд Хижі (Carnivora)			
50	Вовк	<i>Canis lupus</i>	+
51	Лисиця	<i>Vulpes vulpes</i>	++
52	Єнотовидний собака	<i>Nyctereutes procionoides</i>	++
53	Куниця кам'яна	<i>Martes foina</i>	++
54	Куниця лісова	<i>M. martes</i>	+
55	Ласка	<i>Mustella nivalis</i>	+
56	Горностай	<i>M. erminea</i>	—
57	Норка європейська	<i>M. lutreola</i>	+

Закінчення додатка 3

1	2	3	4
58	Норка американська	<i>M. vison</i>	++
59	Тхір степовий	<i>M. eversmanni</i>	—
60	Тхір чорний	<i>M. putorius</i>	++
61	Барсук	<i>Meles meles</i>	+
62	Видра	<i>Lutra lutra</i>	+
Ряд Парнокопитні (<i>Artiodactyla</i>)			
63	Свиня дика	<i>Sus scrofa</i>	++
64	Козуля	<i>Capreolus capreolus</i>	++
65	Лось	<i>Alces alces</i>	+
66	Олень плямистий	<i>Cervus nippon</i>	++
67	Лань	<i>C. dama</i>	—
68	Олень благородний	<i>C. elaphus</i>	+

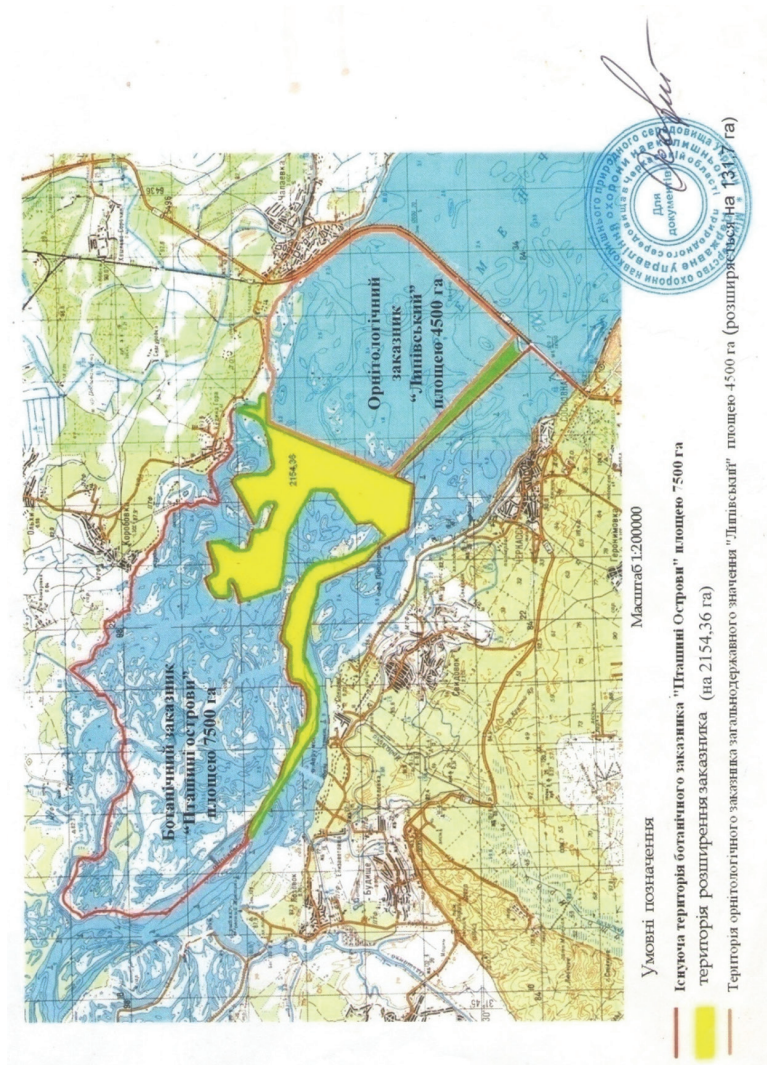
Примітки: (++) – чисельні; (+) – рідкісні; (–) – за останні 20 років дані відсутні.

**Карта-схема ландшафтного заказника місцевого значення
«Рогозинські острови» [51]**

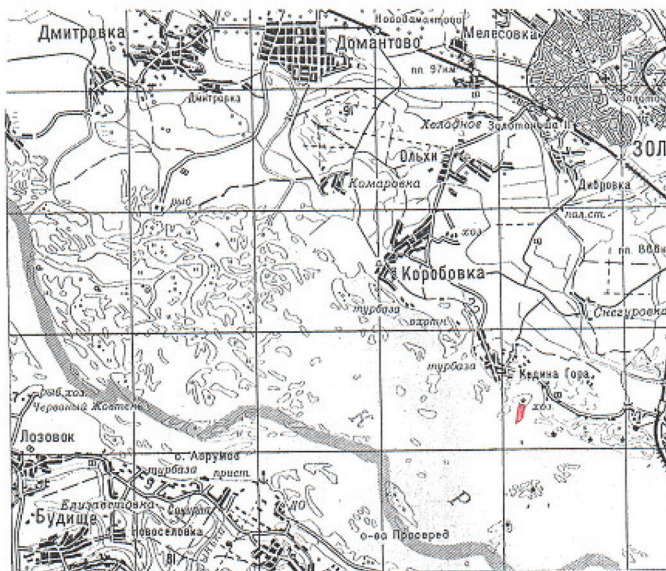


Додаток 5

**Карта-схема розширення ботанічного заказника місцевого
значення «Пташині острови» в адміністративних межах
Золотоніського району Черкаської області [51]**



**Схема розміщення земельної ділянки
в адміністративних межах Коробівської сільської ради
Золотоніського району [51]**



- територія ботанічного заказника місцевого значення "Коробівський"



Handwritten signatures and initials.

Додаток 7

ЗАТВЕРДЖЕНО

Наказ Міністерства захисту довкілля
та природних ресурсів України
15 лютого 2021 року № 111

Зареєстровано в Міністерстві
юстиції України
23 березня 2021 р.
за № 371/35993

ПЕРЕЛІК
видів рослин та грибів, що виключені
з Червоної книги України (рослинний світ)

№ з/п	Назва відділу українська	Назва відділу латинська	Назва родини українська	Назва родини латинська	Назва виду українська	Назва виду латинська	Категорія виду
1	2	3	4	5	6	7	8
Судинні рослини							
1.	Покрито-насінні	Magnoliophyta (Angiospermae)	Осокові	Cyperaceae	Осока затінкова	<i>Carex umbrosa</i> Host	Неоцінений
2.	Покрито-насінні	Magnoliophyta (Angiospermae)	Тонконогові (Злакові)	Poaceae (Gramineae)	Тонконіг кримський	<i>Poa taurica</i> H. Rojak.	Недостатньо відомий
3.	Покрито-насінні	Magnoliophyta (Angiospermae)	Березові	Betulaceae	Береза темна	<i>Betula obscura</i> A. Kotula (incl. <i>B. kotulae</i> Zaverucha, <i>B. verrucosa</i> Ehrh. subsp. <i>obscura</i> Kotula)	Рідкісний

Продовження додатка 7

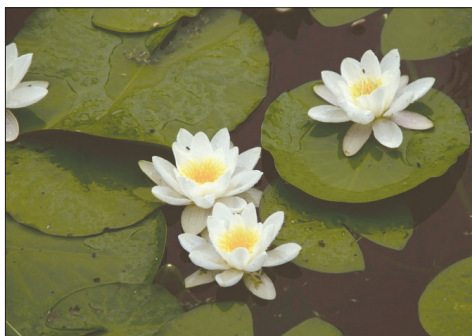
1	2	3	4	5	6	7	8
4.	Покрито-насінні	Magnoliophyta (Angiospermae)	Гвоздичні	Сагурові	Сонцenasінник таємний	<i>Heliosperma arcatum</i> Zapal.	Зниклий
5.	Покрито-насінні	Magnoliophyta (Angiospermae)	Гвоздичні	Сагурові	Смілка литовська	<i>Silene lithuanica</i> Zapal.	Неоцінений
6.	Покрито-насінні	Magnoliophyta (Angiospermae)	Жовтецеві	Ranunculaceae	Орлики трансильванські	<i>Aquilegia transsilvanica</i> Schur	Зникаючий
7.	Покрито-насінні	Magnoliophyta (Angiospermae)	Водяногоріхові	Тарасеа	Водяний горіх плаваючий	<i>Trapa natans</i> L. s.l.	Неоцінений
8.	Папоро-теподібні	Pteridophyta	Сальвінієві	Salvinaceae	Сальвінія плаваюча	<i>Salvinia natans</i> (L.) All	Неоцінений
Водорості							
9.	Бурі водорості	Phaeophyta	Кладостефові	Cladostephaceae	Кладостефус губчастий	<i>Cladostephus spongiosus</i> (Huds.) C. Agardh	Рідкісний
10.	Зелені водорості	Chlorophyta	Кладофорові	Cladophoraceae	Кладофора вадорська	<i>Cladophora vadorum</i> (Agresch.) Kutz.	Рідкісний
Лишайники							
11.	Сумчасті гриби	Ascomycota	Леканорові	Lecanogaceae	Ризоплака темноглазкова	<i>Rhizoplaca melanophthalma</i> (Raimond) Leuckert & Poelt	Рідкісний
12.	Сумчасті гриби	Ascomycota	Пармелієві	Parmeliaceae	Цетрарія степова (целокаулон степовий) Цетрарія шипувата	<i>Cetraria steppae</i> (Savicz) Karnel. (<i>Coelocaulon steppae</i> (Savicz) Barreno & Vazques) <i>Cetraria aculeata</i> (Schreb.) Ach.	Вразливий

Закінчення додатка 7

1	2	3	4	5	6	7	8
Гриби							
13.	Сумчасті гриби	Ascomycota	Дісцинові	Discinaceae	Строчок Слонецького	<i>Gyromitra slolevskii</i> Heluta	Рідкісний
14.	Сумчасті гриби	Ascomycota	Зморшкови	Morchellaceae	Зморшок степовий	<i>Morchella steppicola</i> Zerova	Рідкісний
15.	Базидієві гриби	Basidiomycetes	Решітчасті	Clathraceae	Решітчастий червоний	<i>Clathrus ruber</i> Pers.	Рідкісний
16.	Базидієві гриби	Basidiomycota	Решітчасті	Clathraceae	Квітхоівісник Арчера	<i>Anthurus archeri</i> (Berk.) Fischer	Зникаю- чий
17.	Базидієві гриби	Basidiomycota	Решітчасті	Clathraceae	Кальмарник веретеноподіб- ний	<i>Pseudocolus fusiformis</i> (E. Fischer) Lloyd	Рідкісний
18.	Базидієві гриби	Basidiomycota	Ентомо-	Entolomataceae	Ентолома смер- дуча (роже- воластинник смердний)	<i>Entoloma nidorosum</i> (Fr.) Quel.	Рідкісний
19.	Базидієві гриби	Basidiomycota	Фомітол- сисові	Fomitopsidaceae	Модринофомес лікарський (мо- дринова губка)	<i>Lariciformes offi- cinalis</i> (Vill.-Fr.) Kotl. & Pouzar	Зниклий
20.	Базидієві гриби	Basidiomycota	Веселкові	Phallaceae	Мутин малиновий	<i>Mutinus ravenelii</i> (Berk. & M.A. Curtis) E. Fish.	Рідкісний
21.	Базидієві гриби	Basidiomycota	Веселкові	Phallaceae	Веселка подво- сна (диктіофора подвоєна)	<i>Phallus duplicatus</i> Bosc (<i>Dictyophora duplicata</i> (Bosc) E. Fisch.)	Зникаю- чий

Начальник відділу охорони тваринного світу
Управління охорони біорізноманіття та земельних ресурсів
Володимир ДОМАШЕНЕЦЬ

**Фото зроблено на різних локаціях
у межах Кременчуцького водосховища***



* При формуванні використано фото власних напрацювань, а також інтернет-ресурсу [47–49].

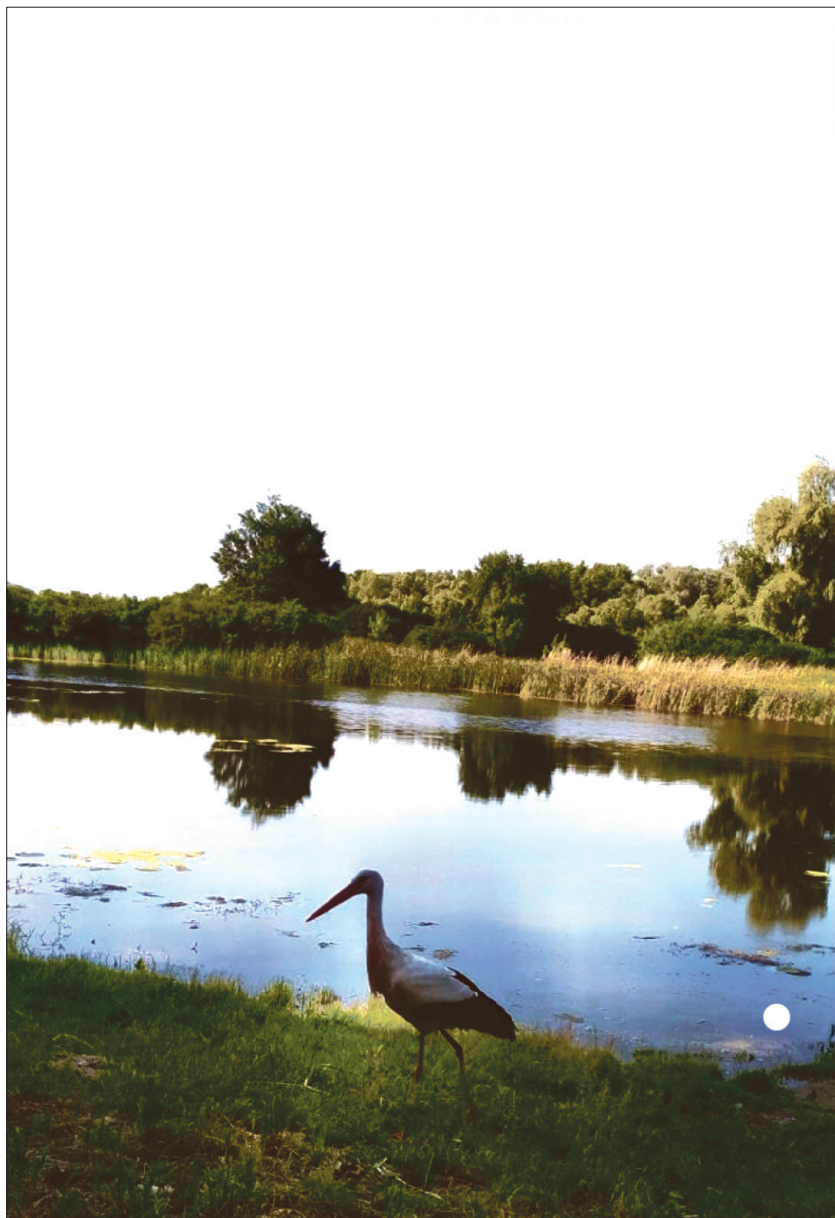












Список використаних джерел

1. Андронов В.А., Варивода Є.О., Тітенко Г.В. (2013). Заповідна справа. Харків: НУЦЗУ. 204 с.
2. Атамась Н.С. (2008). Аутоекологічні особливості мартина жовтого (*Larus cachinnans* Pallas, 1811) у зв'язку з розселенням на території України: автореф. дис. ... канд. біол. наук: 03.00.08 – зоологія. Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України. Київ. 18 с.
3. Бащенко М.І., Гончар, О.Ф., Лавров, В.В., Дерій, С.І. (2009). Екологічна мережа Центрального Придніпров'я: монографія. Київ: Центр екологічної освіти та інформації. 386 с.
4. Бойко О.В., Гончар О.Ф., Гавриш О.М., Осокіна Т.Г. (2022). Біорізноманіття заповідних територій Черкащини: монографія. Черкаси: Черкаська дослідна станція біоресурсів НААН. 151 с.
5. Бащенко М.І., Гончар О.Ф. (2007). Екосистемний аналіз природно-заповідних територій Черкащини та вплив антропогенних факторів на динаміку чисельності мисливських видів тварин. *Агроєкологічний журнал*. Вип. 2. С. 39–45.
6. Бащенко М.І., Гончар О. Ф. Білушенко А.А. (2010). Біорізноманіття екомережі Черкащини та оптимізація співвідношення угідь: монографія. Черкаси: Черкаський інститут АПВ. 185 с.
7. Бащенко М.І., Гончар О.Ф., Коноваленко Т.Ф. (2007). Оцінка територіальної моделі екомережі в межах Черкаського регіону за природними чинниками. *Заповідна справа в Україні*. Т.13. Вип. 1–2. С. 89–94.
8. Бащенко М.І., Гончар О.Ф., Лавров В.В., Дерій С.І. (2009). Екологічна мережа Центрального Придніпров'я: монографія. Київ: Центр екологічної освіти та інформації. 386 с.
9. Бащенко М.І., Гончар О.Ф. (2008). Вип. (2009). Оптимальне співвідношення природних та господарських угідь ключових структурних елементів екомережі. *Агроєкологічний журнал*. Спецвипуск. Червень. С. 40–43.
10. Бащенко М.І., Гончар О.Ф. Білушенко А.А. (2013). Мисливські види ссавців в агроценозах Центрального Придніпров'я. *Агроєкологічний журнал*. Вип. 1. С. 65–70.
11. Бащенко М.І., Гончар О.Ф. Білушенко А.А. (2010). Ландшафтна структура та біорізноманіття сполучних структурних елементів екомережі Черкаської області. *Агроєкологічний журнал*. Вип. 2. С. 11–16.

12. Бащенко М.І., Гончар О.Ф. (2008). Стан природно-заповідного фонду Черкаської області та формування регіональної схеми екологічної мережі. *Пріоритети збалансованого (сталого) розвитку України: матеріали Українського екологічного конгресу*. Т. 2. Вип. 2. С. 289–295.
13. Бащенко М.І., Гончар О.Ф., Ляшенко А.О., Гавриш О.М. (2008). Історія становлення та сучасний стан лісового масиву «Черкаський бір». *Науковий вісник Національного аграрного університету*. Вип. 122. С. 69–76.
14. Бащенко М.І., Гончар О.Ф., Білушенко А.А. (2010). Ландшафтна структура та біорізноманіття сполучних структурних елементів екомережі Черкаської області. *Агроекологічний журнал*. Вип. 2. С. 11–16.
15. Бондарук М.А., Лавров В.В. (2000). Оцінка методів прогнозування антропогенних змін екологічних режимів на прикладі лісових екосистем. *Біологічний вісник ХГУ*. Вип. 675. С. 35–39.
16. Бойко О.В., Гончар О.Ф., Гавриш О.М., Осокіна Т.Г. (2019). Формування екологічної мережі Черкаської області. *Агроекологічний журнал*. Інститут агроекології і природокористування НААН. № 3. С. 14–19.
17. Гаврилюк М.Н. (1995). Загальні риси фауни та населення птахів м. Черкас. *Проблеми вивчення та охорони птахів*. Львів; Чернівці. С. 29–30.
18. Гаврилюк М.Н., Грищенко В.М. (1998). Екологія орлана-білохвоста в Черкаській області та деякі її зміни. *Вісник Черкаського університету*. Черкаси. Вип. 5. С. 119–123.
19. Гаврилюк М.Н. (2002). Сучасний стан популяцій хижих птахів Черкащини. *Тринадцята наук. сесія Наук. товариства ім. Шевченка в Черкасах*. Черкаси. С. 63–64.
20. Гаврилюк М.Н., Ілюха О.В., Борисенко М.М. (2012). Моніторинг орнітофауни Липівського орнітологічного заказника в осінні періоди 2009–2011 рр. *Вісник Черкаського університету. Серія: Біологічні науки*. Черкаси. Вип. 39 (252). С. 40–47.
21. Гаврилюк М., Ілюха О., Борисенко М. (2016). Міграційні скупчення водоплавних та навколотовних птахів у Липівському орнітологічному заказнику (Черкаська область) в осінні періоди 2012–2014 рр. *Вісник Львівського університету. Серія: Біологічна*. Вип. 71. С. 163–170.
22. Гаврилюк М.Н., Атамась Н.С., Грищенко В.Н. и др. (2015). Современное состояние популяции чайки-хохотуньи (*Larus cachinnans*) на среднем Днепре. Беркут. Т. 24. Вип. 2. С. 128–138.
23. Гончар О.Ф., Бойко О.В. (2018). Проблеми збереження ландшафтного різноманіття екосистем Черкащини. *The international research and practical conference The development of naturesciences problems and solu-*

tions (Brno, April, 27–28, 2018). BRNO, Czech Republic: Mendel University. 27 p.

24. Грищенко В.М., Гаврилюк М.Н., Лопарьов С.О., Яблоновська Є.Д. (1994). Матеріали по рідкісних та залітних видах птахів Східної Черкащини. Беркут. В. 3 (1). С. 49–50.

25. Дерій І.Г. (1979). Цінні деревні рослини Черкаської області і їх використання для створення садово-паркових ландшафтів. *Інтродукція та акліматизація рослин на Україні*. Вип. 9. С. 11–24.

26. Екологічний паспорт Черкаської області. (2024). Черкаси.

27. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 24 червня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1991. № 4. Ст. 546.

28. Про екологічну мережу України: Закон України від 24 червня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 45. Ст. 502.

29. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 34. Ст. 502.

30. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Черкаській області у 2023 році. Черкаси, 2024. 264 с.

31. Спрягайло О.В. (2012). Дендрологічні об'єкти природно-заповідного фонду Середнього Подніпров'я. *Вісник Львівського ун-ту. Серія: Біологічна*. Вип. 58. С. 117–124.

32. Спрягайло О.В., Безсмертна О.О., Гаврилюк М.Н. та ін. (2023). Оцінка впливу воєнних дій на стан об'єктів природно-заповідного фонду України. Відновлення пошкоджених популяцій охоронюваних видів: метод. реком. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю.А., 64 с.

33. Спрягайло О.В., Безсмертна О.О., Гаврилюк М.Н. та ін. (2023). Перші кроки до оцінки впливу воєнних дій на стан об'єктів природно-заповідного фонду та їхнє біорізноманіття: метод. реком. *Екологічні науки*. № 6(51). *Науково-практичний журнал*. <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2023>

34. Смогоржевський Л.О. (1979). Фауна України. Т. 5. Птахи. Вип. 1. Гагари, норці, трубокони, веслоногі, голінасті, фламінго. Київ : Наукова думка, 188 с.

35. Осокіна Т.Г., Гончар О.Ф., Гавриш О.М. (2019). Екологічна мережа Черкаської області: формування та забезпечення умов стабільного функціонування. *Інтеграційна система освіти, науки і виробництва в сучасному інформаційному просторі*: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (24 жовтня 2019, м. Тернопіль). Тернопіль: Крок, 2019. 280 с.

36. Листопад О. Про лосів, Дністер і долю пралісів. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 86 (5965) (26 трав.). С. 1, 4 (Події та коментарі).
37. Конякін С.М. (2014). Регіональна екомережі Черкаської області: географічні аспекти формування і розвитку. *Фізична географія та геоморфологія*. Вип. 3. С. 89–100 с.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/fiz_geo_2014_3_14
38. Червона книга України. (1996). Рослинний світ. Київ. 605 с.
39. Червона книга України. (1994). Тваринний світ. Київ. 464 с.
40. Фесенко Г.В. (2018). Вітчизняна номенклатура птахів світу. Кривий Ріг : ДІОНАТ. 580 с. ISBN 978-617-7553-34-1
41. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. (2002). Птахи фауни України (польовий визначник). Київ. 416 с. ISBN 966-7710-22-X
42. Чорний М.Г. та ін. (2012). Заповідна Черкащина. Черкаси: Україна. 200 с.
43. Чорний М.Г., Грищенко В.М., Шевчик В.Л. та ін. (2011). Перспективи створення Канівського біосферного заповідника. *Заповідна справа в Україні*. Т. 17. Вип. 1–2. С. 103–110.
44. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Афанасьєв Д.Я., Соломаха В.А., Міркін Б.М. (1980). Класифікація заплавних лук р. Дніпро на основі еколого-флористичних критеріїв. *Укр. бот. журн.* 37. № 6. С. 8–14.
45. Годлевська О., Парнікоза І., Різун В. та ін. (2010). Фауна України: охоронні категорії: Довідник. Видання друге, перероб. та доп. Київ, 32 с.
46. Моніторинг та охорона біорізноманіття в Україні: прикладні аспекти моніторингу та охорони біорізноманіття. *Серія: «Conservation Biology in Ukraine»*. Вип. 16. Т. 3. Київ; Чернівці : Друк Арт, 2020. 528 с.
47. URL: <https://uk.wikipedia.org/>
48. URL: <https://aves.land.kiev.ua/>
49. URL: <https://pernatidruzi.org.ua/>
50. Boiko O., Honchar O., Havrysh O., Osokina T. (2021). Protected area in Ukraine: monograph. *GlobeEdit LAMBERT Academic Publishing*. 133. ISBN 978-620-0-61967-9
51. Матеріали щодо створення об'єктів природно-заповідного фонду Черкаської області в акваторії Кременчуцького водосховища. Управління екології та природних ресурсів Черкаської облдержадміністрації. Архівні матеріали згідно із запитом у 2025 р.
52. Сіяна Жорна. Хрещатик на Дніпрі.
URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/hreschatik-na-dnipri.html>

БОЙКО Олександр Васильович
ГАВРИШ Олександр Миколайович
ГОНЧАР Олексій Федорович
НЕБИЛИЦЯ Микола Степанович
СОТНІЧЕНКО Юлія Миколаївна
ОСОКІНА Тетяна Григорівна

BOYKO Oleksandr
HAVRISH Oleksandr
HONCHAR Oleksii
NEBYLYTSIA Mykola
SOTNICHENKO Yuliia
OSOKINA Tetiana

**Ключові території
екологічної мережі
Черкаської області
в межах
КРЕМЕНЧУЦЬКОГО
ВОДОСХОВИЩА:
вивчення, збереження, відтворення**

Монографія

Редактор і коректор *Ю.В. Жандарова*
Комп'ютерна верстка *Л.О. Гордієнко*
Дизайн обкладинки *І.Г. Хорошого*

Автори будуть вдячні за відгуки, які можна надіслати за адресою:
Черкаська дослідна станція біоресурсів НААН,
вул. Пастерівська, 76, м. Черкаси, 18015, Україна
e-mail: bioresurs.ck@ukr.net

Підписано до друку 17.09.2025. Формат 60 × 84^{1/16}.
Папір офс. Гарнітура «Таймс». Друк офс.
Ум. друк. арк. 8,0.
Наклад 300 пр.

Державне видавництво «Аграрна наука» НААН
Свідоцтво про державну реєстрацію № 4116 від 21.07.2011
вул. Васильківська, 37, м. Київ, 03022
Тел. (044) 257-85-27
e-mail: agraranauka@ukr.net

**Віддруковано у Чорнобаївському комунальному
поліграфічному підприємстві.**
с-ще Чорнобай, вул. Центральна, 211, 19900, Україна
e-mail: print1932@ukr.net